

Najstaršie rody
na Slovensku

Najstaršie rody na Slovensku

Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a so Štátnym okresným archívom Bratislava-vidiek pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 4.-6. októbra 1993 v Častej-Papierničke.

Zostavila Mgr. Katarína Štulrajterová
tajomníčka Sekcie archívnictva
a pomocných vied historických SHS pri SAV

PREDHOVOR

V dňoch 4. až 6. októbra 1993 sa v priestoroch vlády Slovenskej republiky v Častej-Papierničke uskutočnilo vedecké sympóziium na tému "Najstaršie rody na Slovensku". Jeho usporiadateľmi boli Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, Sekcia, archívnictva a pomocných vied historických pri Slovenskej historickej spoločnosti a Štátny okresný archív Bratislava-vidiek. Týmto podujatím sa nám podarilo splniť predsavzatie, podľa ktorého jedno sympóziium je vždy venované pomocným vedám, druhé archívnictvu. Na jubilejnom X. sympóziu sme sa teda venovali genealógii.

Sympóziá Sekcie archívnictva a pomocných vied historických sú určené predovšetkým pracovníkom vo všetkých typoch archívov. Sympóziium v Častej-Papierničke poskytlo súčasne štart vedeckým stretnutiam dlho pripravovanej a teraz už dynamicky sa rozvíjajúcej Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti pri Matici slovenskej. Činnosť tejto spoločnosti je veľmi vítaná, pretože významne rozširuje doterajšiu bádateľskú a poznatkovú aktivitu v pomocných vedách historických. Tri disciplíny (genealógia, heraldika a sfragistika) majú tak ďalšiu inštitúciu, v rámci ktorej sa budú pestovať. Dá sa predpokladať, že členská základňa oboch našich spoločností sa bude stále viac a viac zjednocovať. Už teraz sú. desiatky archivárov členmi v oboch spoločnostiach a to je pre rozvoj týchto disciplín veľmi priaznivý jav.

Uskutočnenie vedeckého sympózia o najstarších rodoch na Slovensku bolo doslova srdcovou záležitosťou prvého predsedu Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti RNDr. Romana Zelenaya, CSc. Mal veľký záujem na tom, aby sa výsledky tohto podujatia uverejnili, aby sa. tak mohli nielen využívať, ale aj ďalej zveľaďovať. Ako štátny tajomník Ministerstva kultúry Slovenskej republiky vynaložil veľké úsilie na to, aby sa texty sympózia publikovali v osobitnom zborníku. Tragická smrť mu už nedovolila realizovať túto nesporne osožnú myšlienku. Zanietenosť pána Zelenaya o vec v určitom zmysle zaväzuje aj nás. Želáme si, aby bol tento zborník prijímaný ako naplnenie túžby pána Romana Zelenaya.

Prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc,
predseda Sekcie pomocných vied historických a archívnictva SHS
a predseda Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti
pri Matici slovenskej

GENEALÓGIA AKO HISTORICKÁ DISCIPLÍNA

Jozef Novák

Genealógia ako jedna z odborov pomocných vied historických, je už svojim zaradením historickou disciplínou. Nie je ale také jednoznačné, či sa ako historický vedný odbor skutočne aj pestovala, a čo je najdôležitejšie, či sa ako skutočná historická disciplína pestuje dnes a práve u nás. Táto otázka a jej osvetlenie je hlavnou náplňou môjho úvodného vystúpenia.

Je nám všetkým dobre známe, ako sa dlhé desaťročia preferovala plebejská historiografia, ako paušálne bola odsúdená šľachta ako celok, ako sa genealógia nesmela ani len spomenúť. Genealógia sa do učebného plánu archívneho štúdia po prvýkrát dostala až r. 1969. Dovtedy sa od r. 1948 skutočne neprednášala. V atmosfére, keď bohatšie vrstvy boli vyhlásené za triedneho nepriateľa, sa genealógia nemohla vôbec pestovať. Tých niekoľko drobných zmienok o majiteľoch hradov, kaštieľov, či činoch vojvodcov z radov šľachty sa za pestovanie genealógie nedá nazvať.

Avšak nielen po druhej svetovej vojne bola naša historiografia ignorantská voči genealógii. Negatívne sa k nej odborníci stavali aj v predchádzajúcich desaťročiach. Nemáme jediného historika, ktorého by sme mohli charakterizovať ako slovenského genealóga - teoretika. Pán prof. Húščava svoje genealogické štúdie nepísal so zámerom položiť základy genealogickému bádaniu na Slovensku. Jeho rodopisné práce zapadajú do programu položiť na Slovensku základy pomocným vedám historickým ako celku a nie osobitne genealógii. Nakoniec všetky jeho genealogické štúdie sú riešením konkrétneho genealogického problému bez akéhokoľvek metodického návodu pre problémy našej disciplíny⁽¹⁾. Ukazuje sa, že slovenskí historici mali v každom období nevyslovený dôvod ignorovať problematiku šľachty, táto časť našej spoločnosti im bola vždy cudzia. Postoj historikov i občanov k šľachte azda najvýstižnejšie charakterizoval pater J. Branecký r. 1931 vo svojom diele Keď rupy ožijú. V zamyslení sa nad slovenskou šľachtou vyriekol túto vetu: naša spoločnosť "šľachtu odsúdila skôr ako by ju bola súdila"⁽²⁾.

Sám som nikdy nemal ambície pestovať genealógiu. Neustále som sa profiloval ako heraldik. Aj v 70-tych rokoch, keď som sa rozhodol presedlať z mestskej a obecnej heraldiky na rodovú, myslel som si, že budem bádať skutočne iba v heraldickej oblasti. K tomuto rozhodnutiu som pristúpil vtedy, keď som si uvedomil, že je u nás už dosť archivárov a absolventov archívnictva, ktorí sa začali zaoberať mestskou a obecnou heraldikou, že je potrebné rozšíriť záber heraldických štúdií. Najdôležitejším podnetom k tomuto rozhodnutiu bola skutočnosť, že dovtedy sa mi nepodarilo určiť ani jeden rodový erb, o ktorého identifikáciu ma žiadali muzealisti, reštaurátori, ale aj súkromné osoby. Pri hľadaní neznámych erbov som si uvedomil, že rodová heraldika ma azda ešte väčšiu vypovedaciu schopnosť, ako majú erby miest a obcí. Sú umelecky rozmanitejšie a bohatšie. Ako vlastnicke symboly identifikujú predmet, často mimoriadnej historickej i umeleckej hodnoty. Veľmi presne datujú vznik príslušného predmetu (mám na pamäti predovšetkým aliančné erby manželov). Variabilita erbov v jednom rode spôsobená vznikom jednotlivých vetiev rodu,

(1) Bibliografia prác univ. prof. dr. Alexandra Húščavu. V: Hist. štúdie, 11, 1966, s. 317-319.

(2) Branecký J.: Keď rupy ožijú. Historické povesti a články. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1931.

postupom na spoločenskom rebríčku, priberaním symbolov viažucich sa na verejnú funkciu, dobový vkus atď. to všetko znásobuje hodnotu rodového erbu.

Uvedomenie si týchto predností rodovej heraldiky som najprv začal s mapovaním rodov, ktoré majú vzťah k Slovensku. Na samom začiatku evidencie som zistil, že je priam nemožné už v tejto fáze práce zamerať sa výlučne na slovenské rody, ktoré ma zaujímali predovšetkým. Vyplýva to z faktu, že bezpečne slovenský pôvod majú len tie rody, ktorých priezvisko korení v historickom názve príslušnej slovenskej lokality (ide o priezviská typu Lehotský, Pružinský, Medňanský). Takto úzko si vymedziť bádateľský záujem je nakoniec aj skresľujúce. Slovensko bolo v každom historickom období domovom aj početných cudzincov. Tí sú rovnako súčasťou našej minulosti v pozitívnom i negatívnom zmysle, a to bez ohľadu na to, či tu žili v jednej, dvoch či desiatich generáciách. Tak sa pôvodné mapovanie obsahu rodovej heraldiky rozšírilo na celú šľachtu, i cudziu, ktorá na Slovensku mala majetky a vykonávala verejnoprávnu funkciu.

Tento program predstavoval počas posledných siedmich storočí existencie šľachty taký obrovský materiál, že od samého začiatku mi bolo úplne jasné, že je jednotlivcom nezvládnuteľný. Prvá základná evidencia rodov žijúcich na Slovensku počas 13. - 20. storočia predstavovala približne 25 tisíc samostatných v literatúre evidovaných rodov, ku ktorým sa ďalej radia nespočetné rody utajené v najrôznejších nepublikovaných súpisoch šľachty či v iných archívnych materiáloch.

Už počas tejto prípravnej práce som si uvedomil jeden veľmi významný metodologický fakt, že sa nemôžem vo svojej práci sústrediť iba na erby, ale že ich musím skúmať v najtesnejšej súvislosti s vývinom príslušného rodu. To platí aj opačne - bádatelia v oblasti genealógie nemôžu ignorovať heraldiku.

Azda niet ešte jednej disciplíny z pomocných vied historických, ktorá by mala takú obrovskú lineárnu produkciu, akou je práve genealógia. Hned za ňou sa radí heraldika. Ak si bližšie všimneme túto tvorbu, ľahko sa presvedčíme, že dlhé desaťročia sa tieto dve disciplíny pestovali izolovane. U heraldických prác sa genealogické údaje obmedzili na identifikáciu príslušného rodového erbu a u genealogických prác bol erb v podstate efektívnu ilustráciou výkladu bez akéhokoľvek bližšieho využitia vypovedacej schopnosti erbu.

Za prvý a najzávažnejší poznatok, ktorý chcem teraz vysloviť je presvedčenie že je úplne vylúčené a doslova neprípustné, aby sa rodová heraldika pestovala samostatne. Obmedzenie sa iba na heraldickú analýzu rodového symbolu znamená nielen ochudobnenie a neoprávnené zjednodušovanie výkladu, ale nevyhnutne sa stáva zdrojom mnohých nepresností a omylov. Na rodovú príbuznosť markantnejšie poukazujú erby ako vlastný genealogický materiál. Táto istá téza platí aj pre genealógiu. Podľa mojej mienky musia genealógovia v rovnovážnej miere využívať pri svojej práci heraldický materiál, aby sa nedopustili omylov. Svoje tvrdenie sa pokúsím zdôvodniť jedným, avšak veľmi markantným príkladom. Kempelen vo svojom 11-zväzkovom genealogickom diele uvádza 47 samostatných rodov Bornemisovcov. Pri mnohých týchto rodoch opisuje aj podobu erbu príslušného rodu. Ak svoju pozornosť sústredíme iba na erby, zistíme, že obsah 10 tu uvedených erbov Bornemisovcov je takmer rovnaký, čo znamená, že týchto 10 rodov je pokrvne príbuzných, a teda Kempelenov údaj o 47 samostatných rodoch Bornemisovcov je nesprávny. Iba podľa opisov erbov sa ich počet o 9 rodov znižuje (3).

Uvedomenie si práve naznačeného bádateľského programu v súvislosti s obrovským materiálom, ktorý sa viaže k Slovensku navodil u mňa doslova

(3) Kempelen, B.: Magyar nemes családok II. Budapest 1911, s. 357-366.

tvorčiu krízu a pri bežných rozhovoroch s kolegami, ako tento problém riešiť, vždy sa naskytla odpoveď: urobiť výber, spracovať predovšetkým slovenské rody. Už som spomenul, že určiť, ktorý z rodov má slovenský pôvod je nepredstaviteľne náročné štúdium, mnohokrát s neistým výsledkom. Druhé odporúčenie - spracovať najvýznamnejšie na Slovensku pôsobiace rody - je tiež spojené s obtiažami. Najvýznamnejšie rody sú pomerne široko spracované už aj v staršej literatúre. Mal som väčšiu ctižiadosť, ako iba pretlmočiť doterajšie staršie výsledky bádateľov. Pri takomto vymedzení sa mi však vynoril ďalší vážny problém: ktorý rod je vlastne najvýznamnejší? Pre každého je iný rod ten najžiadanejší. Kronikár mesta či obce sa najviac zaujíma o miestnych zemepánov. Vojenský historik sa zaujíma o celú bojujúcu šľachtu. Pre literárneho historika by boli v našom prostredí najvýznamnejší napr. Rakovskovci. Tieto všetky dôvody ma nakoniec viedli k rozhodnutiu spracúvať jednotlivé celky. Prvým pokusom boli erby turčianskej šľachty podľa súpisu tunajšej šľachty z r. 1709. Nasledovali dve knižné publikácie ktorých obsahom boli dve zbierky pečatí. Tretím pokusom bolo spracovanie bratislavských armálesov, ktoré ostali v rukopise iba preto, že veľká väčšina z nich prislúcha rakúskej a nemeckej šľachte⁽⁴⁾. Z týchto mojich doterajších pokusov sa predsa len dá vyvodiť niekoľko platných poznatkov.

Nielen v súvislosti s našim sympóziom, ale aj objektívne je najzaujímavejšia a aj najdôležitejšia otázka vzniku a vývoja najstarších rodov na Slovensku. Nie náhodou je otázka postavená ako "najstaršie rody na Slovensku", čo znamená, že ide o šľachtu pôsobiacu na Slovensku ako celok, bez ohľadu na jej pôvod. Uvedomujeme si však, že bez ohľadu na pôvod je najstaršia šľachta na Slovensku anonýmna? Veď až takmer do 13. storočia sa priezviská vôbec nepoužívali. Zdá sa mi, že ide o problém, ktorý sa bude dlhú dobu len riešiť a výsledky v tejto oblasti budú ešte dlhšiu dobu veľmi torzovité.

Otázka vzniku a vývoja šľachty je azda najzanedbanejším problémom v našej historiografii. Je nesporné, že patrí medzi najťažšie, pretože ho treba skúmať v dlhom časovom úseku a na pozadí komplikovaného ekonomicko-správneho vývoja uhorskej feudálnej spoločnosti. Šľachta navyše netvorila homogénny celok. Iné postavenie, iné pôsobenie, iný vplyv a inú úlohu v dejinách mala drobná šľachta, iná aristokracia. Nie je možné stotožňovať svetskú šľachtu s cirkevnou hierarchiou, a to zo stránky ekonomickej, ani z politickej. Riešenie otázok vzniku a vývoja šľachty má ešte aj viac úskalí. Treba predpokladať, že výsledky dnešného sympózia budú hlbokou sondou do parciálnych otázok, ktoré umožnia určité zovšeobecnenie tejto problematiky. V súčasnosti sa azda celkom správne predpokladá, že feudálna šľachta má svoje korene hlboko pred vznikom uhorského štátu. Hoci nesmelo, predsa sa len pripúšťa, že niektoré rody ako sú Huntpoznanovci, Diviackovci, Bogatradvanskovci majú svoj pôvod už v časoch veľkomoravských alebo aspoň bezprostredne veľkomoravských. Spojitosť medzi veľkomoravskou a uhorskou šľachtou musíme predpokladať, pretože vznik feudalizmu ako ekonomicko-spoločenskej formácie a vznik feudálnej šľachty musí byť totožný. Zostáva však naďalej sporné, či tento včasný pôvod skutočne majú aj tie konkrétne rody, pri ktorých sa to dnes predpokladá. Opierať sa o výsledky genealogického bádania určite nie je dostačujúce. Starší genealógovia totiž mnohé rody len na prvý pohľad dosť hodnoverne vyvádžajú prinajmenej z 11. storočia, niektoré i z 10. storočia, ba i zo skoršieho obdobia. Je to však

(4) Novák, J.: Turčianske rody. Súpis turčianskych rodov z 18. storočia. V: Kmetianum. Vlastivedný zborník Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa. 4, 1976, s. 75-109; Erby turčianskych rodov. Tamže, 5, 1979, s. 69-100; Rodové erby na Slovensku I. Kubíniho zbierka pečatí. Martin, Osveta 1980. 575 s., 40 s. obr. príl.; Rodové erby na Slovensku II. Peškova zbierka pečatí. Martin, Osveta 1986. 220 s., 16 s. obr. príl. Bratislavské armálesy. Rkp. z r. 1982.

prevažne novodobá konštrukcia historikov-genealógov, ktorí pri významnej šľachte nechceli pripustiť jej neskorý pôvod.

Nedostatok prameňov spôsobí mnoho ťažkostí každému, kto by chcel konkrétne dokázať prepojenie určitého rodu z veľkomoravských čias do obdobia uhorského štátu. Takúto konkrétnu identifikáciu nemožno vykonať. Je pravdepodobné, že väčšina vojenskej aristokracie veľkomoravského obdobia na bojiskách padla a zanikla. Časť z nej však už za veľkomoravského obdobia spolupracuje s maďarskými náčelníkmi a časť po páde Veľkej Moravy sa plne a rýchlo prispôbuje novým pomerom. Základným atribútom feudálnej šľachty je pozemkové vlastníctvo, ktoré sa však vyvíjalo veľmi pomaly. Velkomoravská, ale aj včasnouhorská šľachta veľmi dlho je zviazaná priamo s panovníckym dvorom, sídli v blízkosti panovníka, vykonáva všetky vojenské, administratívne či právne funkcie, ktorými ju panovník poveruje a z toho titulu má podiel z kráľovských príjmov. Panovník je totiž patrimonialným (vrchnostenským) vlastníkom krajiny a ľudu, ktorý v nej žije a hospodári, a z toho titulu poberá štátnu daň, ktorá prerastá v daň feudálnu. Rodiaca sa šľachta, tým že sa zúčastňuje na tejto feudálnej kráľovskej rente, vchádza do organizácie feudálnej spoločnosti a postupne majetkovo bohatne. Až neskôr dostáva za svoje služby priamu odmenu vo forme vlastníctva zeme a ľudí, ktorí na nej pracujú. Deje sa to v súvislosti s celkovým dobudovaním včasnostredovekého štátu, keď nové právne a administratívne usporiadanie štátu (napr. v hradskej-komitátnej sústave) si vyžaduje trvalé rozloženie šľachty do jednotlivých oblastí krajiny (5).

Nové či staronové podmienky pre vznik feudálnej šľachty nastávajú teda od vzniku uhorského štátu. Aj v tomto novom útvare je spočiatku hlavnou oporou moci vojenská aristokracia, ku ktorej sa postavením približuje narastajúca úradnícka šľachta. Radcovia a vysoký kráľovský hodnostári pri prvých Arpádovcoch sú často cudzinci, ktorí prichádzajú z krajín, kde sú feudálne vzťahy už zakorenené. V Uhorsku od 11. storočia sa už plne doceňuje vlastníctvo pôdy nielen pre cirkev, ale postupne podľa jej vzoru aj pre svetskú vrchnosť. Nová šľachta začína budovať svoju moc na pozemkovom vlastníctve. Kráľ je stále štedrejší v rozdávaní pôdy, majetná vrstva sa zveľaduje, obohacuje aj vojnovou korisťou a postupne sa z nej vyvíja feudálna šľachta so všetkými atribútmi vrátane používania erbov.

Prvými vlastníkmi erbov na našom území sú cudzinci, ktorí si ich priniesli na konci 12. storočia zo svojej vlasti. Podľa nich asi od polovice 13. storočia začína erby používať aj domáca šľachta. Používa ich pochopiteľne najmä tá najmajetnejšia, ktorá okrem spravovania svojho veľkého poľnohospodárskeho majetku sa zúčastňuje na regionálnej správe kráľovstva a v čase vojny, na základe banderálneho vojenského systému, podľa veľkosti svojho majetku stavia predpísaný počet vojakov a pod vlastným znamením ich vedie do boja. Uhorská feudálna šľachta sa pozvoľným vývinom v plnom a pravom zmysle slova vo väčšom počte objavuje teda až okolo polovice 13. storočia. Je to predovšetkým vojensko-úradnícka šľachta, ktorá sa do správnych (najmä župných) funkcií dostáva aj spätnou cestou vďaka svojmu relatívne veľkému pozemkovému vlastníctvu v rámci príslušného regiónu. Erby ako vonkajší prejav výsadného postavenia zavádza taktiež v dôsledku svojej úradnej činnosti, na ktorú sa nevyhnutne viaže overovanie písomností pod vlastným symbolom(6).

Tento trochu dlhší výklad som potreboval k tomu, aby som mohol konštatovať zovšeobecnenie, že najstaršia šľachta na Slovensku vznikla v dobe veľko-

(5) Kučera, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava, SAV 1975.

(6) Novák, J.: Rodové erby na Slovensku I, s. 25.

moravskej, ktorá poväčšine neprežila vznik uhorského štátu. Celá je anonýmna a anonýmna je aj tá, ktorá pád Veľkej Moravy prežila. Najstaršie šľachtické rody uhorského štátu reprezentujú predovšetkým cudzinci. Aj spomínaní Hunt-poznanovci sa pokladajú za šľachtu nemeckého pôvodu. Vlastná uhorská a teda aj slovenská šľachta vzniká v podstate až v polovici 13. storočia. Pravda, toto konštatovanie neznamená, že by sme nemali rody, ktorých pôvod sa hlási hlboko pred polovicu 13. storočia. Dokazovanie takejto starobylosti je však veľmi obtiažne.

Významným pomocníkom pre datovanie vzniku príslušného rodu je priezvisko. Je všeobecne akceptovateľné, že najstaršie rody používajú priezvisko odvodené od historického názvu lokality, od ktorej si odvodzujú pôvod. Sú to priezviská typu Diviacky, Palúdzsky, Záturecký. Táto téza úplne neplatí a ani ju nesmieme mechanicky využívať. Keďže priezvisko odvodené od názvu majetku bolo už v minulosti pokladané za vonkajší prejav starobylosti a vznešenosti, dosť často sa stávalo, že mladšia šľachta svoje pôvodné priezvisko zanechala a povýšila na priezvisko prídomok, ktorý získala spolu so šľachtickými výsadami. Tak napr. Bakócovci používajúci prídomok z Erdödu sa začali nazývať Erdödyovcami, Lackovičovci z Ilavy si osvojili za priezvisko prídomok a začali sa nazývať Ilavskovcami (7).

Tak isto neplatí všeobecne tvrdenie, ktoré sa využíva ako dôkaz na starobylosť Diviackovcov. O nich sa totiž môžeme dočítať, že rod Diviackovcov musel získať majetky najneskôr v 12. storočí, lebo v čase udeľovania, darovania kráľovských pozemkov v 13. storočí niet písomných správ o darovaní pozemkov pre nich (8). Nepochybujem o tom, že Diviackovci sú skutočne starý šľachtický rod. Avšak koľko ďalších rodov nemá písomné svedectvo z 13. storočia na svoje pozemky. V súvislosti s priezviskami je nesporné, že priezviská odvodené od krstného mena (Lacko, Lackovič, Petrovič), od zamestnania (Kováč, Tkáč), od názvov zvierat a rastlín (Vlk-Farkaš, Jedlička), od územnej či národnej príslušnosti (Horvát, Poliak, Vlach-Oláh), od osobných zvláštností (Čierny-Fekete, Červený-Vereš, Veľký-Nad) alebo od ďalších, často ťažko vysvetliteľných názvov (Bakóc, Dóci, Turzo) predstavujú mladší horizont šľachty. K tejto problematike ešte dodávam, že k vzniku a vývoju najstarších rodov na Slovensku nám veľmi nepomáha ani heraldika. Odhliadnuc od toho, že z najstarších čias máme veľmi málo originálnych listín a ešte menej originálnych pečatí. Ide totiž o odtlačky individuálnych typárií, ktoré boli v používaní iba veľmi krátku dobu. Najstaršie šľachtické rody by mali používať štíty s heraldickými figúrami, alebo tie najjednoduchšie všeobecné znamenia (krížik, hviezdičku, polmesiac, slnko, kvet a pod.). V tejto súvislosti si spomínam opäť na jeden mechanicky používaný poznatok. Heraldici takmer bezvýnimky všetky erby, ktoré majú v štíte polmesiac a hviezdu, pokladajú za rody pochádzajúce z Hunt-poznanovcov. Je to nezmysel a neustále pretrvávajúca chyba. V Hunt-poznanovcoch by mali pôvod nielen grófi z Pezinka a zo Sv. Jura, ale aj Bučániovci a mnoho ďalších celkom mladých šľachtických rodov nielen u nás, ale aj v zahraničí, napr. Pavlovskovci či Martinkovci v Čechách (9). Je isté, že erb je datovacím prostriedkom, avšak typologický rozbor figúr, aký máme urobený v mestskej a obecnej heraldickej tvorbe, v rodovej heraldike nám zatiaľ chýba. Podľa doteraz spracovaných rodových erbov možno konštatovať, že najstarší horizont štítových znamení zatiaľ

(7) Novák, J.: Rodové erby na Slovensku I, s. 15.

(8) Nižňanský E. a kol.: Turčianske Teplice. 700 rokov od prvej písomnej zmienky o teplých prameňoch na území mesta. Martin, Osveta 1982, s. 87 n.

(9) Hrabětová, I.: Erbovní povesti v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlohov. Brno, Masarykova universita 1992, s. 75.

nepoznáme. Heraldská figúra, na ktorú je položená všeobecná figúra, tvorí typ rodového erbu typický pre 14. storočie. Pre 15. storočie sú typické "civilné" motívy zo súkromného života: šachová figurka, červený "uvarený" rak, šľuka na ražni, tancujúci medveď, zuby, ulovená zver. Erby z prelomu 15. a 16. storočia pozostávajú iba zo štítu a znamenia na ňom - chýba im prilba, klenot a prikrývadlá. Tzv. štítových erbov z obdobia vlády Vladislava II. (1490-1516) a Ľudovíta II. (1516-1526) poznáme niekoľko. Je to charakteristický rys iba pre toto obdobie a považuje sa za vplyv talianskej renesancie. Keďže za vlády Ferdinanda I. (1526-1564) na našu heraldickú tvorbu opäť pôsobil západoeurópsky vplyv, dochádza k ľubovolnej voľbe klenotu, a tak končí éra štítových erbov. Mladší horizont heraldickej tvorby z obsahového hľadiska nie je zatiaľ preskúmaný⁽¹⁰⁾.

Nakoniec by som sa rád zaoberal súčasným stavom genealogického bádania a jeho hodnotením z hľadiska našej historiografie.

Prinajmenej od r. 1969 sa aj na Slovensku obnovil záujem o genealógiu. Pravda, jej pestovanie v rámci výchovy archivárov nikdy nepredstavovalo dostatočnú bázu na primeraný rozvoj, aký si táto disciplína skutočne zasluhuje. Ten nastal až koncom 70-tych rokov, keď sa u nás zintenzívnili záujem o genealógiu v celej spoločnosti. Počiatky tohto záujmu boli veľmi nesmelé. Najstaršia generácia sa najprv zaujímal iba o genealogickú a heraldickú literatúru, postupne začala navštevovať archívy a v nich študovala matriky. V tom čase už archívy boli schopné poskytovať v tomto smere zasvätené informácie a pomoc, pretože mali už bohaté skúsenosti s vybavovaním genealogických rešerší pre zahraničných záujemcov o vlastných predkov. V tomto čase som mal dosť konzultácií o praktických problémoch nejedného záujemcu o zistenie vlastného pôvodu. Bol som z celej tejto renesancie genealógie trochu nervózny, pretože vo väčšine prípadov tento netajený záujem mal príchut' snobizmu, ktorý bol v tom čase pre našu disciplínu veľmi nebezpečný. V čase, keď sa preferovali najnovšie dejiny, z minulosti iba pokrokové tradície a všetky študované témy sa hodnotili pod zorným uhlom politickej angažovanosti, záujem o šľachtický pôvod mohol doslova bezbolestne spôsobiť označenie genealógie ako škodlivej pavedy.

Všimnime si, akým smerom sa uberá naše dnešné genealogické bádanie.

Každý záujemca o otázku, odkiaľ pochádza, začína u seba a sleduje svojich bezprostredných predkov. Ak sa dostal po štvrtú generáciu, zmení tento postup a začína sledovať matriky farnosti, v ktorej predpokladá svoje korene. Má jediný cieľ - zostaviť genealogickú tabuľku svojho rodu, dľa možnosti úplnú. Keď vyčerpá matričné údaje, študuje ďalšie pramene, opäť iba za účelom doplnenia chýbajúcich predkov na rodostrome vlastnej famílie. Len okrajovo si všíma, či boli jeho predkovia bohatí, aké mali zamestnanie, všetky ďalšie otázky považuje za podružné. Pomerne ľahko, samozrejme nie celkom bez námahy, sa dá v našich pomeroch zostaviť genealogická tabuľka od 17. storočia, pravda, spravidla trochu prerušovaná. Príbuzenská väzba medzi Janom a Ferom nie je vždy jasná, nehovoriac o menovcoch, ktorí stoja celkom nezaradení. Tieto problémy každý, kto sledoval svoj pôvod pozná a tieto snaženia a ťažkosti okolo nich, ktorých je nepomerne viac, som uviedol len preto, aby som zaujal stanovisko k takémuto spôsobu genealogického bádania.

Nerád by som niekoho odradil od tejto činnosti. V tejto súvislosti však nemôžem neuviesť, že zostavenie genealogickej tabuľky bez ohľadu na jej úplnosť nemôže byť cieľom bádania, pritom žiaľ, u všetkých tých, s ktorými som prišiel do

(10) Novák, J.: Erb ako historický prameň. Sborník příspěvků III. setkání genealogů a heraldiků Ostrava 1986. Ostrava, Klub genealogů a heraldiků Ostrava DK ROH VŽSKG 1987, s. 130.

styku, nemali väčšie ambície. Genealogická tabuľka bola a je alfou a omegou ich záujmu. Neustále ju prerábajú, dopĺňujú, ale aj kazia. Medzery v tabuľke, ktoré počas priameho bádania považovali za dôsledok nedostatku prameňov, postupne odstraňujú a sami seba presvedčajú, že príbuzenský vzťah medzi Janom a Ferom je jasný a ich tabuľka sa postupne stáva úplná.

Pokladám za svoju povinnosť, aby som práve dnes, pri príležitosti sympózia, ktoré je celé venované genealógii, vyjadril svoj názor, získaný určitou skúsenosťou v tejto oblasti. Som hlboko presvedčený, že naznačené úsilie je pre každého jednotlivca zaujímajúceho sa o svoj pôvod prirodzené, pochopiteľné a aj logické. Faktom zostáva, že tento prístup je prejavom istého pragmatizmu a akéhosi zápalu pre vec bez teoretickej pripravenosti a bez určitého nadhľadu, čo vlastne svojim úsilím sleduje. Takýto pioniersky prístup je príznačný pre začiatky genealogického bádania a pretrváva ešte aj v 19. storočí. Exemplárnym príkladom sú práce Horanského o jednotlivých šľachtických rodoch Liptova (11).

Z tohto rámca nevybočujú ani diela Nagy Ivána a Bélu Kempelena, ako aj početné jedno i viacväzbové monografie o vzniku a vývoji početných rodov (12). Tieto práce sa tiež sústreďujú na poskytnutie genealogickej tabuľky príslušného rodu, avšak súčasne majú bohatú textovú časť, v ktorej sa snažia každého jednotlivca priblížiť spravidla ako úspešného aktéra svojej doby. Nie je, pravda, výnimkou, že o niektorom členovi je iba zmienka, že vôbec žil.

Charakteristika staršej genealogickej tvorby sa nedá urobiť na malom priestore. Z doterajších výhrad azda predsa len vyplýva, že metódu 19. storočia nemôžeme uplatňovať v súčasnosti, a to nielen z dôvodov edičných, ekonomických či iných, ale hlavne z dôvodov poslania a cieľov genealogického bádania. Žiadne vydavateľstvo nebude ochotné publikovať a do knižnej podoby vtláčať obrovské plachty rodostromov. Nebude vydávať medailóny tisícky členov rodu usporiadaných podľa moderného číselného označenia jednotlivcov. Konečne pre koho sú tieto údaje určené a aký majú význam? Ja viem, že pre každého záujemcu o vlastných predkov je každý údaj cenný, avšak určitá hierarchia hodnôt tu zachovaná musí byť. Musíme presne vedieť, aká metóda je dnes aktuálna a prospešná a podľa nej je žiaduce rozvíjať našu disciplínu.

V súvislosti s poslaním genealógie v našom prostredí a v našich podmienkach sa teda vytvoril závažný metodologický problém, a tým je otázka v akej šírke a do akých detailov opisovať príslušný rod. Je všeobecne známe, že všetky doterajšie genealogické práce sa usilovali, aby ich výklad bol úplný, doplnený rodostromom komentovaným v každej jednotlivjej položke. Podobnú metódu uplatňujú aj súčasní geneológovia - amatéri vo svojom úsilí zachytiť všetky dosiahnuteľné údaje o všetkých svojich zistiteľných predkoch. Je nesporné, že takýto postup je samoučelný a dnes si ho vo vedeckej práci nemôžeme za žiadnych okolností dovoliť. Genealógia je historická disciplína a jej výsledky musia byť prospešné predovšetkým histórii. Pre nikoho, ani pre genealóga nemôže byť užitočné zistenie, že Peter mal štyroch synov a dve dcéry, o ktorých nevieme nič bližšieho. Objektívne málo zaujímavé sú aj zistenia, že ten člen rodu bol župným úradníkom, onen zasa vojenským hodnostárom. Generácie nobilitovaných jednotlivcov pravidelne dokazovali svoj šľachtický pôvod najmä preto, aby tieto funkcie mohli zastávať. Treba upozorňovať na iné profesie a činnosti, napr. lekárov, právnikov, technikov, ekonómov, umelcov každého

(11) Horánszky, P.: A benedekfalvi Detrich család leszármazása 1230-tól. Budapest 1934. 7 s., 3 príl.; A benedekfalvi Luby család leszármazása 1230-tól. Budapest 1936. 19 s., 5 príl.; A liptószentiványi Szent Ivány család leszármazása. Budapest 1940. 5 tab.

(12) Nagy, I.: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I-XIII. Pest 1857-1868. Kempelen, B.: Magyar nemes családok I-XI. Budapest 1911-1932.

druhu, pre ktorých vykonávanie šľachtický pôvod nebol nevyhnutným predpokladom.

Úvahy zamerané na užitočnosť a využiteľnosť súčasného genealogického bádania ma priviedli k záveru, že dnes jedinou únosnú metódu spracovania rodov predstavuje spôsob, ktorý možno charakterizovať ako encyklopedický. Schéma spracovania je veľmi jednoduchá, plne využiteľná tak z genealogického, historického i heraldického hľadiska. Na prvom mieste treba objasniť vznik rodu a jeho vetiev. Potom stručne vymenovať tie oblasti v krajine, prípadne v cudzine, kam jednotliví členovia prešli, aby sme vedeli, kde všade môžeme očakávať pramenný materiál. Osobne treba upozorniť, kde bola uverejnená, prípadne kde sa dnes nachádza genealogická tabuľka. (Opätovné publikovanie obsiahlych rodokmeňov, ako som už spomenul, nie je dnes ani možné ani účelné.) V heraldickej časti výkladu, ktorá nemôže chýbať, sa v rovnakej miere sledujú dejiny erbu. V prvom rade sa rieši základný typ rodového erbu. Podrobne sa analyzujú všetky zistené varianty, ktoré spravidla vyjadrujú existenciu samostatných vetiev rodu. Sleduje sa proces obohacovania erbu o prvky, ktoré vyjadrujú postup príslušníkov radu na spoločenskom rebríčku. Osobitne sa upozorňuje na publikované reprodukcie erbu. Kompletná citácia literatúry a prameňov je dôležitá pre spätné vyhľadávanie niektorých údajov, ktoré nemohli byť zahrnuté do výkladu o príslušnom rode a jeho erbe⁽¹³⁾.

Celkom na záver pripájam už iba jednu poznámku. Genealogickým výskumom sa ako v minulosti, tak aj dnes na celom svete i u nás zaoberajú v najväčšej miere záujemci o vlastných predkov. Je to zábava i poučenie, a najmä v našom prostredí aj mimoriadne užitočná činnosť. Veľmi odporúčam, aby práve títo najpočetnejší pestovatelia genealógie nezotrvali iba na zostavení tabuľky svojich predkov, ale aby vo svojom záujme pristúpili aj k tej druhej - obtiažnejšej fáze práce a skúmali konkrétne osudy svojich predkov. Naša historiografia je v podstate anonýmna a tento stav je dôsledkom nedostatočnej rozpracovanosti genealógie. Tým zaľudníme naše dejiny a tým najviac dokážeme, že genealógia je historická disciplína a pre naše národné dejiny disciplína nepostrádateľná. Všetky spomenuté želania neplatia iba pre šľachtu, ale aj pre všetky ostatné vrstvy našej spoločnosti.

Resumé

It is well known that the existing genealogic studies tried to submit their analyses in as complex a form as possible. It is indisputable that, under the present conditions, we cannot afford such a complex study. Genealogy must be comprehended as a historical discipline, and its result must first of all contribute to the study of history as such. The finding that Peter had four sons and two daughters and that there is little or nothing known about them can be of no value to anyone, including the genealogist himself. The same is true of the discovery that this or that member of the family was a county official, and another one a high-ranking army officer. The generations of nobilized persons, however, were regularly proving their aristocratic origin, mainly because they wanted to use every means to prove their social status and their right to the posts they occupied. Anyhow, it is important to devote more attention to other professions,

(13) Novák, J.: Heraldika na Slovensku. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti doktora historických vied, Bratislava, Univerzita Komenského 1985, s. 20-24.

eg. to physicians, technicians, artists of all sorts etc., to study more closely all those professions which were far of demanding any aristocratic origin.

Considerations focussed on the merits, usefulness and exploitability of the current genealogic studies lead to the conclusion that the only relevant method of study in our present conditions is the method which can be briefly characterized as encyclopaedic. The scheme of elaboration is simple to pursue and fully exploitable from both the genealogic and historical points of view. First - the origin of the family and its particular branches should be studied. Secondly, it is very useful to trace briefly all the regions and countries (including foreign countries) where particular members of the family were to be found, so that we can make a plan where the working material should be collected from. Of special interest for the study is also to find out where the genealogic table (pedigree) of the family has been published or where it is available now. From the present point of view, it is completely useless to publish anew extensive pedigrees of particular families. Finally, the most important members of the families studied should be mentioned individually. The description should also include the history of the family coats of arms, since their origin, development and variants contribute considerably to our knowledge of the family, sometimes even correcting the data obtained through the genealogic method of investigation. The complete list of literary references and of all the sources data used in the genealogic work is important for the future finding of data that could not be included in the present description of a particular family.

GENEALOGICKÉ METÓDY VÝSKUMU NAJSTARŠÍCH RODOV

Roman Zelenay

MENNÉ KRITÉRIUM

Otázka genealogického výskumu obdobia raného stredoveku na našom území je veľmi komplikovaná. Je to spôsobené nielen chýbaním väčšieho množstva písomných zdrojov akéhokoľvek typu, ale aj základných identifikačných prvkov osôb či rodov, ako sú ich vizuálne či akustické označenia (erby, priezviská).

Historici a genealógovia XIX. i XX. storočia preto pri skúmaní tohoto obdobia začali vychádzať :

- zo súčasných antroponymických systémov, ktoré plnia semantickú funkciu : označujú osoby ako aj vzájomne rozlišujú a spájajú nasledujúce generácie jednej rodiny, (1)

- z faktu, že v ranom stredoveku sa osoby označovali iba jedným menom,
- z predpokladu, že ten ktorý rod používal výlučne niektoré mená, ktoré sa dedili po meči (agnátske mená) a až po určitom čase začali do nich prostredníctvom manželstiev prenikať mená iných rodov (kognátske mená).⁽²⁾

Takto vzniklo menné kritérium, ktoré sa pokúsilo stanoviť zákonitosti ako aj presné a nemenné pravidlá opakovateľnosti mien v určitých rodoch. Na jeho základe sa určovala rodová i rodinná príslušnosť jednotlivých osôb, etnický pôvod rodov a v hraničných prípadoch aj filiačný vzťah a vekové poradie súrodencov (3). Po jeho úvodnom nadšenom prijatí koncom XIX. a v prvej polovici XX. storočia ako aj po zdruvujúcej kritike a absolútnom odmietnutí (4) v tom istom čase sa opätovne začalo používať koncom osemdesiatych rokov. Menné kritérium je nutné chápať v celom rozsahu daného pojmu ako skúmanie individuálneho osobného označenia jedinca ním samým alebo inými osobami ako aj určitých genealogických závislostí a vzťahov, ktoré v danom čase pre danú osobu či skupinu osôb boli charakteristické. Musíme pritom brať do úvahy i fakt, že na základe jeho aplikácie predložené uzávery sa musia brať s veľkou opatrnosťou a vždy potvrdzovať na základe iných známych faktov a prostredníctvom ďalších kritérií. Menné kritérium používame na hodnotenie dvoch etáp:

1. stredoveku
2. novoveku

1. Stredovek

Vzhľadom na chýbanie alebo na veľmi malé množstvo zdrojov, hlavne v X-XIII. storočí, sa menné kritérium v ranom stredoveku u nás môže aplikovať výlučne na najvýznamnejšie dynastické a šľachtické rody, ktoré sa v týchto prameňoch vyskytujú. Často iba meno môže byť stopou rodinných alebo rodových vzťahov

(1) Grodziski, E.: Zarys ogólnej teorii imion wlasnych, Varšava, 1973, s. 148.

(2) Jasinski, K.: Dokumentacyjne funkcje imion w sredniowieczu na przykladzie dynastii piastowskiej i n: Materiały I. Sympozjum nauk dajacych poznawac źródła historyczne, Problemy warsztatu historyka, Toruń, 1978, s. 65.

(3) Mosingiewicz K.: Imie jako źródło w badaniach genealogicznych. in. Genealogia....Toruń, 1982

(4) Úplné odmietnutie menného kritéria vychádza väčšinou od historikov, ktorí sa genealógiu prakticky nezaoberali.

a väzieb. Preto je nutné definovať pravidlá, platné u slovanských mien na našom území v danom čase ako aj možnosť ich využitia pri genealogickom výskume. Slovanské mená sa tvorili z prvkov živého jazyka tak, aby v sebe obsahovali dobrú veštbu pre dieťa alebo želanie ďalších dobrých životných osudov ich budúcich nositeľov (5). Niekedy sa mená mohli zmeniť počas postrizín a vtedy bolo možné v novom mene uviesť informáciu o charakterologických alebo fyzických vlastnostiach dieťaťa (6). Preto možností vzniku nového mena boli prakticky neobmedzené. V slovanských jazykoch vystupovali dva typy mien:

- a. nezložené
- b. zložené

a. nezložené (appellativa)

Boli veľmi populárne v spoločnosti na nižšom stupni vývoja alebo v nižších spoločenských vrstvách a stotožňovali sa s vlastnosťami aj alegoricky. Často vychádzali zo zvieracích mien : Vlk, Medveď, Baran, Bača, Holý, atď.(7)

Tieto mená sa používajú na našom území od IX. až do XIV. storočia skoro výlučne v nižšej časti spoločenského rebríčka.

b. zložené (composita)

V slovanských jazykoch existovalo okolo 220 prvkov, z ktorých bolo možné zostavovať zložené mená⁽⁸⁾. Keď by sme vychádzali z toho, že každý prvok môže byť na prvom i na druhom mieste, takýmto spôsobom získame okolo 50 tisíc mien. Výskumy tohoto typu sa u nás zatiaľ neurobili, preto bude nutné zistiť, koľko sa skutočne takýchto mien u nás zachovalo. Pre porovnanie v Poľsku je ich okolo 600⁽⁹⁾.

Zložené mená boli charakteristické pre vyššie spoločenské vrstvy. Pretože širšie kontakty, prekračujúce kmeňové či rodové územie, mali skoro výlučne predstavitelia elity, stretnutia osôb s tým istým menom nebolo príliš pravdepodobné. Meno teda ešte dosť dlho, približne asi do začiatku XIII. storočia, plnilo svoju funkciu označovania a rozlišovania jednotlivých osôb, ale v počiatkoch v žiadnom prípade neplnilo funkciu priezviska, čiže väzby medzi jednotlivými generáciami rodu⁽¹⁰⁾. Opakovateľnosť mien túto väzbu v určitom zmysle začína vytvárať. Zároveň môžeme definovať i obdobie, v ktorom meno bolo užšie spojené s rodmi. Jeho začiatok stanovuje opakovateľnosť mien dynastických panovníkov Veľkej Moravy na prelom VIII. a IX. storočia, jeho koniec na druhú dekádu 12. storočia určuje objavenie sa prvých sekundárnych označení jednotlivých osôb⁽¹¹⁾.

Opakovateľnosť mien u Slovanov je spôsobená pravdepodobne dvoma faktormi:

- petrifikáciou slovanského antroponymického systému
- cudzím vplyvom.

(5) Milewski, T.: Slowianskie imiona osobowe na tle porównawczym in : Indoeuropejskie imiona osobowe, Wrocław, 1969, s. 11,12, 213 .

(6) Gasiowski, A.: Postrzyżyny, Słownik Starożytności słowiańskich, d. IV. Wrocław 1970, s. 249-250. Postrzyżyny sa konali po ukončení siedmeho roku života syna, ktorého matka odovzdávala do opatery otcovi. počas tohoto aktu sa mu ostrihali po prvý raz vlasy (podľa toho názov postrzyżyny) a syn obdržal nové meno.

(7) Pei, M.: The story of language, New York, 1966, s.78.

(8) Milewski, T.: Złożone imiona osobowe typu indoeuropejskiego, in: Indoeuropejskie imiona osobowe, Wrocław, 1969, s. 11-12.

(9) Mалеc, M.: Budowa morfologiczna staropolskich imion osobowych, Wrocław, 1971, s. 133.

(10) Mosingiewicz, K.: tamże s. 80.

(11) Queledte de Bache, Saul de Bichar, 1111. in. Marsina, R.: Codex diplomaticus, I. s. 64.

Uzavretie sa slovanského antroponymického systému spôsobilo, že sa postupne prestali vytvárať nové mená a začali sa používať mená, ktoré už boli známe, pričom sa opakovali najčastejšie mená najznámejších predstaviteľov toho ktorého rodu⁽¹²⁾. Je veľmi pravdepodobné, že túto petrifikáciu spôsobili i cudzie, skoro výlučne franské vplyvy na našom území, viditeľné už v prvej polovici IX. storočia (13). Preto je nutné aspoň v skratke uviesť zvyky Germánov v tejto oblasti.

Pokusy o vytvorenie mennej väzby medzi generáciami sledujeme u Germánov už od IV. storočia. Uskutočňovalo sa to podľa dvoch menných systémov.

Prvým bol takzvaný aliteračný systém (Stabreim), založený na zmene alebo rozširovaní mien nasledujúcich členov rodu. A tak napríklad burgundskí králi mali nasledujúce mená: Gibica - Godemaris - Gislaharius - Gudnaharius - Guderechus - Gudobaldus - Godegisilus - Gislahadus. Tieto kombinácie najčastejšie vznikali medzi menom otca a syna, ale nachádzame ich aj u ženských mien (14).

Druhým bol variačný systém (Variationssystem), ktorý sa používal pri dvojčlánkových menách najrôznejším spôsobom:

a. rovnaký prvý článok: Theo-derich, Theo-debert, Theo-debald

b. rovnaký druhý článok: Erla-frid, Wol-frid

c. prvý článok otcovho mena sa objavuje ako druhý článok synovho mena : Wolf-kis, Liu-bolf

d. druhý článok otcovho mena sa objavuje ako prvý článok synovho mena: Rau-dolf, Wolf-kak.

e. kombináciou aliteračného systému a zhodnosti druhého článku mena : Alaricus, A-ma-la-ricus.

f. v mene dieťaťa vystupujú časti mien oboch rodičov: Irmin-frid x Amalaberga = Amalafrid.

Charakteristickým prvkom je však to, že prakticky nikdy dieťa nenosilo rovnaké meno ako otec alebo iný pokrvný príbuzný (15). Zvyk pomenovávať najstaršieho syna po otcovi v nezmenenej forme je mladší¹⁶, častejšie sa objavuje až začiatkom IX. storočia a je špecifickým prejavom legitimizácie práv starešinstva, nevyhnutného v lennom systéme. V tomto období sa zároveň objavuje zvyk pomenovávanie detí po predkoch. V kniežacích a rytierskych rodoch sa pomerne skoro zakoreňuje i zvyk opakovať jedno alebo dve obľúbené mená. Niekedy bratia dostali podobné mená: meno staršieho bolo dvojčlánkové, čiže dôstojnejšie, zatiaľ čo meno mladšieho sa obmedzilo iba na prvú časť: Karolman, Karl⁽¹⁷⁾,⁽¹⁸⁾. Germáni v ranom stredoveku používali oba tieto systémy paralelne, preto je veľmi ťažké stanoviť obdobie alebo územia, kde bol dominantný jeden alebo druhý systém. Obecne je však možné povedať, že u východných Germánov dominoval variačný systém vďaka tomu, že ho používali najvýznamnejšie rody⁽¹⁹⁾. Hoci oba systémy sú v stredoveku hodnotené ako germánske špe-

⁽¹²⁾ Mosingiewicz, K.: tamtiež, s. 80.

(13) To by sa zhodovalo i s podobnými poznatkami iných autorov, zaoberajúcich sa touto problematikou u Slovanov.

⁽¹⁴⁾ Bach, A.: Deutsche Personennamen, Berlin, 1943, s. 380-381.

(15) Bach, A.: Deutsche Namenkunde. Die deutschen Personennamen, Aufl. 2.d. Heidelberg, 1953, s. 60-65.

(16) napríklad Henrik v rode Ludolfingovcov.

(17) Bach, A.: Deutsche Personennamen, ...s. 384-385.

(18) Werner, K. F.: Liens de parenté et nom de personne in : Familie et parenté dans l Occident medieval, Rím, 1977, s. 17.

(19) Eckhard, K. A.: Irdische Unsterblichkeit. Germanische Glaube an die Wiederverkörperung in der Sippe, Weimar, 1937, s. 53.

cifikum, stopy po podobných zvykoch sú známe i v starovekom Grécku a v oveľa väčšom rozsahu aj v Indii⁽²⁰⁾.

S prvými písomne doloženými západoslovanskými menami sa stretávame v Taliansku. V severotalianskom Cividale sa zachoval evanjeliár zo VI. storočia, v ktorom sa nachádza viac ako 300 zapísaných mien slovanských pútnikov z prelomu VIII-IX. prípadne z prvej polovice IX. storočia. Medzi nimi sú i mená veľkomoravských panovníkov (?) Rastislava, Svätopluka, Svätoplukovej manželky Svätožizny, ako i ďalších členov panovníckej rodiny (?) Mojatu, Mojislavky, alebo kniežacieho dvora (?) Trebatu⁽²¹⁾. Opakovateľnosť mien ako aj používanie variačného systému v panovníckom rode Veľkej Moravy: Mojmír I. Mojmír II., Slavomír, Mojata, Mojislavka, Svätopluk L, Svätopluk II., Svätožizna⁽²²⁾ - poukazuje na výrazný vplyv západnej kultúry, ale i na vývin spoločnosti starých Slovanov. Poukazuje i na to, že medzi panovníckym rodom na Velehradskom stolci a Nitrianskym panovníckym rodom pravdepodobne nebol príbuzenský vzťah, a že Nitra sa asi v tomto období ešte úspešne bránila pred cudzími vplyvmi⁽²³⁾. Postupne tento zvyk začali preberať i jednotlivé veľmožské rody, a to tým skôr, čím bližšie panovníckemu dvoru boli. Charakteristickým príkladom bol rod Huntovcov, u ktorého meno Hunt bolo dedičné dokázateľne od konca X. až do XIII. storočia a nevyskytovalo sa v žiadnom inom rode⁽²⁴⁾. V rode Diviakovcov sa v XIII. a XIV. storočí vo viacerých vetvách vyskytuje meno Folkmar, ktoré je jedinečné práve u Diviakovcov. V rámci Folkmarovej bošianskej vetvy rodu (Folkmar pred 1290) u oboch základných línii, čiže Bánovej (Bán 1258-

(20) Milewski, T.: tamže, s. 11.

(21) Vychádzajúc z predpokladu o dynastických menách, ktoré bolo možné používať výlučne v panovníckom rode a v súvislosti s časovým úsekom, do ktorého sa zápis datuje, by sa mohlo skôr uvažovať o predkoch veľkomoravských panovníkov, o otcovi, prípadne bratovi Mojmíra I. V prípade posunu datovania na prvú polovicu 9. storočia by tu mohlo skutočne ísť o panovníkov Veľkej Moravy. Vzhľadom na chýbanie iných zdrojov nie je však možné ich totožnosť určiť na 100 percent. Čo sa týka niektorých ďalších účastníkov púte, dá sa predpokladať, že do pamätnej knihy sa zaznamenávali výlučne najvýznamnejší členovia sprievodu a práve podľa menného kritéria na základe spoločného základu mena je možné uvažovať o ich príbuzenskom vzťahu s panovníckym rodom, čo by zodpovedalo i zvykom tohto obdobia. Aby príbuzní ako potenciálni kandidáti na panovnícky stolec nevyužili neprítomnosť panovníka v svoj prospech, a neobsadili trón, často tvorili povinný doprovod panovníka na jeho bližších, ale predovšetkým ďalších cestách. Podobný zvyk vidíme v tomto i trocha neskoršom období aj na iných panovníckych dvoroch Európy. Dá sa zároveň predpokladať, že cieľom účastníkov nebola iba púť na niektoré so svätých miest, ale asi predovšetkým návšteva niektorého z panovníckych dvorov Európy. V tomto období sa pokojný prechod cez nepriateľské územia, ktorými územia Frankov nepochybne pre Slovanov i predstaviteľov Veľkomoravskej ríše boli, nedal zaručiť ináč, ako osobným pozvaním, prípadne posolstvom k príslušnému panovníkovi alebo jeho vazalovi.

(22) Dá sa predpokladať, že i manželka Svätopluka Svätožizna bola pokrvnou príbuznou z bočnej línie panovníckeho rodu, čo by zodpovedalo i zvyklostiach pri dynastických sobášoch.

(23) Z nitrianskeho panovníckeho rodu poznáme iba mená Pribinu a Koceľa. Ich mená však nemajú žiaden spoločný znak. Už v prípade nájdania mena tretieho panovníka by sme nejakú zákonitosť mohli hľadať. I keď pravdepodobnosť nájdania nových prameňov je nereálna, a preto ostávame iba v sfére hypotéz, poznáme mená Pribinových veľmožov, uvedených pri vysviacke kostola Márie Panny 24. januára 850 na jeho hrade v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, napísanom v 871. roku a z ktorých niektorí boli možno i spríbuznení s panovníckym rodom: Chezil (Kocel), Unzat, Chotemir, Liutemir, Zcurben, Siliz, Wlkina, Witemir, Trebiz, Brisnuz, Zuemin, Zeska, Crimisin, Goimer, Zistilo. Po Pribinovom synovi Koceľovi sa uvádza ako v poradí ďalší najdôležitejší Unzat, o ktorom sa v 865 roku uvádza, že na svojom propriu postavil kostol, ktorý zasvätil arcibiskup ku cti svätého Petra, čo svedčí o jeho výnimočnom postavení. Analýza jeho mena poukazuje na podobnosť s menom Pribinu, pretože obe znamenajú pribúdanie a mohlo by sa písať i Pribina. Dá sa preto predpokladať, že medzi oboma mužmi bol príbuzenský vzťah, vyjadrený menom. In.: Stanislav, J.: Pribinovi veľmoži, SUS, Bratislava, 1940, 35 s.

(24) Marsina, R.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, Bratislava 1971, I, 1987 II, Bratislava. (CD) Sedlák, V.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*, 1980 Bratislava (R)

1275) i Kozmasovej (Kozmas 1258-1277) sa vyskytuje meno Barlev⁽²⁵⁾, ktoré odlišuje nielen Diviakovcov od ostatných rodov, ale práve Folkmarovu vetvu od ostatných vetiev rodu, u ktorých sa toto meno vôbec nevyskytuje. Dá sa predpokladať, že po výskume ďalších dynastických rodov na území Slovenska, ktoré v tomto období toto postavenie vzhľadom na neupevnenie moci uhorského štátu ako aj vzhľadom na izolovanosť podhorských a horských území Slovenska väčšinou mali⁽²⁶⁾ ako sú Bogath - Radvanovci, Ludanovci a niektorí ďalší, sa preukáže i podobná väzba jednotlivých rodov na niektoré mená, charakteristické pre ten ktorý rod ako sme to uviedli u Huntovcov či Diviakovcov. Vychádzame tu zo zásady, platnej nielen u Slovanov, že čím je rod významnejší, tým sú mená exkluzívnejšie a menej stretávané v iných rodoch. Okrem toho v dynastických rodoch sú filiačné vzťahy jasnejšie a zdroje sú bohatšie. Tým nám vznikne nielen agnátska menná zásoba, ale práve na základe jej poznania i poznania ďalších písomných zdrojov, nám meno poukáže na príslušnosť k tej ktorej vetve. Je to pomerne bezpečný spôsob, pretože zdroje nám už v XIII. ale predovšetkým v XIV. storočí uvádzajú i rodovú príslušnosť skúmanej osoby (poznáme napríklad jej majetkovú držbu či prípadne pečať), ale neuvádzajú informáciu o presnejšom zaradení v rámci rodu⁽²⁷⁾.

Výskum by mal zároveň preukázať i to, či pri osídlení sa v novej lokalite nasleduje prerušenie tradície, vyjadrujúcej sa menami, a či si jednotlivé vetvy rodov tvoria vlastnú mennú zásobu. Je to veľmi pravdepodobné, pretože pri osídlení sa v novej lokalite a tým i po odtrhnutí sa od hlavných rodových sídiel úspech a bezpečnosť týchto osôb závisela predovšetkým od manželských väzieb, uzatváraných na mieste nového pôsobiska. Preto asi ochotne dávali svojmu potomstvu evidentne kognátske mená, ktoré sa potom stali charakteristickými výlučne pre tú ktorú vetvu daného rodu⁽²⁸⁾.

Prijatie kresťanstva z Byzancie a zavedenie slovanského rítu spôsobilo, že na Slovensku pozorujeme iný vývin v zavádzaní kresťanských krstných mien ako v okolitých štátoch. Napriek tomu, že písomné zdroje z X-XI. storočia sa zachovali iba vo veľmi malom počte, môžeme konštatovať, že:

1. slovanský rituál umožnil a potvrdil používanie slovanských mien ako rovnocenných s krstnými menami, používanými v ostatnom kresťanskom svete. Tým sa neutvorili podmienky na zavedenie pre Slovanov cudzieho i keď kresťanského menného kalendára.

2. porážka a pád Nitrianskeho kniežatstva, nasledujúci zánik Veľkomoravskej ríše a vznik Uhorského kráľovstva ako aj neusporiadané pomery na území Slovenska, ktoré v Uhorsku tvorilo autonómnu jednotku ešte minimálne do začiatku XII. storočia, umožnilo prežiť nielen pôvodným veľkomoravským rodom, ale zachovať si i pôvodnú slovanskú mennú zásobu.

3. slovanské osobné mená sa používajú na území Slovenska monopolne a prakticky výlučne celé XI. a XII. storočie.

(25) Genealogické tabuľky najstarších členov rodu Diviakovcov vrátane základného členenia na jednotlivé vetvy a zakladateľov viacerých slovenských rodov publikoval Lukačka, J.: Vývin osídlenia a majetkových pomerov v oblasti hornej Nitrice do XVI. storočia. In: Horná Nitra, Vlastivedný zborník, Martin, 1990. s. 82-105.

(26) Vojsko starých Maďarov tvorila jazda. Jej prenikanie ku sídlam starých veľkomoravských rodov cez hlboké lesy a hory, úplne nevhodné pre použitie jazdy, bolo skoro nemožné. Vhodnejšie preto bolo dohodnúť sa s hlavami jednotlivých rodov, mlčky uznať ich skoro neobmedzenú suverenitu a tým i dynastický charakter na danom území a postupne ich zapájať do štruktúry uhorského štátu udeľovaním funkcií na kráľovskom dvore, čo je zvyk v inej forme používaný do dnešných čias.

(27) Mosingiewicz, K.: tamtiež, s.90

(28) Bieniak, J.: Glos w dyskusji, s. 218 in : Mosingiewicz, K. : Imie... s. 90.

4. je pravdepodobné, že počas krstov jednotlivé osoby obdržali i kresťanské krstné mená, ich nositelia ich však vôbec nepoužívali. Na základe menného kritéria je pre toto obdobie možné pomerne jednoznačne stanoviť slovenský alebo neslovenský pôvod skúmanej osoby a prípadne i rodu, ktorý reprezentuje.

5. v prípade priberania kresťanského krstného mena bola snaha, aby slovenské i kresťanské meno mali rovnaké počiatočné písmeno.

6. pri výbere kresťanského krstného mena sa v počiatočnom období - pravdepodobne minimálne do konca XIII. storočia vychádzalo predovšetkým z jeho významu. Jakub - druhorodený, Tomáš - dvojča, Ján - daný Bohom, Peter - skala, Štefan - vífáz, Mikuláš - vífázny v ľude, Andrej - mužný, odvážny, Pavol - malý, skromný, Matej - boží dar, Michal - podobný Bohu, Marta - pani, Eva - živá, Katarína - čistá, cudná.

Už za čias Veľkej Moravy sa u nás sporadicky stretávame s kresťanskými menami, ako napríklad so Svätoplukovým legátom Jánom v 879. roku⁽²⁹⁾. Po páde Veľkomoravskej ríše však nastáva na našom území určité vákuum nielen v politickej a tým i cirkevnej oblasti, ale i v oblasti používaných mien. Nové dimenzie sa začínajú definovať až v novom štáte. Až vtedy začína určitá nepretržitá menná kontinuita a vznikajú určité zákonitosti, ktoré určili vývoj mien u nás. Preto prvým krstným menom kresťanského menného kalendára, ktoré použil obyvateľ Slovenska, je Andrej⁽³⁰⁾ v 1075. roku, koncom storočia v 1093. roku pribúda Peter⁽³¹⁾ a o niečo neskôr, začiatkom XII. storočia v 1111. roku Ján⁽³²⁾. Začiatok výskytu a popularitu jednotlivých mien na Slovensku dokumentuje tabuľka č. 1 a 2. Ako vidíme, kresťanské krstné mená v XI. storočí sa okrem dvoch výnimiek ešte vôbec neobjavujú. Naďalej sa používajú výlučne slovanské mená, i keď sa zdá, že sa intenzifikuje nielen stabilizácia ich počtu, ale i formy jednotlivých mien. V XII. storočí sa neslovanské kresťanské krstné mená vyskytujú iba sporadicky. Obmedzenie počtu používaných mien však spôsobuje zníženú možnosť identifikácie osôb iba podľa mena. Je to spôsobené stabilizáciou štátneho útvaru, čo nielen zvýšilo počet obyvateľstva, ale aj jeho pohyblivosť, migráciu a tým i zvýšené požiadavky na presnejšiu identifikáciu osôb. Preto už v druhej polovici XII. storočia sa ku menu pre presnejšiu identifikáciu danej osoby začína masovo pridávať i miesto pôvodu⁽³³⁾ a postupne i meno otca.

Tabuľka č. 1 : Výskyt a početnosť kresťanských krstných mien na Slovensku v rokoch 1000-1235⁽³⁴⁾.

A. mužské krstné mená

meno	rok najstaršieho známeho výskytu	početnosť výskytu	
		1000-1235	1301-1314
Abrahám	1216	4	16
Absolón	1214	2	
Adrianus	1158	5	
Albertus	1105	6	18

⁽²⁹⁾ Ján bol cudzincom. In: Marsina, R. : CD, I. s. 22.

⁽³⁰⁾ Marsina, R. : CD, I. s. 57.

⁽³¹⁾ Marsina, R. : CD, I. 61.

⁽³²⁾ Marsina, R. : CD, I. s. 64.

⁽³³⁾ V rokoch 1100-1199 sa v dokumentoch 65x vyskytuje spojenie mena s miestom pôvodu: "de villa".

⁽³⁴⁾ Spracované na základe štatistického hodnotenia CD I., II. a R I., II. diplomatára (SD).

Alexander	1139	11	28
Alexasius	1135	3	
Ambrosius	1222	7	
Ananias	1120	3	
Andreas	1105	27	129
Arnold(us)	1239	16	
Bartolomeus	1214	6	
Benedictus	1206	21	69
Blasius	1208	29	
Boleslaus	1190	1	
Cepanus ^a	1206	4	
Chepanus ^a	1220	5	
Cosmas	1113	11	17
Demetrius	1209	6	33
Desiderius	1075	4	
Detric	1214	4	
Dionisius	1198	4	36
Dominicus	1002	5	
Egidius	1135	9	30
Elias	1233	21	
Emericus	1225	3	27
Felicianus	1111	4	
Forcasius	1183	3	
Foreos	1164	6	
Gabriel	1138	3	
Georgius	1111	11	54
Gervasius	1124	3	
Gothardus	1206	3	
Gregorius	1111	11	63
Guido	1209	3	
Henrichus	1151	3	19
Herman	1135	3	15
Jacobus	1135	18	151
Johannes	1078	45	300
Ipolitus	1113	7	
Ladislaus	1218	8	124
Lampertus	1111	7	
Laurentius	1111	28	72
Lazar(us)	1075	5	
Leustach(us)	1214	4	
Luca(s)	1156	7	22
Machareus	1156	5	
Marcelus	1111	11	11
Marc(us)	1111	9	19
Martinus	1111	26	71
Mateus(thias)	1111	9/6	65
Mauritius	1221	3	13
Michael	1135	33	125
Moys	1209	10	
Nana(s)	1124	5	
Nicolaus	1111	33	387
Othmarius	1124	4	

Paulus	1111	28	156
Petrus	1093	57	311
Philippus	1218	-	28
Pous(a)	1183	9	
Robertus	1111	5	
Salomon	1135	5	12
Sebastianus	1214	3	13
Symon	1111	17	38
Smaragdus	1206	5	
Stephanus	1135	29	235
Thomas	1111	24	129
Urbanus	1214	5	17
Valentinus	1214	3	
Walter(us)	1138	5	

a - pravdepodobne dve transkripcie jedného mena

B. Ženské krstné mená

	1100-1235	1236-1257	1300-1314
		-	9
Agnes			
Alžbeta		3	24
Anna		-	5
Elena	1 ^a	-	11
Katarína		2	17
Margaréta		1	19
Mária		1 ^a	2

a - kráľovná

V prvej polovici XIII. storočia sa situácia začína postupne meniť. Kresťanské krstné mená začínajú postupne vytláčať slovanské mená, i keď ešte stále sú v menšine⁽³⁵⁾. Je to spôsobené okrem iného i priklonením sa uhorských kráľov ku pápežskej kúrii proti stúpencom Byzancie i staroslovenských kresťanských tradícií ako aj zakladaním kláštorov a fár a zavádzaním celého radu nových sviatkov. Prelomom je obdobie po tatárskom vpáde (1241-42), keď na opustené či Tatármi vyplienené územia prichádzajú "hostia", predovšetkým z Nemecka. Títo okrem iného prinášajú so sebou i klasické kresťanské zvyky vrátane kultu svätých, uctievaných v pôvodnej vlasti. Zároveň sa rozširuje moc jednotlivých magnátskych rodov.

Na identifikáciu a hlavne na jasné preukazovanie dedičných či majetkových práv už meno nepostačuje. Meno teda prestalo dostatočným spôsobom plniť rozlišovaciu funkciu. Masovo sa začínajú používať prímená, prezývky, patronymiká, posesíva i označenia rodov a protopriezviská. I keď pramene z druhej polovice XIII. storočia ešte nie sú spracované, podľa údajov z konca prvej polovice XIII. a začiatku XIV. storočia, ktoré máme k dispozícii, môžeme konštatovať, že

(35) Pomer kresťanských a iných krstných mien bol začiatkom XIII. storočia 46:54 % (950:1100), 50 mien sa vyskytuje viac ako 4x.

základný prelom v používaní krstných mien z kresťanského kalendára a odstúpenie od slovanského menného systému sa uskutočnilo niekedy začiatkom druhej polovice XIII. storočia. Vrcholí menná kríza, ktorá sa vyrieši až o sto rokov neskôr zavedením priezviska.

Druhá polovica XIII. a prvá polovica XIV. storočia je teda prechodným obdobím medzi predpriezviskovou a priezviskovou dobou.

Tabuľka č.2: Výskyt najpopulárnejších mien na Slovensku v XI - XIV. stor.(35).

meno	1000-1100	1101-99	1200-35	1235-49	1301-14	1315-1325
Andrej		6	20	46	129	130
Jakub	-	1	18	35	97	96
Ján	1	8 ¹	33 ²	47	300 ³	337 ²
Martin	-	5	21	34	71	41
Michal	-	5	27 ³	28	125	111
Mikuláš	-	7 ³	26	87 ¹	387 ¹	371 ¹
Pavol	-	5	23	41	156	143
Peter	1	8 ¹	48 ¹	66 ²	311 ²	262 ³
Štefan	-	5	24	55 ³	235	192
Tomáš	-	2	21	49	129	108

1,2,3 : poradie popularity v skúmaných časových úsekoch

Význam menného kritéria ako identifikačného stanovenia rodovej príslušnosti na základe mena stráca svoju platnosť. Menné kritérium však získava nové zameranie na identifikáciu národnej príslušnosti a čiastočne i politickej orientácie a postavenia danej osoby z toho ktorého rodu v danom čase.

V XIII. i XIV. storočí môžeme teda konštatovať, že:

1. Nositelia neslovanských kresťanských mien patrili väčšinou do okruhu kráľovského dvora, prípadne sa doň chceli zaradiť. Mohli to byť tak predstavitelia starých rodov ako i rodov cudzej proveniencie či s ešte neuschnutou farbou na erbe.

2. Nositeľmi slovenských krstných mien v tomto období boli predstavitelia najstarších a najsilnejších rodov, ktorí si to vzhľadom na svoje postavenie a vplyv mohli dovoliť bez ohľadu na zvyky, panujúce na kráľovskom dvore či na názor cirkevných hodnostárov. Často to bol i prejav opozície voči kráľovskému dvoru.

3. Dlhodobejšie opakovanie sa niekoľkých mien v jednej lokalite (majetku, dedine) má veľký genealogický význam a napovedá na možnosť filiačného vzťahu, napriek chýbaniu zdokumentovaných priamych príbuzenských väzieb(36).

4. V dokumentoch sa často vyskytujú aj zdrobneliny mien, ktoré sú v iných nahrádzované pôvodným znením mena. Táto dvojitosť často spôsobuje chybnú identifikáciu a namiesto pôvodne jednej dostávame osoby dve. Menné kritérium preto nie je možné používať samotné!

Charakteristickým javom XIII. storočia je preberanie a adaptácia pôvodných kresťanských mien do slovenského menného systému. Paralelná existencia oboch systémov priniesla celý rad nových, dovtedy neznámych prvkov. Po úplne ojedinelom výskyte na slovenský jazyk adaptovaného mena (Petrus/Petre - 1111,

(36) Musí sa však zachovať maximálna opatrnosť. Príkladov rovnakého mena a rozdielného pôvodu u majiteľov toho istého majetku je viac.

Joanes/Iuandi, Michael/Michal - 1138)⁽³⁷⁾ začiatkom XIII. storočia začína výskyt kresťanských krstných mien v niekoľkých podobách:

1. v pôvodnej forme	Jacobus, Benedictus
2. so zmenenou koncovkou	Benedictus/Benedik, Petrus/Petrislav
3. v zmenenej forme	Joanes/Ivan, Benedictus/Benka
4. v doslovnom preklade	Adalbert/Vojtech, Laurentius/Vavrinec

Zároveň pozorujeme početný výskyt slovenských foriem pôvodných neslovanských kresťanských mien. Najviac sú zastúpené u mena Ján a Michal. Tým sa začína tradícia ich používania, ktorá pretrvá až do XX. storočia.

Tabuľka č.3: Slovenské modifikácie mena Joanes a Michael v XIII. a začiatkom XIV. storočia³⁷⁾.

meno	1200-1235	1236-124.	1301-1314		
Joannes	12	52	62		
Michael	10	37	60		
Joannes :	Ioan	Ioanc	Ioanka	Ioany	Johanka
	Iuandi	Ivachinus	Ivan	Iwahan	Iwan
	Iwanch	Iwancha	Iwanka	Iwannes	Iwanus
	Ivo				
Michael :	Mica	Micov	Mihal	Micha	Michal
	Miche	Michelet	Mycholous	Mychus	Mika
	Mike	Mikov	Mikola	Miks	

Jednou z najdôležitejších otázok bolo i to, kto vyberal meno pre dieťa. Je to problém, ktorý bude musieť byť preskúmaný na základe prístupných zdrojov. V každom prípade sa meno nikdy nevyberalo náhodne. Obyčajne meno asi vyberali krstní rodičia, ktorí často dieťa pomenovávali svojim vlastným menom. Volba krstných rodičov bola veľmi dôležitá a zdá sa, že o ich výbere a tým sekundárne i o výbere mena rozhodovalo postavenie rodu otca alebo matky. V prípade, že rod otca bol "silnejší", krstní rodičia boli vyberaní z neho a dieťa dostávalo i agnátske rodové meno. V prípade vyššieho postavenia rodu matky dieťa obdržalo kognátske meno. Ak obaja rodičia pochádzali z drobnej šľachty, pravdepodobnosť pomenovania dieťaťa obom rodom úplne cudzím menom bola vyššia, pretože základnou motiváciou výberu mena bolo presvedčenie, že osudy dieťaťa budú totožné s osudmi jeho predchádzajúceho (známeho, bohatého, silného, úspešného či vysoko postaveného) nositeľa. Tento jav je charakteristický pre celé obdobie stredoveku i novoveku.

Výber mena ovplyvňovala aj móda, ktorá taktiež má nadčasový charakter a platí rovnako v XII. ako v XX. storočí. Kulty svätých na rozdiel od západoeurópskych štátov však nie sú u nás doteraz spracované. Preto môžeme definovať iba obecné platné definície. Najväčšou popularitou sa tešili tí svätí, ktorí boli považovaní za patrónov celých regiónov alebo štátov. A tak v Čechách to bol svätý Václav, v Poľsku svätý Vojtech a neskôr svätý Stanislav, v Uhorsku svätý Štefan.

(³⁷⁾ Marsina, R.: tamže, s. 63,75.

Slovensko síce malo svätého Andreja, ale jeho kult nemal celoslovenský dosah. A preto najpopulárnejším menom bol v XII. storočí fán, Peter a Mikuláš.

Začiatkom XIII. storočia sa naďalej najčastejšie používa meno Peter pred Jánom a Michalom. Na prelome prvej a druhej polovice XIII. storočia je už najčastejšie používané meno Mikuláša pred Petrom a začína sa rozširovať i kult svätého Štefana. V XIV. storočí je naďalej najmódnejší Mikuláš pred Jánom a Petrom. Nie je však jasné, čo spôsobilo vysokú popularitu u jedných a nízku u druhých mien. Je možné, že to bolo spôsobené ich pôvodným významom (Jakub - druhorodený, Pavol - malý, Andrej - odvážny, Tomáš - dvojča).

Popularita týchto i iných kresťanských mien sa mohla spájať aj s púťami. Preto by bolo potrebné preskúmať napríklad zvýšenie frekvencie používania mena Jakub začiatkom XIV. storočia v súvislosti s púťami do Santiaga de Compastella, ktoré sa v tomto období uskutočňovali⁽³⁸⁾.

Výber mien výrazne ovplyvňoval i lokálny kult svätých. V takomto prípade buď príslušný magnát alebo i rod si vybral jedného zo svätých, začal ho uctievať ako svojho patróna, postavil mu kostol a tým ovplyvnil výber mien nielen v svojom rode, ale na celom svojom území a prípadne i v širokom okolí. Takýmto prípadom je i rozšírenie mena Václav v Trenčianskej stolici začiatkom XVI. storočia po tom, čo Blažej Podmanický v druhej polovici XV. storočia pomenoval svojho jediného syna práve menom Václav⁽³⁹⁾.

Druhým prípadom bolo primárne postavenie kostola, jeho zasvätenie tomu ktorému svätému, čo potom sekundárne ovplyvnilo výber mena v rode miestneho patróna i v celej farnosti, prípadne i ďalšom okolí.

Jednotliví svätci sa stávali i patrónmi jednotlivých stavov alebo povolání, čo sekundárne ovplyvňovalo výber a popularitu použitých mien u príslušných spoločenských či stavovských skupín: Juraj - šľachty (rytierov), Hubert - lovcov, Barbara - baníkov.

Dá sa predpokladať, že určité mená boli častejšie používané v určitých sociálnych vrstvách či triedach, čo po preskúmaní by taktiež mohlo napovedať na spoločenské postavenie ich nositeľov.

XIV. storočie prináša nielen náhradu slovanského menného systému kresťanským, ale aj stratu významu osobného mena vo verejnom živote, ktoré v celom rozsahu prebralo a rozvinulo do dovtedy nepoznaných rozmerov priezvisko. Meno ostáva významným individuálnym identifikačným doplnkom priezviska. V žiadnom prípade však nemôžeme hovoriť o skončení používania slovanských osobných mien, hoci ich výskyt je menšinový a okrajový.

V meštianskych vrstvách, ktoré sa v ojedinelých prípadoch dajú už skúmať i v tomto období, dominuje vplyv nemeckého menného systému, prípadne móda na mená svätých, populárnych v pôvodnej vlasti. U poddaných rozhodujúcim spôsobom ovplyvňoval výber ich mena zemepán, na území ktorého žili. Koncom XIV. a v prvej polovici XV. storočia sa hlavne v severných častiach Slovenska pozoruje vplyv Poľska, čo sa prejavuje i vo výskyte osobných mien. Objavuje sa meno Stanislav, ktorého kult v Poľsku v tomto období dosahuje jeden zo svojich vrcholov a meno Boleslav. Je zaujímavým faktom, že meno Boleslav, hoci má slovanský pôvod, práve vzhľadom na jeho predchádzajúcich nositeľov,

(38) Túto tematiku spracoval I. Míček, v : Osteuropäer in Santiago de Compastella, " Forschungen zur osteuropäischer Geschichte", d. 25, 1978, s. 248.

(39) Jeho brat Ladislav vlastnil panstvo Brumov a Slavičín na Morave, odkiaľ kult svätého Václava sa domácnici i v tomto rode a v XV. a XVI storočí sa veľmi rozšíril, predovšetkým medzi zemanstvom Trenčianskej stolice. In: Varsík, B.: Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva. Bratislava, 1988, S.106.

predovšetkým poľského kráľa Boleslava Chrabrého, šíriteľa a ochrancu kresťanstva, sa začalo považovať za kresťanské meno a ako také i používať.

XV. storočie, predovšetkým jeho druhá polovica, je v znamení vplyvu husitov a Čiech. Bude veľmi zaujímavé zistiť ako sa u približne polmiliónového obyvateľstva Slovenska pohybuje popularita mena Ján (podľa Jána Husa) a iných, v Čechách v tom čase populárnych mien a porovnať so známymi údajmi o sympatiach toho ktorého rodu k husitizmu.

Na začiatku XVI. storočia sa končí nielen obdobie stredoveku, ale zásadným spôsobom sa mení používaný menný systém u nás. Menné kritérium prechádza medzi pomocné kritéria genealogického skúmania.

2. Novovek.

Menný systém v XVI. storočí na Slovensku ovplyvnili dve významné udalosti, porážka pri Moháči a vznik reformácie.

Porážka pri Moháči presunula ohnisko bojov priamo na naše územie. Slovensko sa takto stalo útočiskom mnohých tisícov utečencov neslovenského pôvodu i miestom koncentrácie cudzích armád, zložených z vojakov z celej Európy. Týmto sa stalo nielen miestom stretu kultúr, ale sa zároveň rozbil menný systém a narušili sa stáročiami budované menné väzby. Druhým deštruktívnym faktorom menného systému u nás sa stala reformácia, ktorá odmietala kult svätých. Tento menný chaos pretrvával celé XVI. i XVII. storočie, počas ktorých sa postupne a veľmi pomaly začali vytvárať základy menného systému, ktorý potom pretrval až do dnešných čias. Reformácia, ktorá v XVI. i v prvej polovici XVII. storočia dominovala na našom území⁽⁴⁰⁾ potrebovala nahradiť kult svätých, vyjadrovaný i v mennom systéme, preto priniesla novú mennú zásobu v podobe starozákonných mien⁽⁴¹⁾ Preto mená ako Izák, Gedeon, Samuel, Zachariáš či Ester alebo Rebeka sú v tomto období charakteristické výlučne pre príslušníkov protestantských rodov⁽⁴²⁾. Podobne je to i s menom Jozef a predovšetkým Mária, ktoré sa dovtedy nepoužívali. Katolíci v tomto období považovali za sväté i samotné meno Márie a žiadna žena nebola podľa ich názoru hodna toho, aby ho mohla používať. Namiesto neho používali meno Marianna. Preto nositeľky tohoto mena v XVI. i v prvej polovici XVII. storočia pochádzali s veľkou pravdepodobnosťou z protestantsky orientovaných rodov. Reformovaná šľachta s obľubou používala slovenské mená aj ako prejav určitého druhu opozície. Zároveň sa zo západu smerom na východ začína šíriť viacmennosť, vyvolaná v počiatkoch potrebou rozlíšenia stále početnejších členov magnátskych rodov. Bolo to spôsobené všeobecným zúžením počtu používaných krstných mien, opakovateľnosťou určitých mien v rámci jedného rodu i potrebou presnejšieho určenia dedičských či majetkových vzťahov, na čo už kombinácia jedného mena a priezviska nepostačovala. Preto sa začala používať najprv u magnátov, neskôr tento zvyk prebrala stredná i drobná šľachta a bohatý mestský patriciát. To už však nebolo ani tak podmienené majetkovými či dedičskými vzťahmi, ako módou a napodobňovaním zvykov najvyšších vrstiev. Takto sa u jednej osoby postupne stretávame s používaním 3, 4 a v extrémnych prípadoch až 20 krstných mien. Veľmi častým javom bolo, že nositeľ viacerých mien v úradnom i osobnom styku

(40) Podrobnejšie sa tým zaoberá náboženské kritérium.

(41) Starozákonné meno Abrahám sa sporadicky používalo už i pred reformáciou.

(42) Starozákonné mená boli v tomto období pravdepodobne charakteristické predovšetkým pre židovské obyvateľstvo.

nepoužíval prvé, ale druhé, prípadne tretie či ďalšie meno. Práve prehliadnutie tohoto faktu často spôsobuje zaseknutie sa genealogického bádania, predovšetkým u menej skúsených genealógov. Menné kritérium v tomto období tu plní úlohu pomocného genealogického kritéria pri stanovovaní náboženskej príslušnosti a spoločenského postavenia skúmaných osôb. Z Talianska sa zároveň priniesol na naše územie zvyk, že v prípade narodenia dieťaťa na Veľký týždeň sa dátum narodenia presunul na Veľkonočnú nedeľu. Zároveň sa deťom, narodeným v nešťastnom dni, napríklad na Veľký Piatok, dávali mená ochranu poskytujúcich patrónov ako sú Anton, Tadeáš či Lucia. Kanonizáciou nových barokových svätcov sa začínajú objavovať mená Terézie, Karola, Františka a Antona, ktorých popularitu zvýšilo i ich používanie rodom Habsburgovcov. XVIII. storočie prináša nielen určitú stabilizáciu mennej zásoby u nás, ale aj výrazné zmenšenie počtu používaných mien. V tomto období sa používalo iba okolo 40 mužských a 26 ženských mien. Niektoré, predtým výlučne protestantmi používané mená, sa pôsobením protireformácie a prechodom časti protestantov na katolícku vieru udomácňujú i u katolíckej časti obyvateľstva⁽⁴³⁾.

Výrazné zmeny prebiehajú v XIX. storočí, v ktorom sa prelína niekoľko vplyvov. Po vlne ruských či pre Rusko charakteristických mien, počas vlny rusofilstva, vyvolanej prechodom ruskej armády cez Slovensko a jej pôsobením počas napoleonských vojen, ako sú Igor, Ivan, Viera, Soňa, prišla v prvej polovici XIX. storočia móda na juhoslovanské mená: Dušan, Milan, Marko, Danica, Zlatica, inšpirovaná popularitou bána Jelačiča a jeho podporou národných snáh Slovákov.

Súčasne sa predovšetkým v národne uvedomelej časti inteligencie začínajú opätovne používať či dokonca i nanovo vytvárať slovanské mená ako Svetozár, Horislav, Miloslav, Samo a u časti šľachty, ovplyvnenej maďarizáciou staromaďarské mená Arpád, Elek či zmaďarizované mená ako sú Bela, Ferenc, Pišta a iné. Protireformácia zároveň prináša snahu obnoviť kult svätých, čím sa výrazne spopularizovalo meno Ján Nepomuk. Tento stav pretrváva prakticky až do vzniku Česko-Slovenskej republiky. Menné kritérium v XIX. storočí ostáva pomocným genealogickým kritériom a umožňuje nám pomocne určovať a sledovať politickú i národnú orientáciu jednotlivých rodín i rodov.

Resumé

Slovak genealogical research in the early Middle Ages is complicated due to lack of sources and thus also due to the lack of information rendering identification of family relations among individuals, families and kins. There is often just a name of particular person. This is why it is important to know the development and social functioning of the names so that we could make use of the incomplete information.

Personal names have always designated and differentiated individual persons, in the beginning, however, they did not point out to relations among them. The origin of this junction can be traced back to the break of the 8th and 9th centuries when some names or their parts began to repeat in particular clans (e.g., in the Great Moravian dynasty: Mojmir I, Mojmir II, Slavomir, Mojata, Mojislavka, Svätopluk I, Svätopluk II, Svätožizna). In the 12th century, also secondary designation of persons - to the name, place of origin or seat and, still more frequently, father's name was added - began to emerge. Approximately from the second half of the 13th and the beginning of the 14th centuries, by-names,

(43) Jozef, Mária, Samuel.

nicknames, patronyms, possessives and protosurnames began to be used on a mass basis. This period was a transition to utilization of hereditary personal, family and kin names.

Upon knowing the development and functioning of personal names in the oldest period, kind and family pertinence of their holders, their family relations, ethnic origin, succession of children of same parents, social position, political orientation, etc., can be deduced. These facts can be applied also in genealogical research in modern age where they, however, fulfil only auxiliary function due to great number of other information. In both cases, if it is possible, it is necessary to confront the information flowing from the name with other facts which can be achieved, and to be cautious when formulating final conclusions.

VÝVIN POMENÚVANIA OSÔB NA SLOVENSKU

Milan Majtán

0. Všeobecne sa prijíma názor, že dnešný spôsob pomenúvania osôb sa stabilizoval v 17. a 18. storočí a úradne bol kodifikovaný v období jozefínskych reforiem koncom 18. storočia. Za významný predel sa pokladajú aj rozhodnutia Tridentského koncilu (1545-1563) o používaní mien. Ak hovoríme, že pre stredovek je príznačná pri pomenúvaní osôb jednomenná sústava a pre novovek dvojmenná sústava osobných mien, to neznamená, že vývin priezvisk nemožno sledovať od samého ich zrodu, od obdobia dopĺňania mena rozličnými prímenami, prídomkami a pod.

1. Zápisy osobných mien z obdobia Veľkej Moravy obsahujú vždy pre jednu osobu iba jedno meno. Tak je to pri menách Pribinových veľmožov, pri menách pútnikov zapísaných na okrajoch textu tzv. Cividalského evanjelia i pri menách z iných písomností (Stanislav, 1939-1940, 1947-1948 a i.).

2. V kresťanskom poveľkomoravskom období sa osoby v latinských listinách uvádzali tiež iba s jedným menom. Ako príklady možno uviesť série mien napr. zo Zoborskej listiny z roku 1111 (Deda et Cace, qui ambo filii Buquen a ďalšie Una, Bacha, Penet, Seuin, Martinus filius Marci, Petre, Cap, Subissa, Figa, Peregrin, z toho iba meno Martin je doplnené menom otca a voľne sa otcovo meno spomína aj pri menách Deda a Kača), aj v Bzovíckej listine z roku 1135 sa jedenásť svedkov uvádza iba s jedným menom (Zobozlo, Dedemest, Bank, Gurman, Budes, Wergeb, Zacka, Ozima, Louh, Bogdan, Duda), rovnako ako štyria ďalší obyvatelia Badína (quatuor viros cum eodem predio, quorum nomina haec sunt Ded cum filiis suis Welten, Radyk, Domagosta). Podobne by sa mohli uviesť mená rybárov z osady Chľaba (Helemba) z roku 1138 a ďalšie a ďalšie mená, ktoré sprístupňujú Slovenský diplomatár (zatiaľ po rok 1260 - CDS1) a Slovenský registár (zatiaľ 1301-1323 - RDS1).

3. Ako ukazujú uvedené edície, od 13. storočia sa situácia pri pomenúvaní osôb začala výraznejšie meniť. Čoraz častejšie sa pri mene osoby používalo meno otca alebo iného príbuzného, označenie príbuzenského alebo vôbec spoločenského zaradenia, zamestnania, etnickej či rodovej príslušnosti, miesta sídla rodu a pod. A tak popri menách jednoznačne jednoslovných sa začínajú stále viac a viac objavovať kontexty s bližším určením osoby, v ktorých možno zreteľne vidieť východiskové podoby prímen, ba i samotné prímená. A od nich už vedie cesta k súčasným priezviskám.

Všimnime si niektoré z nich v takýchto kontextoch. Roku 1255 sa v Turci spomínajú štyria synovia Uzdu - Mečko, Strmeň, Martin a Drahomil (quatuor filii Uzda, videlicet Mechk, Sctremen, Mortwn et Drachmel), roku 1230 v Prešporskej stolici urodzená pani Angelka, dcéra komesa Bukena (nobilis domina Angelka filia comitis Buken), roku 1260 komes Buken syn komesa Bukena z rodu Hont-Poznan (Buken filius comitis Buken de genere Huntpaznan) a jeho dcéra Kata (filia comitis Buken Katha nomine). Pravda, už roku 1214 a 1217 sa spomína Povša Ryšavý (Rufus Pousa), roku 1230 v Ostrihome Vavrinec Talian (v texte: žena menom Amanda dcéra Danielova, manželka niekedy Vavrince Taliana, ostrihomského zlatníka - mulier Amanda nomine, filia Danielis, uxor quondam Laurentii Latini, auri malliatoris de Strigonio), roku 1236 Andrej Ryšavý (Andreas Ruphus), roku 1243 komas Šimon Špán (comes Simon Yspanus), roku 1251 v Honte Ivanka Plešivý (Ivanca Calvus), roku 1258 v Ostrihome Peter "s rozbitou

hlavou" (v texte Rubinum et Johannem filios Petri Collicaponis), roku 1258 v Trnave Heinz Uhor (Haintz Ungarus) a pod. Najviac takýchto viacslovných mien bolo však s určením pomocou mena otca alebo iného príbuzného a príbuzenského vzťahu, alebo pomocou názvu bydliska či rodového sídla (s predložkou de).

4. V 14. storočí sa počet dopĺňajúcich častí mena zväčšil. Vyžadovala si to potreba presnosti identifikovania osôb pri právnych úkonoch. Išlo najmä o určenia pomocou mien predkov nielen z druhej (predchádzajúcej), ale i z tretej, ba i zo štvrtej generácie, napr. v roku 1305 Ján syn Petra syna Omodejovho (Johannes filius Petri filii Omodei), roku 1315 na Spiši Ján a Arnold synovia Petra Jurkovho syna a Andrej syn Blažejza Petrovho syna, ktorý bol Jurkovým synom (v texte Johannes et Arnoldus filii Petri quondam filii Jurk ac Andreas filius Blasii fratris eorum), alebo roku 1321 Juraj syn majstra Mikuláša Biterovho syna (ad petitionem Georgii filii magistri Nicolai filii Byter), roku 1322 majster Mikuláš syn Bokšu syna Šimonovho (magister Nicolaus filius Boxa filii eiusdem Simonis).

K menu otca pristupovali často názov sídla rodu alebo rodové meno alebo obidva tieto dopĺňajúce prvky, napr. roku 1323 sa spomínajú pani Kata a Štefan syn Ibora zemana z Devičia (domine Kate nec non magistro Stephano filio Ybur, nobili de Devczen). Majster Andrej syn Dionýza z Brehova z rodu Koplón sa v listinách zo začiatku 14. storočia spomína osem ráz (1310 Andrea filio Dyonisy de Imbregh de genere Koplón, 1311 Andreas filius dyonisy de Imbregh, 1316 magistri Andree filii Dionisi, 1317 iudex nobilium de comitatu Zemliniensi magister Andreas filius Dionisi; magister Andreas filius Dyonisy de Imbregh de genere Koplón, 1322 contra magistrum Andream filium Dionisii; magistri Andree filii Dionisi, 1323 comes Andreas filius Dyonisii, homo regius).

Takáto podrobná a presná identifikácia osoby v dokumentoch právneho charakteru nebola nadbytočná, pretože na začiatku 14. storočia sa v zachovaných listinách spomínali ešte tri osoby s menom Andrej syn Dionýza - jeden z Krčavy, ktorý mal bratov Mikuláša, Petra a Vavrinca (1302), druhý z Hontu, ktorý mal bratov Jána a Michala (1304, 1305), a tretí, ktorý mal brata Ladislava (1306, 1309).

Nezriedka sa vyskytovalo, že syn, resp. jeden zo synov dostával otcovo meno (doklad z roku 1260 sa uvádza vyššie), napr. roku 1302 sa spomínajú zeman z Branča Mojš a Dominik synovia Mojšovi z Branča (Moys et Dominicus filii Moys, nobiles de Berench), roku 1306 liptovskí zeman Vavrínek, Dionýz a Bogomer synovia komesa Bogomera (magister Laurencius, Dyonisius et Bogomerius filii comitis Bogomerii, nobiles de Lyphthov), roku 1316 v Kľačanoch pri Trnave sa spomína zeman majster Mikuláš syn majstra Abu Abovho syna (nobilis vir magister Nicolaus filius magistri Abee filii Abee), roku 1318 komes Gerlach zo Spišskej Soboty so svojimi synmi Jánom, Kristiánom, Mikulášom, Gerlachom, Petrom a Štefanom (comes Gerlacus de Monte Sancti Georgii cum filiis suis Johanne, videlicet et Cristiano, Nicolao et Gerlaco, Petro et Stephano) a pod. Inokedy syn dostával meno blízke otcovmu menu, napr. roku 1315 v Kľačanoch Mikuláš syn Mikov (Nicolai filii Mikou) alebo roku 1318 a 1321 v Myšli Miko syn Mikuláša zvaného Čierny (Lachk, Mykou et Johannes, filii Nicolai dicti Feketheu, nobiles de iuxta Myzla; Lochk, Myko et Johannes, filii Nicolai Nigri de Barcha [!]), v Barci Mojš syn Mojtu z Barce (1301-1304 contra Edus et Moys, filios Moyta de Barcha). Mená Mojš i Mojta boli skrátené podoby mena Mojtech, ktoré patrilo medzi zložené slovanské osobné mená (ako Mojmir, Vojtech a pod.), ale je známe iba zo slovenčiny (1277 Moyteh de Kopylan - Majtán, 1992), z neho boli utvorené osadné názvy Majcichov a Motešice (*Mojtechov, *Mojtešice), z mena Mojta názov obce Mojtin, z mena Mojš názvy obcí Mojš, Mojšova Lúčka, Mošovce (*Mojšovce).

Varianty mien sa vyskytujú aj pri pomenúvaní tej istej osoby (z veľkomoravského obdobia sú známe varianty Rastislav - Rastic), napr. Bokšov syn zo Stredy nad Bodrogom sa v rokoch 1320-1323 spomína tri razy s menom František (Franciscus) a tri razy ako Francík (1320 Franchik, 1322 Franchyk: magister Cozma filius Franchyk, filii eiusdem Boxa, 1323 Francyk: nobiles viri Nycolaus et Francyk, filii Boxa de Zerdahel).

Druhé, dopĺňajúce mená, príméná sa v 14. storočí objavovali častejšie ako v 13. storočí, často to boli nekánonické mená popri kánonických kresťanských menách. Typické je spojenie príména s menom slovom zvaný (dictus), teda napr. roku 1301 bol v Hanigovciach Peter zvaný Tót (relicta Petri dicti Toth), 1303 Pavel zvaný Hraja (Paulum dictum Hraya), 1311 v Haniske pri Prešove Peter zvaný Hruška (Petro dieto Pyrus), 1313 v Podolínci šoltýs Pavel zvaný Treba (Paulus dictus Treba, scultetus de Podolino), 1314 Jakub zvaný Roh (Iacobo Roh dicto), 1319 Mikuláš zvaný Stojan (villa comitis Nicolay dicti Stoian), 1320 Miko zvaný Latka (Miko Lathka dictus), 1322 v Spišských Vlachoch Peter zvaný Rýdzik (Petrus dictus Ridzik de villa Latina) a pod. Prítom kánonické meno nemuselo byť a azda ani nebolo vždy základným menom takto nazývanej osoby. Možno to ukázať na takomto príklade:

Jeden z Etenedových synov, zemanov z Ruskej, sa nazýval Andrej i Bycko (Bydko ?). V listinách z rokov 1306-1322 sa spomína najmenej šesťnásť ráz, vždy ako syn Eteneda z Ruskej, prítom trinásť ráz ako Bycko (napr. 1306-1322 Bycke filius Ethened, nobilis de Ruzka, 1309 Mogy et Bychkem filios Etened, nobiles de Ruzka, 1319 Bycke filius Etened de Ruska), ale iba dva razy ako Andrej (1317 Andreas filius Ethened, nobilis de Ruzka; Andreas, filius Ehetened, nobilis de Ruska) a raz ako Andrej zvaný Bycko (1322 Andreas dictus Bychke filius Ethened de Ruzka).

5. Pätnáste storočie znamenalo vo vývine priezvisk na Slovensku v istom slova zmysle prelom. Ako možno sledovať v zápisoch Žilinskej knihy pred mestskou radou Žiliny, v menách mešťanov prevládali dvojčlenné mená s príménami. Príméná sa čoraz viac dedili, hoci nemali ešte predpísanú úradnú podobu a vyskytovali sa spravidla v jazykovej podobe zodpovedajúcej jazyku textu, napr. Faber - Kováč (1460 Valentinus Faber, 1466 Walent Kowacz a pod.), Carnifex - Fleischer - Mäsiar (1418 Martinus Carnifex i Merten Fleysser a pod., iný 1450 Merten Carnifex i Merten Messar, 1460 Martinus Carnifex i Martin Masarz, 1468 Martin Masar a pod.), Cultellifaber - Nožiar (1444 Benedictus Cultellifaber, 1451 Benedictus Nozer a pod.), Pannifex/Lanifex - Súkenník (1441 Mathias Pannifex, 1444 Mathias Lanifex, 1453 Matias Sukennyk, 1454 Matey Sukennyk i Matis Sukennyk a pod.), Sutor - Švec (1460 Michalko Sswiecz i Michael Sutor, 1462 Michalko Sutor, 1481 Michalczyk Sswiecz a pod.; 1462 Bartholomeus Sutor i Barthosius Sutor, 1466 Bartoss Sswiecz a pod.), Ungarus - Uhrinovič (1403 Laczko Ungarus, 1416 Laczko Vhrzynowycz, 1419 Ladislaus Vhrenouicz, 1430 Laczek Vhrzynouicz a pod.), Polonus - Polák (p. nižšie) a pod., vyskytovali sa v rozličných hláskových i slovotvorných obmenách, napr. Hostko - Hostek (1466 Mykolay Hostek, 1469 Mikulass Hostko a pod.), Pánko - Pánek (1462 Martyn Panko i Martin Panek), Polák - Polačko - Poláček (p. nižšie), ba aj Nosko - Beznos - Beznosý (1451 Mikolassem Nosskem, 1453 Mikolassowy Beznosowy, 1457 Nicolaus, Nosko dictus, 1469 Mikulass, rzeczeny Nosko i Mikulass Nosko, 1485 za Mikolassem Beznosym a pod.), Mokry - Mokropysk - Mokropyský (1457 Gregor Sukennyk, 1460 Hrzehorz Mokropisk, 1464 Gregor Sukennyk, ginacze Mokry i Gregor Mokropisky, 1469 Gregor Mokry a pod.), Kulka - Kulčic (p. nižšie), Šimon - Šimonovič (1409 Nykel Symon, 1418 Nicolaus Symon i Symon, 1419 Niclos Symon i Nicolaus Symonis, 1422 Niclos Schimonowicz, 1424 Niclos Symonowicz,

143 Niclos Simonis a pod.), Abrahart - Abrahartovič (1451 Mathiss Abrahart i Mathiss Abrahartowycz, 1457 Mathey Abrahart) a pod., alebo sa osoby pomenúvali striedavo rozličnými prímenami (napr. Manko - Medveď (p. nižšie), Šváb - Švec (p. nižšie), Mokry - Sükenník (p. vyššie), Mistr - Pisár (1469 Jan, pisarz a sskolnik nass i Jan Pisarz, 1474 Jan Mistr i magister Johannes, 1479 mistr Jan a pod.), Prchala - Brzy (p. nižšie) a pod.

Striedavo sa používali aj latinské, nemecké, české a domáce podoby (krstných) mien, napr. Bartholomeus - Bartoš - Bartošius, Jacobus - Jakub, Johannes - Ján - Hanzel, Georgius - Jiřík, Gregor - Hřehoř, Nicolaus - Nikel - Nikloš - Mikolaj - Mikoláš - Mikuláš, Martinus - Martin - Merten - Mertuš, Mathias - Matej - Matis, Michael - Michal - Michalko - Michalčík (!), Andreas - Andrej - Andres - Andris - Ondrej - Ondruš, Petrus - Peter - Petr - Petráš, Valentinus - Valent, Vavrinec - Vavro, Ladislaus - Lacko - Lacek a pod.

Ako doklady na dedenie prímen možno uviesť prípady, keď sa výslovne spomínajú otec i syn, napr.

Juraj Šváb a jeho syn Martin (1453 Georgius Swab ... filio suo Martino Sutori, 1453 u Martina Sewcze, 1454 Swabowy Sewczowy (!), 1457 Martin Swab, 1457-1478 jedenásť rás Martinus Sswab);

fojt Matúš Manko a jeho syn Martin (1468 Mathuss Manko, 1469 Mathuss Manko, Martin syn gehu i Martin, foyt, rzeczeny Manko i Martin Medwed, fogt a 1472 od Matusse Manka z Belusse ... Martinowi Nedwiedowi z Zaprazyna (!));

Mikuláš Polák a jeho syn Martin (1430 Niclos Polacko, 1451 Nikloss Polak i Niklos Polac, 1453 Nyklos Polak i Polaczko Nyklos i Nicolaus Polaczko, 1454 Polaczek; 1454 Martin Polakowicz, 1457 Martinus filius Poloni i Martinus Polak, 1459 Martin syn Polakow i Mertuss Polacowicz, 1460 nebožtík Mikulass Polak, Martinus Poloni i Mertuss Polacowicz a pod.);

Ján Kulka jeho syn alebo vnuk Bernard (1444 inter Johannem Kulczicz i Kulczicz Hanssel, 1450 Hanzel Culczicz; Bernarth Kulczicz i Bernarth Kulka a pod.);

Michal Prchala a jeho syn [?] Pavol (1450 Michael Prchala, 1459 Michal Prchala, 1466 Michal Prchal; 1469 Pavla Brzieho [na okraji: Prchala, in locum Brzy] a pod.).

Používanie a striedanie rozličných variantov prímen i rozličných prímen ukazuje, že základnou časťou osobného mena bolo (krstné) meno, no aby bolo možné osobu presne identifikovať spomedzi nositeľov toho istého mena, sa prímeno stávalo nevyhnutnou súčasťou osobného mena.

Prímená, ktoré vznikali podľa názvu zamestnania, možno, pochopiteľne, ťažko odlišiť od apelatív označujúcich toto zamestnanie, lebo osoby s týmito prímenami spravidla vykonávali uvedené zamestnania, ale z hľadiska funkcie (pretože práve ony presnejšie identifikovali pomenúvané osoby od iných osôb s rovnakým (krstným) menom) ich možno hodnotiť ako vlastné mená, hoci sa ich jazyková podoba menila podľa jazyka textu. Podobne sa však zhodovala s jazykom textu aj jazyková podoba iných prímen a jazyková podoba (krstných) mien.

6. Vývin v 16. storočí môžeme dokumentovať osobnými menami z najstaršej jelšavskej mestskej knihy. Rovnako ako pri menách z predchádzajúcich storočí i tu nachádzame striedanie prímen alebo variantov prímen, zmenšil sa počet jednočlenných osobných mien (bez prímen), nachádzame viac dokladov na dedenie prímen.

Striedanie prímen: Lanius - Mäsiar - Brezovský (1594 Stephano Lanio alias Brezowsky i Stephanus Lanius i Stephano Brezowsky, 1595 Ssteffana Mesiare, 1607 Steffana Mesiare Brezowskeho a pod.), Liešťanský - Chlebuš (1593 Georgius Liesstensky, 1596 Georgio Chlebusch, 1603 Diura Chlebusch i Diura Liesstenskeho), Mistrný - Rokei (1594 Matthias Rokej, 1595 Mattey Mistrny anebo Rokey

i Mattegowy Mistrnemu), Kopka - Tomoki (1593 Paulo Thomoky i Paulo Kopka, 1595 Paula Thomokowho i Pawla Kopkowho), Krammer - Pisár (1575 Joannem Cromerium, tunc temporis praedicti oppidi notarium ac concivem, 1595 Johannes Crommera i Hannesa Crommera, 1602 Hannes Pisar), Derda - Derdák (1602 Mattege Derda i Mattege Derdaka, [matka] Zoffige Derdacska). Mimoriadne je striedanie v mene Silvestra Štefánika, pretože v zápise po štyridsiatich rokoch sa z (krstného) mena stalo prímeno a z prímena meno (1592 provido viro Sylvestrio, 1593 Sylvester Stephanidis, 1594 Vester, 1596 Syluestrio Stephanik i Vestra Sstefanika, 1603 pana Vestra a pod. 1648 od stariho otce Westryk Sstefana).

Príklady na dedenie prímien:

Vido (1572 [otec] Wido Gergely, [syn] Wido Lukacz), Nikloš (1595 testament puobožneg a dobre zachowaley matrony Orssoly Niklossowey, cztyhodneho pana farare Georgiusa Niklosa nasseho y Galla, Benczeka y Hanesa Niklosa matki), Čipkěš (1574 Tomasch Cypkesch, 1593 post mortem Floriani Czipkiasch...[synovi] Thomae Czipkiasch et filio eius Johanni Czipkiasch a pod.).

Zreteľný je však aj doklad na rozličné prímená otca a syna, otec mal prímeno Černý, syn prímeno Martinko (1569 Melicheor Martinko i Melchioris, filii pie memoriae Christophoris Cherny).

Množstvo podobných príkladov možno uviesť aj z iných mestských a obecných kníh, i z iných písomností administratívno-právneho charakteru z rozličných oblastí Slovenska.

V účtovných knihách zemianskeho banského súdu na Boci bolo na konci 16. a na začiatku 17. storočia najčastejším typom dvojčlenné pomenovanie, kde prvým členom bolo rodné meno, druhým sa označovalo zamestnanie, pôvod alebo iné vzťahy nositeľa, dvojmenná sústava nadobúdala prevahu nad jednomennou. V menách žien prevládal spôsob pomenovania pomocou prechýlenej podoby mena muža, napr. Varečková (z Varečka), Ďurďová Remenárka (z Ďurďa Remenár), najmä však Hans Šustrová (Hans Šuster), Andrej Medveďová (Andrej Medveď) a pod. (Blanár, 1961, s. 141-142).

7. Zo zvolenských mestských kníh zo 17. storočia sú doklady Juraj Vrtielka čiže Jakša (1618 Georgius Wrtyelka alias Jakssa), Ďuro Ponický čiže Kaňa (1627 Diuro Ponyzky alias Kanya, 1634 Georgii Kanya), Štefan Sabo čiže Postriháč (1617 Stephanis Szabo aliter Postryhacz i Sabo Isstwanowy), Ján Rupriegel čiže Ryplík (1618 Michel Ryplik, otez Johannes Rupriegla aliter Ryplika, Michael Ryplik od syna sweho Johannes Rupriegla), Alžbeta Debnárka čiže Zajacka (1620 Lizbeta Debnarka aliter Zagaczka) a pod. Veľmi pestré sú podoby mena zvolenského felčiara Wolfgang Rattallera (1612 dominus Wolfgangus i Wolfgangi Rattaller, 1618 Balbir Farkass, 1619 Wolfgangi Balbjr, 1620 Borbel Farkass, 1631 Wolfgango Farkas, 1634 Wolfgangi Barbier a pod.). Jeho nemecké meno Wolfgang sa striedalo so svojim maďarským ekvivalentom Farkaš [vfk], prímeno Barbier [mad. Borbély] vzniklo ako označenie jeho zamestnania, prímeno Rattaller súviselo tiež s jeho remeslom, v podobe mena Wolfgang Farkaš sa vlastne maďarský ekvivalent mena stal prímenom (Majtán, 1966).

Na dokumentovanie pestrosti v používaní osobných mien ešte v 18. storočí uvidíme spôsoby pomenovania jednej osoby z inkvizičných zápisov súdnych procesov so strigami v Krupine z rokov 1716-1729.

V roku 1716 vypovedala ako svedkyňa Juditha Adami Bohuniczky uxor.

V roku 1722 vypovedala tá istá osoba ako Juditha consors Javorník a viacerí ďalší svedkovia ju nazývali Adamova žena Juda, Adamová, Adamka.

V roku 1726 vypovedali svedkovia proti mlynárke Jude. Vo výpovediach sa spomína ako Juda, mlynárka Juda, Juda mlynárka. Jej muž Juraj Javorník bol mlynárom.

V roku 1728 sa táto osoba zapisuje ako svedkyňa menom Juditha Danielis Rusnak consols, vo výpovediach iných svedkov sa spomína ako Juda Danišova žena, Juda Mlynárka (píšeme s veľkým písmenom, lebo jej ďalší muž nemusel byť mlynárom a pomenovanie sa stalo prímenom). Juda Adamová, Juda Adamka, i Juda Adamkina. Svedkovia vypovedali aj o tom, že sa pri predchádzajúcom procese pomiatla. Neskončila na hranici, umučenú pomätenú ženu nechali v mestskej väznici.

V roku 1729 sa píše contra Juditam Adamkovej, v slovenskom kontexte sa spomína ako Adamkina Juda. Po týždni spisali jej testament. V jeho záhlaví sa píše Testament Juidity, Daniela Rusnaka manželky a na mieste podpisu Juda Adamova aneb Daniela Rusnaka manželka. O rok neskoršie, roku 1730, bol testament doplnený a v jeho texte je kľúč k pochopeniu toľkých prímen: taku dispositiu robim, aby premenuwane diwcza moge Yutka, gdyby nekcela uznawat rimsku katolicuku wiru a w nejgj do smrti byt, ta gista moga wynica (:ponewacz esste od nagprwsseho meho manžela Adama, a ne od gehu otca Georgiusa Gawornika, mlinara, na mna zustala:) leguge sa a poruczta na kostol katolicuku rimsku krupinsku. Yudka Tokar, manželka Danissa Rusnaka, križ geg. Na druhej strane testamentu je nadpis Testamentum Judithae Tokar.

Je pravda, že každá žena nevystrieda za dvanásť rokov troch manželov (posledné prímeno Tokár je iste po otcovi) a možno vziať do úvahy, že vo výpovediach svedkov sa nemusela zachytávať oficiálna podoba mena (Majtán, 1980).

8. Keď zhrnieme pozorovania o osobných menách od 12. do 18. storočia, môžeme konštatovať, že už od 13. a zo začiatku, vlastne z prvej štvrtiny 14. storočia vo väčšine prípadov samotné jedno meno na spoločensko-právnu identifikáciu jedinca nevystačovalo, dopĺňala ho ďalšia charakteristika osoby vyjadrená označením

a) jeho spoločenského zaradenia alebo povolania,

b) príbuzenského zaradenia spolu s menom osoby alebo s menami osôb príbuzensky spätých, a to z tej istej alebo z druhej, tretej, ba i zo štvrtej generácie,

c) rodovej alebo etnickej príslušnosti,

d) názvu miesta bydliska alebo sídla rodu alebo

e) nejakej vlastnosti pomenúvanej osoby.

Vo viacerých prípadoch sa používali dva dopĺňajúce členy mena, i viac. Ak dopĺňajúcim členom bolo prímeno označujúce nejakú vlastnosť pomenúvanej osoby, pripájalo sa k menu bezprostredne alebo pomocou slova zvaný (lat. dictus). Nezriedka sa kresťanské kanonické meno v latinskej podobe dopĺňalo jeho domáckou podobou alebo iným nekanonickým menom, ale právnu identifikačnú hodnotu a funkciu malo takéto dopĺňajúce meno prinajmenšom rovnakú, ba ako určujúci člen mena vlastne azda rozhodujúcu.

Mená sa nededili, ale stávalo sa, že jeden zo synov dostával meno po otcovi alebo meno utvorené z toho istého základu.

Na pomenúvame osôb sa používali kanonizované i domáce, národné podoby mien, ako i prímená utvorené z apelatív. V takomto spôsobe pomenúvania možno v dopĺňajúcich členoch mena už vidieť zárodky budúcich a súčasných hlavných členov osobných mien v dvojmennej sústave, zárodky priezvisk. Od 16. storočia, najmä však v 18. storočí už vlastne dedičné prímená existovali, mohli by sme hovoriť aj o priezviskách. Ak terminologicky odlišujeme prímeno a priezvisko, je to predovšetkým so zreteľom na zákonnú kodifikáciu priezviska v

období panovania Jozefa II. Priezviská ako súčasť osobných mien nevznikli v čase ich kodifikácie, ale ich zrod a postupný vývin možno sledovať od stredoveku, povedzme od 13. storočia, a to i napriek tomu, že osobné mená 13. a 14. storočia mali podstatne inú podobu ako, povedzme, osobné mená 17. a 18. storočia. Rovnako postupne sa menilo aj postavenie prímien, od pomocnej, dopĺňajúcej súčasti osobných mien v nededičných prímienach prezývkového charakteru a v prímienach označujúcich zamestnanie alebo predchádzajúce bydlisko nositeľa, cez dedičné prímiená, šľachtické rodové mená a prídomy k povinnej dedičným priezviskám dnešného typu, ktoré sú základnou súčasťou súčasných osobných mien na Slovensku i v Európe.

Resumé

In the oldest period of continual development of Slovak language from proto=Slavonic language base there were equally used Slavic first names of pre=Christian type in all Slavic languages. After the adoption of Christianity the Christian names dominated. The origins of surnames can be searched back since 13th century in spite of the different form of first names of those used later in 17th and 18th centuries. The position of surnames has constantly changed from supporting part of the surname in unherited surnames of nickname character, to surnames describing profession or previous settlement, to hereditary surnames, names of the peers of the realm and attributes to hereditary surnames of present type which are the basic part of today's names in Slovakia and Europe.

Literatúra

- BLANÁR, V.: Osobné mená v početových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z rokov 1588-1602. Jazykovedný časopis, 12, 1961, s. 140-149.
- CHALOUPECKÝ, V.: Kniha Žilinská. Bratislava, Učená spoločnosť Šafaříkova 1934. 239 s.
- KUCHAR, R.: Vlastné mená v Žilinskej knihe. In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre Žilinských Slovákov. Red. R. Marsina. Martin, Osveta 1984, s. 83-86.
- LEHOTSKÁ, Ď. - ORLOVSKÝ, J.: Najstaršia jeľšavská mestská kniha 1566 - 1710. Martin, Osveta 1976. 480 s.
- MAJTÁN, M.: K vývinu pomenovania osôb na Slovensku. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 148-153.
- MAJTÁN, M.: Dedičstvo praslovančiny v najstarších slovenských vlastných menách. In: Jazykovedné štúdie. 14. Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 193-206.
- MAJTÁN, M.: Príspevok k metodike výskumu historickej antroponymie. Jazykovedné štúdie, 15, 1980, s. 151-155.
- MAJTÁN, M.: Kontinuitný vývin slovenčiny vo svetle vlastných mien. Slovenská reč, 57, 1992, s. 65-72.
- RYŠÁNEK, F.: Slovník k Žilinské knize. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954, s. 45-47.
- Slovenský diplomatár - Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. T. 1-2. Ed. R. Marsina. Bratislava 1971, 1987.
- Slovenský registár Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. T. 1-2. Ed. V. Sedlák. Bratislava 1980, 1987.
- STANISLAV, J.: Pribinovi veľmoži. Linguistica Slovaca, 1-2, 1939-1940, s. 118-147.
- STANISLAV, J.: Zo štúdia slovanských osobných mien v Evanjeliu cividskom (Ev. Civ.). Slavia, 18, 1947-1948, s. 87-100.

ŠTRUKTÚRA ŠLACHTY NA SLOVENSKU V 9. - 13. STOROČÍ

Richard Marsina

Označenie šľachta možno chápať v dvojakom zmysle, význame. Možno pod ním rozumieť v najvšeobecnejšom slova zmysle poprednú vedúcu vrstvu spoločnosti, ktorej pomenovanie je odvodené od slova šľachetný, označujúceho nezištného, múdreho, schopného, pomáhať ochotného človeka (atp. vymenovávanie vlastností by bolo možno ešte rozšíriť), riadiaceho sa pevnými zásadami. Podľa mienky mnohých historikov iba v tomto zmysle možno hovoriť o šľachte v takom veľkom časovom rozpätí, ako je to v nadpise tohoto príspevku. Ináč o šľachte v pravom užšom alebo tradičnom slova zmysle možno hovoriť až na istom stupni spoločenského vývinu, v našich podmienkach až v období prevládania feudálneho spoločenského systému, ktorý pre Uhorské kráľovstvo, ktorého bolo Slovensko súčasťou je lepšie nazývať donačným systémom. Za týchto okolností je šľachta presne definovanou spoločenskou skupinou s mnohými jej prislúchajúcimi atribútmi.

Prv než prejdeme ku konkrétnej náplni tohoto príspevku treba však vyzdvihnúť jedno, a dnes, nezošňurovaní marxistickými poučkami, to môžeme urobiť tak, ako si to skutočný priebeh historických procesov vyžaduje: šľachta to nie je len predmet nejakej pomocno-vednej historickej disciplíny, to je len druhotné, ale šľachta je jav sociálny, jestvujúci v ľudskej spoločnosti v rudimentárnej podobe už aj v predfeudálnej spoločnosti, v definovanej podobe, v našich podmienkach od čias udomácnovania sa feudálneho či donačného systému(1) u nás. Je pravda, že ešte len pred niekoľkými rokmi sme boli radi ak sme sa mohli zaoberať fenoménom šľachta a genealógiu iba pri súčasnom zdôrazňovaní, že je to jedna z pomocnovedných historických disciplín, ktorá prispieva k pochopeniu priebehu historického vývoja a k jeho interpretácii. Z marxistického hľadiska bola šľachta jedným z viacerých veľmi negatívnych javov historického vývoja, o ktorom ak sa mohlo alebo malo hovoriť, bolo to treba urobiť z istých predpísaných pozícií, ktoré znamenali povinnosť odsúdiť túto skupinu či triedu spoločnosti. Dnes už tento postoj nemáme predpísaný. Preto môžeme jednoznačne povedať, že šľachta, to boli živí ľudia, ktorí aj v našich podmienkach po celé stáročia vo veľkej miere riadili stav verejných spoločenských záležitostí, politických, hospodárskych, kultúrnych, ktorí tvorili svojím spôsobom to, čo sa zvykne nazývať spoločenskou elitou. V pomerne nedávnom období sa elita, elitárstvo zaznávali, hoci aj marxizmus či tzv. praktický socializmus a jeho proklamovaný nositeľ komunistická strana sama tvorila elitu, pri ktorej však pravidlá príslušnosti k nej boli trocha zdeformované, takže išlo viac o kastovnícku než elitársku spoločnosť. Ak elitu v každej spoločnosti treba chápať ako jav prirodzený, lebo nie všetci ľudia sú rovnakí, kastovníctvo je deformácia elity či elitárstva. V každej slobodnej spoločnosti sa do popredia dostávajú tzv. elity, konkrétne príslušníci spoločnosti s istými vlastnosťami, vykazujúcimi v istom smere a zmysle nadpriemer, nie vždy rovnakého, ale aj nie vždy želaného pôvodu (jestvujú aj negatívne "elity"). Pri

(1) LUBY, Š.: Dejiny súkromného práva. Bratislava 1946, s. 327-328 označuje u nás (v Uhorskom kráľovstve) jestvujúci systém za donačnú sústavu, ktorá sa podstatne odlišovala od lénneho zriadenia v tom, že sa obmedzovala len na pomer šľachty a kráľa a netvorila všeobecný a totálny systém štátneho zriadenia ako lénna sústava.

prirodenom výbere vždy len určité vynikajúce, či nadpriemerné vlastnosti umožňovali stať sa súčasťou elity, hoci vo veľmi výnimočných prípadoch tu svoju úlohu mohol zohrať už len púhy pôvod, protekcia alebo úskok. Platí to všeobecne, aj keď od najstarších čias pritom jestvovali pravidlá, ktoré sa podľa miesta a času menili a modifikovali. O šľachte v pravom slova zmysle možno hovoriť, až keď išlo o dedičné postavenie (stav), čo sa tiež len postupne vyvíjalo, a vždy bol treba istý čas na to, aby sa situácia a postavenie ustálili, no o šľachte v pravom slova zmysle možno hovoriť až v súvislosti so štátom.

Konkrétne historické doklady o tom, aká bola štruktúra spoločnosti u nás v 9. stor. nemáme, máme iba isté náznaky(2), ktoré nám dovoľujú usudzovať, predpokladať ako bola táto spoločnosť štrukturovaná. Aj tak je pokus o načrtnutie štruktúry vtedajšej spoločnosti viac úvahou ako historickým spracovaním. V starej predštátnej spoločnosti, čo v našom prípade bolo pred 9. stor. hrala v organizácii spoločnosti veľkú úlohu pokrvná príbuznosť, išlo o tzv. rodovú spoločnosť. So vznikom štátu, čo bol dlhodobý proces, sa menili aj spoločenské väzby, teda štruktúra spoločnosti. Nemožno si však predstavať, že k prerušeniu, či nulite rodových väzieb došlo vo veľmi krátkom čase. Skôr správnym sa vidí predpokladať, že aj pri vznikajúcej štátnej organizácii, pri jej prvej fáze alebo predfáze nedošlo ani nemohlo dôjsť k úplnému zrušeniu rodových väzieb, ale k ich paralelnému prežívaniu, či dožívaniu, prirodzene, že v zoslabenej forme, ale nerovnako na rozličných miestach a aj nerovnako dlho trvajúcich na rozličných miestach.

Veľmi dôležité je uvedomovanie si tejto skutočnosti pri vyslovovaní predpokladov o štruktúre spoločnosti u nás v 9. storočí. Je otázne, či možno už predpokladať jestvovanie územného rozdelenia zavedeného vládcom (kniežatom), alebo či pri územnom členení sa vychádzalo zo starých rodových územných štruktúr. V prvej tretine 9. stor., teda za Pribinu možno azda predpokladať v prevažnej väčšine prípadov jestvovanie starých územných rodových štruktúr (nie kmeňových). Na ich čele však azda len v malom počte prípadov boli slobodne volení alebo podľa istých zreteľov delegovaní (určení) poprední príslušníci rodov. Dôležitý bol aj ich vzťah k vládárovi, ktorého požiadavkám sa museli prispôbovať, ak si chceli udržať svoje postavenie. Iste však boli medzi nimi aj takí, čo len panujúcemu vládárovi alebo jeho otcovi atď. mohli ďakovať za svoje postavenie. Títo boli na ňom ešte viac závislí. Veľmi málo vieme a vlastne pre to nemáme ani opôr, ako bola zostavená družina vtedajšieho vládará. Či pochádzala z jeho rodu alebo len z niekoľkých príbuzných rodov, alebo mnohých rodov a viacerých kmeňov (lebo štát treba chápať ako nadkmeňový útvar). Vzhľadom na osudy Pribinu, jeho vypudenie, môže sa skôr zdať pravdepodobným, že jeho družina sa skladala z príslušníkov len menšieho počtu domácich rodov a prípadne aj (no nemuselo to byť) aj z externých (najatých) členov. Táto úvaha je preto pravdepodobná, lebo pri vyhnaní, či úteku Pribinu pravdepodobne spolupôsobili aj domáci predstavitelia a to pravdepodobne z tých rodov, čo nemali svoje zastúpenie v družine vládará.

Za Pribinu sa teda vedúca vrstva ("šľachta") skladala z troch zložiek: 1/ z jeho najbližších spolupracovníkov, sídliacich (majúcich svoje postavenie-zadelenie) priamo na jeho kniežacom dvore; 2/ z regionálnych predstaviteľov vykonávajúcich svoju funkciu so súhlasom kniežata a pochádzajúcich asi v istej miere z predstaviteľov príslušných rodov. Napokon najpočetnejšiu zložku tvorila 3/ družina, ktorá predstavovala výkonnú moc v rukách kniežata, schopnú aj prinútiť

(2) Podrobnú predstavu o štruktúre (veľko)moravskej spoločnosti por. RATKOŠ, P.: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Košice 1988, s. 84-96.

či vynútiť plnenie jeho nariadení. Táto schéma platí aj v tom prípade, ak by to, čo nazývame Pribinovým či Nitrianskym kniežatstvom bolo ešte aj okolo r. 830 len jednokmeňovým kniežatstvom (jedného veľkého kmeňa). Ak aj pripustíme, že Nitrianske kniežatstvo vzniklo ako úplne samostatné koncom 8. stor., aj tak to bol ešte krátky čas, aby v ňom bolo možno predpokladať vznik tzv. dedičnej "šľachty", pričom vtedy pri postupnosti nestačila jedine dedičnosť (pôvod), ale ešte závažnejšou určujúcejšou bola služba. U regionálnych predstaviteľov mohlo ísť o kontinuitu aj z predštátneho obdobia vývoja (teda i rodových postupnosť).

Po vyhnaní Pribinu zostala základná štruktúra "šľachty" v zásade podobná, došlo sčasti len k zmene jej príslušníkov. S Pribinom odišli jeho najbližší spolupracovníci, možno aj niektorí regionálni predstavitelia a iste prevažná časť družiny - ich počet rakúsky historik Helwig Wolfram odhaduje asi na 500 ľudí (asi vrátane aj rodinných príslušníkov niektorých z nich). Okrem toho možno viacerí príslušníci "šľachty" Nitrianskeho kniežatstva, ktorí boli vernými stúpcami Pribinu a nestihli ujsť, boli odstránení. "Šľachta" v Nitriansku sa teda početne zmenšila. Z jej pôvodnej zostavy ostali iste niektorí regionálni predstavitelia, ktorí možno boli aj predtým proti Pribinovi a (možno) v spojení s Moravami a azda aj niektorí členovia družiny; z členov kniežacieho dvora pravdepodobne nikto (ak len nešlo o vyložení zradu na kniežati, čo však tiež nemožno úplne vylučovať). "Šľachtu" v Nitriansku rozmnožili "šľachtici" z Moravy, ktorí z poverenia Mojmíra I. zaujali a spravovali centrálné hradisko, potom novovymenovaní predstavitelia regionálnej správy, ktorí mohli byť sčasti alebo úplne domáceho pôvodu (teda aj ľudia, čo boli už aj predtým v týchto funkciách) a družina z Moravy, do ktorej boli možno prijatí aj ľudia domáceho pôvodu. Všetko nasvedčuje tomu, že počas trištvrtstoročnej existencie štátneho útvaru, ktorý naša historiografia tradične nazýva Veľká Morava(3), jestvoval na nej z politicko-správneho hľadiska dualizmus, čo znamená, že osobitný, svojím spôsobom centrálny dvor s družinou a príslušným aparátom jestvoval aj pre východnú časť (Veľkej) Moravy(4). Vzhľadom na trištvrtstoročné trvanie tohoto štátneho útvaru a silných vládcov, je pravdepodobné, že jestvovala dvojstupňová regionálna správa, v menšom regionálnom rámci starešinovia (náčelníci) a vo väčšom regionálnom rámci vladykovia alebo vladári (comites)(5), čo však možno bolo už (azda len v stave zrodu) aj za Pribinu. Tiež treba predpokladať, že vladykovia boli iste dosadzovaní centrom, aj keď mohli (no iste nie vždy!) pochádzať z príslušného regiónu a vzhľadom na stále sa viac uvoľňujúce rodové vzťahy možno dosadzovanie čiastočne predpokladať aj u nižších regionálnych jednotiek. Celkove však až do konca trvania (Veľkej) Moravy neboli úplne prerušené (anulované) rodové väzby, ktoré však vtedy už pravdepodobne nadobúdali viac regionálny ako rodový charakter. Táto okolnosť iste zohrala svoju úlohu aj v čase ohrozenia a zániku (Veľkej) Moravy.

(3) V súvekých prameňoch sa štátny útvar, ktorý my nazývame Veľkou Moravou, nazýva len Morava. Až byzantský cisár KONSTANTIN BAGRIANORODNYJ: Ob upraveniji imperiej. Moskva Nauka 1991, s. 52 (grécky) 53 (ruský preklad) použil slovné spojenie (či označenie) "megalé Morabía", čo sa začalo potom neskôr prekladať ako Veľká Morava. Moderná historiografia je však toho názoru, že "megalé" je správnejšie prekladať ako (od Byzantska) "vzdialenejšia" Morava. V súčasnosti sa termín Veľká Morava používa iba v slovenskej a českej historiografii, čiastočne v ruskej a poľskej, vo svetových západných jazykoch zväčša len vtedy, keď je autorom Čech alebo Slovák (atp); vo svojom ďalšom texte budem používať naše tradičné pomenovanie s tým, že "Veľká, veľko" budem dávať do zátvorky.

(4) Išlo asi o asymetrický model pri ktorom východná časť (Veľkej) Moravy spravovaná ako údel, zväčša asi nástupcom trónu, mala isté autonómne postavenie (a tiež sa územne rozširovala).

(5) Prírodzene nepoznáme autentické znenie vtedajších hodnostných označení; pomenovanie "vladár" (vladárstvo) je v Bojníckej urbáre z r. 1614; por. Urbáre feud. panstiev na Slovensku II. Vyd. R. Marsina a M. Kušík. Bratislava 1959, s. 49, 52, 55, 56.

Pri príchode starých Maďarov sa teda vedúca vrstva (veľko)moravskej spoločnosti - "šfacha" skladala z viacerých zložiek: 1/ z vľadykov (comites) pôsobiacich na dvore kniežaťa v jeho hlavnom sídle, 2/ z vľadykov, pôsobiacich v sídle údelného vojvodu v Nitre, 3/ z regionálnych správcov vľadykov či vľadárov a 4/ z predstaviteľov najnižších regionálnych jednotiek - starešinov; do tejto vedúcej vrstvy patrila aj 5/ družina, ktorej bojovníci (nie ich pomocníci) boli nielen bojovým zoskupením, ale aj potenciálnym zdrojom funkcionárov pre všetky spomínané stupne "šfachty". Treba zdôrazniť, že začiatkom 10. stor. mali už na (Veľkej) Morave všetci členovia spomínaných skupín služobnostný charakter v tom zmysle, že boli odvislí od kniežaťa či vojvodu; úplne odvislí od neho boli tí, čo boli ako funkcionári presadení do pre nich nového prostredia. No prinajmenej u časti príslušníkov "šfachty" treba už vtedy počítať aj s majetkovou pozemkovou držbou, udeľovanou, popri tzv. rodovom majetkovom podiele, najprv len na čas zastávania funkcie, potom doživotne, možno vo výnimočných prípadoch aj dedične. Rovnako možno predpokladať, že sa už príslušnosť k tejto "šfachte" začínala chápať, pokladať za dedičnú, hoci ešte stále jej dôležitou zložkou bolo plnenie povinností v službách kniežaťa (vojvodu).

V porovnaní so štruktúrou vedúcej vrstvy - "šfachty" na (Veľkej) Morave bola štruktúra vedúcej vrstvy staromaďarského kmeňového zväzu pri jeho príchode do Dunajskej kotliny a kontaktovaní sa s našimi predkami, z hľadiska dosiahnutého stupňa spoločenského vývoja na nižšej úrovni, pretože išlo ešte o kmeňové zriadenie. Podľa názorov terajšej maďarskej historiografie vedúca vrstva staromaďarskej spoločnosti sa skladala z dvoch zložiek: 1/ z pánov (úr), ku ktorým patrili náčelníci kmeňov a od nich závislí náčelníci rodov; 2/ táto vedúca vrstva si svoje postavenie udržiavala svojimi vojenskými sprievodmi, vytvorenými z bojovníkov-iobagiónov(6).

Nejestvujú konkrétne jednoznačné doklady, k akým stretom došlo medzi vedúcou vrstvou starých Maďarov a vedúcou vrstvou na východnej časti (Veľkej) Moravy, ktorú starí Maďari postupne obsadzovali. Listina nemeckých biskupov z r. asi 900 hovorí, že Slovania sa hneď po príchode starých Maďarov s nimi spájali, spolu s nimi bojovali a chodili na koristnícke výpravy(7). Vzhľadom na čas, z ktorého je táto správa - ak je vôbec pravdivá - môže sa to vzťahovať iba na Slovanov, žijúcich na vtedajšom juhovýchodnom a východnom okraji (Veľkej) Moravy v Potisí, na východ od Dunaja, lebo Zadunajsko, teda západnejšie územia, zaujali starí Maďari až r. 900 a neskôr. Celkom iste na východ od Dunaja, najskôr v Potisí, mohlo dôjsť k tej udalosti, o ktorej sa hovorí v neskoršej tradícii ako o predaji krajiny-územia za bieleho koňa(8). Ak sa to skutočne stalo, tak dohodu uzatvoril iste regionálny správca, možno so súhlasom údelného vojvodu - správcu východnej časti (Veľkej) Moravy, ktorým bol vtedy syn Svätopluka I. vojvoda Svätopluk. Pri tejto príležitosti možno aj niektorí príslušníci miestnej "šfachty" alebo z centra vyslaní a tam pôsobiaci hodnostári sa dali do služieb starých Maďarov a zúčastňovali sa na ich koristníckych výpravách.

Do druhej vrstvy dotykov, k čomu mohlo dôjsť až po roku 900, je u Anonyma spomínaný údaj, že obyvatelia (asi v oblasti) Gemera sa zo strachu podrobili

(6) Magyarország története I. Budapest 1984, s. 621 a nasled. (Gy. Györfly).

(7) MARSINA, Ft. (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislavae 1971, s. 34, v č. 39.

(8) Hovorí sa o tom v P. Magistri, qui Anonymus dicitur. Gesta Hungarorum (aj v iných uhorských stredovekých kronikách); por. Scriptores rerum Hungaricarum (ďalej SSRH) I. Ed. E. Szentpétery. Budapestini 1937, s. 54 a 60, kde sa tiež hovorí o daroch a požadovaní územia za ne atp. Priamo o bielom koňovi, pozlátenom sedle a uzde sa hovorí v Turóciho kronike, II. časť, 3. kapit. (ktorá to prevzala z tzv. Viedenskej obrázkovej kroniky); por. SCHWANDTNER, J. G.: Scriptores rerum Hungaricarum I. Vindobonae MDCCLXXII, s. 101-102.

Maďarom, ktorí ich potom presídlili na iné miesta(9). Tiež nevieme, či medzi týmito dobrovoľne podrobenými boli aj príslušníci miestnej "šľachty" z územia, ktoré bolo juhovýchodným okrajom pôvodnej východnej časti (Veľkej) Moravy. Spomínaný Anonymus najobširnejšie hovorí o dlhom (v porovnaní s inými akciami) dobýjaní Nitry(10), čo znamená, že tuná došlo k vojenskému stretu, čiže "šľachta" aktívne bojovala proti starým Maďarom. (Pravda, ak Anonymus skutočne odráža správne tradíciu, ak sa ona nevzťahovala na chronologicky o niečo neskoršie obdobie.) Z povedaného vyplýva, že z predpokladaného priebehu stretov starých Maďarov s (Veľkou) Moravou, ťažko možno usudzovať na početnejšie zapojenie sa domácej (veľko)moravskej "šľachty" medzi vedúce vrstvy starých Maďarov(11).

Na druhej strane je zaujímavé, že u dvoch druhov hodnostárov sa vyskytujú pomenovania slovanského pôvodu "Vojvoda-voivoda" sa síce v uhorských prameňoch vyskytuje pravidelne až od r. 1201, no už Konštantín Porfyrogenetos v polovici 10. stor. píše, že "archón" sa u Maďarov volá "voévodos"(12). Tak isto z byzantských prameňov 12. stor. je doklad, že Maďari stratégov volajú "zupanos"(13). Celkove ale, ak si aj niektorí príslušníci predtým (veľko)moravskej "šľachty" udržali aspoň čiastočne svoje postavenie, za najpravdepodobnejšie treba pokladať, že čoskoro sa jazykovo asimilovali, ak len nežili v oblastiach, ktoré sa až postupne a pomerne neskôr dostali do priameho organizačného zväzku uhorského štátu. Priame a konkrétne dôkazy však pre to doteraz nepoznáme. Na územiach obsadených starými Maďarmi sa teda vedúcou vrstvou (takmer bez výnimky?) stali príslušníci vedúcej vrstvy maďarského kmeňového zväzu.

V prvej polovici 10. stor. sa oslabilá moc veľkokniežaťa maďarského kmeňového zväzu a náčelníci jednotlivých kmeňov sa usilovali na zaujatých územiach samostatne vládnuť a samostatne podnikáť aj koristnícke výpravy. Vtedy najvyvinutejšia časť Slovenska patrila bezprostredne do domény Arpádovcov, poľažne im podliehajúcich kozárskych-kabarských kmeňov (spojeného kmeňa)(14). V druhej polovici 10. stor. smeroval vývoj k posilneniu centrálnej moci kniežat z rodu Arpádovcov. V súvislosti so vznikom uhorského štátu, k čomu došlo v poslednej tretine 10. stor., sa preštrukturovala aj vedúca vrstva tohoto vznikajúceho štátu(15). Pri tomto procese jasne vystupuje do popredia služobnostný charakter vedúcej vrstvy "šľachty". Podľa mienky súčasných maďarských historikov pri vzniku štátu došlo k vyvlastneniu dvoch tretín pozemkového vlastníctva starých rodov v prospech vznikajúcej centrálnej moci tak, že tretina pripadla vznikajúcemu štátu a tretina panovníckemu rodu. U takých kmeňových vládcov a náčelníkov rodov, ktorí sa protivilí prebiehajúcemu procesu došlo k ich úplnému vyradeniu z vedúcej vrstvy a na ich miesto sa dostali takí, čo boli ochotní zachovávať vernosť k panovníkovi a dynastii. Teda zo starej vedúcej vrstvy do novej vedúcej vrstvy dostali sa len tí, čo podporovali panovníka. To isté platí aj o nižšej zložke vedúcej vrstvy, z ktorej sa medzi "jobagiómov" dostali tiež len tí, čo sa pridali k panovníkovi alebo jeho prívržencom, protiviaci sa sa dostali medzi sluhov. Na druhej strane tento proces umožňoval aj niektorým príslušníkom prostých slobodných (o ktorých sa tu podrobnejšie nehovorí) dostať sa do vedúcej vrstvy.

(9) RRS I, s. 74-75.

(10) RRS I, s. 78-79.

(11) Najčastejšie sa v tejto súvislosti v najstaršej vrstve zvykne spomínať rod Bogat-Radvan.

(12) KONSTANTINOS PORFYROGENETOS: c. d., s. 158-161.

(13) GYÖRFFY, Gy.: István király és műve. Budapest 1977, s. 468.

(14) MOT I, s. 624 (mapka).

(15) Por. MARSINA, R.: Štruktúra šľachty na Slovensku (v Uhorsku) do začiatku 16. storočia. In: Štruktúra feudálnej spoločnosti na území Československa a Poľska. Praha 1984, s. 134-154.

Od začiatku 11. stor., keď vzniklo kráľovstvo, členovia hornej zložky vedúcej vrstvy pochádzali 1/ zo starej rodovej "šľachty"; 2/ z členov ozbrojených družín, 3/ z príslušníkov predtým strednej vrstvy obyvateľstva, ktorí boli povýšení za svoje verné služby panovníkovi a 4/ z cudzích rytierov, ktorí (niekedy so svojimi sprievodmi) vstúpili do služieb uhorského panovníka, za čo boli odmenení pozemkovými majetkami a zväčša sa stali zakladateľmi mocných šľachtických rodov⁽¹⁶⁾. Maďarská staršia aj súčasná historiografia predpokladala, že vedúca vrstva Uhorského kráľovstva sa skladala prevažne z príslušníkov starých maďarských rodov.

V priebehu 11.-12. stor. sa stretávame s dvojakými "iobagiones": 1/ s kráľovskými servientmi, ktorých predkovia boli údajne jobagiómi už za prvého uhorského kráľa Štefana I. a 2/ s hradnými jobagiómi, ktorí sa do tejto skupiny dostali až v priebehu 11.-12. storočia. Jobagiómi spolu s "milites" (čo je správne preložiť ako rytier, nie ako vojak) boli nižšími vojenskými veliteľmi a správnymi úradníkmi. V 11.-12. stor., hoc aj tu išlo už jednoznačne o dedičné zatriedenie do príslušnej skupiny, nemožno ešte hovoriť o úplne uzavretých skupinách. Najmä najnižšia skupina rytierov a jobagiónov, u ktorých užívanie prepožičaného pozemkového vlastníctva bolo jednoznačne viazané na preukazované služby a bolo nimi podmienené, bola pomerne otvorená aj smerom hore aj nadol. Za zásluhy boli do nej prijímaní stále noví ľudia a súčasne niektorí jej príslušníci postupovali do vyššej zložky vedúcej vrstvy. Servientes regis-kráľovskí servienti (služobníci) už aj vtedy boli povinní vojenskou službou len v prípade vyhlásenia vojenskej hotovosti, čo jednoznačne dokazujú zachované hodnoverné doklady zo začiatku 13. storočia.

Svojím spôsobom uzavretou, jasne definovanou a jasne ohraničenou stala sa vedúca vrstva v priebehu 13. stor., odkedy jednoznačne možno hovoriť o šľachte v tom zmysle, v akom sa ona chápala potom ešte po celé stáročia. Ako je všeobecne známe o istej prvej petrifikácii možno hovoriť na základe Zlatej buly z r. 1222, kde sa nižšia zložka vedúcej vrstvy nazýva ešte stále servientmi⁽¹⁷⁾. Pre vyššiu zložku vedúcej vrstvy sa v nej používa označenie "nobiles", hoci sa pre túto zložku už od r. 1222 občas stretávame s označením "barones", čo vystupuje už aj v renovácii Zlatej buly z r. 1231⁽¹⁸⁾. Z čias po tatárskom vpáde sa stretávame s označeniami "nobilis serviens" a "nobilis iobagio". Napokon v potvrdení Zlatej buly Belom IV. r. 1267 sa všeobecne hovorí o "nobiles", ktorí sa volajú aj "servientes regales", čiže obe označenia sa stotožňujú⁽¹⁹⁾. Od týchto čias možno hovoriť o nižšej šľachte, ako rovnocennej, z právneho hľadiska, s vyššou šľachtou, ku ktorej vtedy patrili kráľovskí hodnostári, veľkí pozemkoví vlastníci a župani. Okrem spomínaných kráľovských servientov a veľkej časti hradných jobagiónov sa súčasťou nižšej vrstvy šľachty stali aj tzv. synovia jobagiónov a desiatí spišských kopijníci, ktorých dovtedajšie výsadné postavenie malo kolektívny charakter. Nižšia vrstva šľachty sa naďalej ustavične dopĺňovala prijímaním či povyšovaním príslušníkov nižších sociálnych vrstiev prevažne za vojenské zásluhy. Dostať sa medzi vyššiu šľachtu bolo spravidla možné len príslušníkom nižšej šľachty, aj to zväčša, prevažne za vojenské zásluhy. V tomto období príslušníci šľachty (vyššej aj nižšej) sú vlastníckymi majetkami, s ktorými majú voľné dispozičné právo (obmedzované len pri vymretí). Celkove sa teda v 13. stor. dovšil r>roces

(16) Podľa kronikára Šimona z Kézy pochádzali z cudziny aj rody Hunt a Poznan, Hedrich (Héder), Ratold, aj Bogat a Radvan (z Čiech) atp.; SSRH I, s. 188-190.

(17) CDSI I, s. 200, v č. 270.

(18) CDSI I, s. 267-268, č. 375

(19) MARCZALI, H. (ed.): *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Budapest 1901, s. 167-169.

vyvíjania sa šľachty v pravom slova zmysle, so všetkými k tomu patriacimi atribútmi.

Napokon otázka, na ktorú iste očakávate odpoveď: Bola, jestvovala slovenská šľachta?⁽²⁰⁾ Pokladal som za potrebné uviesť vopred celý vývoj, jeho peripetie, a až to umožňuje primerane odpovedať na položenú otázku. Ako sme videli v období do polovice tridsiatych rokov 9. storočia nepochybne vedúcu vrstvu vtedajšieho Nitrianskeho kniežatstva tvorili ľudia domáceho slovienskeho či slovenského pôvodu. Už od polovice 30. rokov 9. storočia časť vedúcej vrstvy tvorili Moravia. Situácia sa skomplikovala po príchode starých Maďarov, ktorí pokladali za svojich nepriateľov v prvom rade príslušníkov (veľko)moravskej vedúcej vrstvy a teda ich nemohli prijať do svojej vedúcej vrstvy, len ak vo veľmi výnimočných prípadoch. Aj pri nich však treba počítať s pomerne rýchlym prispôbením sa Maďarom, najneskoršie v druhej tretej generácii.

Pre 10. stor. za otvorenú treba pokladať možnosť pretrvávania starej (veľko)moravskej vedúcej vrstvy tam, kde ešte nezasahovala bezprostredná maďarská okupácia. Jestvuje na to aj konkrétny príklad - Ducové -, v ktorom je archeologicky dokázaná kontinuita zemepanského dvorca s kostolom až do tretej štvrtiny 10. storočia⁽²¹⁾. Pri úvahách, ktoré sa vyskytujú v našej historiografii už vyše storočia o slovenskom pôvode rodu Hont-Poznan⁽²²⁾, treba myslieť azda tiež na túto kategóriu, na pretrvanie mimo územia bezprostredne obsadeného Maďarmi až do poslednej tretiny 10. stor. a potom získanie zásluh pri pomáhaní Štefanovi I. svätému proti Kopáňovi, za čo možno dostal potom rod vrátené aj tie majetky, ktoré ležali na území obsadenom ešte starými Maďarmi. Je to však iba púhy predpoklad - domnienka, pre ktorú treba nájsť aspoň indície; ak sa to nepodarí, nemá zmyslu túto domnienku pripomínať a opakovať. Iste možno za indíciu pokladať mená, lenže niekedy menej je viac. Aj pri niektorých slovansky či slovensky znejúcich menách treba pripustiť, že mohlo ísť o meno veľmi skoro osvojené si aj starými Maďarmi. Za takéto meno pokladám napr. meno Ivan, Ivanka. Aj pri kladnom vyriešení príslušnosti či pôvodu rodu Hont-Poznan (alebo len jedného z tohoto združeného rodu) treba myslieť na to, že do 13. stor. iste už prinajmenšom viaceré jeho vetvy sa prispôbili Maďarom, boli zasimilované. Slovenský pôvod sa predpokladá aj u Diviackovcov⁽²³⁾ a Ludanickovcov⁽²⁴⁾. Nové impulzy v tomto smere možno prinesie budúci detailný výskum.

Za nepochybné treba pokladať, že do nižšej vrstvy šľachty sa počas trvania Uhorského kráľovstva dostalo veľké množstvo ľudí slovenského pôvodu, z ktorých mnohí, pokiaľ po generácii žili v slovenskom prostredí udržali si vedomie svojej príslušnosti k Slovensku a Slovákom až do konca 18., polovice 19. stor., vo výnimočných prípadoch aj neskôr. Napriek tomu možno hovoriť o slovenskej šľachte len v tom zmysle, že mnohí nižší šľachtici mali slovenský pôvod. Od začiatku 10. stor. sa Slováci (predkovia Slovákov) postupne stali obyvateľmi (poddanými) štátneho útvaru, ktorého hegemónom boli Maďari a v ktorom sa Slováci mohli dostať medzi vedúcu vrstvu len za mimoriadne zásluhy, prevažne

(20) Posledne sa celkove touto problematikou zaoberal SEDLÁK, F.: Genéza, rozvoj a úpadok slovenského zemanstva. *Sloven. archivistika* XVIII/2. 1983, s. 44-63; por. aj LUKAČKA, J.: Uloha šľachty slovenského pôvodu pri stabilizácii uhorského včasnofeudálneho štátu. In: *Typologie raně feudálních slovanských států*. Praha ČSAV 1987, s. 191-200.

⁽²¹⁾ Por. ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Osudy starých Slovanov*. Osveta (Martin), s. 115-118.

(22) Najobširnejšie slovenské spracovanie tejto problematiky (staršie) por. HODÁL, J.: *Pôvod, sídla a hodnosť predkov rodu Hunt-Pázmány*. *Historický sborník IV*. Matica slovenská Turč. Sv. Martin 1946, s. 136-164.

(23) LUKAČKA, J.: *Vývin osídlenia a majetkových pomerov v oblasti hornej Nitrice do 16. storočia*. In: *Horná Nitra* 14, 1990, s. 82-104, aj s genealogickými tabuľkami Diviackovcov.

(24) LUKAČKA, J.: *Majetky a postavenie Ludanickovcov na Slovensku do začiatku 14. storočia*. *Hist. čas.* 38, 1990, s. 3-14.

vojenské, čo síce rovnako platilo aj pre Maďarov z nižších vrstiev, no potreba prispôbiť sa svojmu novému postaveniu (ak len neostali vegetovať vo svojom domácom prostredí), čiže postupne rýchlejšie alebo pomalšie sa dať zasimilovať, bolo spravidla len údelom Slovákov. Teda opakujem: ak chceme byť presní, nemožno hovoriť o šfachte slovenskej, ale len o šfachte slovenského pôvodu, pretože nejstvovala politická štruktúra, v ktorej alebo pri ktorej by sa bola mohla tzv. slovenská šfachta ako taká spoločne (celkovo) legitímne uplatniť. Šfachtici slovenského pôvodu sa mohli reálne uplatňovať aj rozhodovať či spolurozhodovať v rámci stolíc a stoličných kongregácií do konca 18., niekde až do polovice 19. storočia, takže možno hovoriť oprávnenne o stoličnej šfachte konkrétnej stolice, napr. O trenčianskej, turčianskej, oravskej, liptovskej, nitrianskej, zvolenskej, spišskej, šarišskej, zemplínskej, gemerskej (atď.) šfachte, ktoré však takmer v každej stolici boli do konca 18., niekde až do polovice 19. storočia národnostne zmiešané(25). Práve možnosť používať na stoličných úradoch a zhromaždeniach materinský jazyk (najviac ak v kombinácii s latinčinou) spôsobila, že drobná šfachta, ktorá tvorila prevažnú väčšinu v každej stolici sa vo výlučne alebo prevažne slovenských stolicích necítila diskriminovanou, hoc aj vyššia šfachta (kráľom menovaní župani) bývali zväčša maďarského pôvodu, no najmä v staršom období zvyčajne ovládala aj slovenčinu. Maďarizačné tlaky medzi šfachtou začali už v prvej polovici 18. stor(26), no vtedy sa ešte aj stoličná šfachta vedela proti tomu ako celok postaviť, čo toleroval aj vtedajší dedičný župan(27). V priebehu 18. stor. dosiahla maďarizácia šfachty v slovenských stolicích vysoký stupeň a zákonmi zo začiatku 90. rokov 18. stor. sa v zmysle snemových rozhodnutí mala maďarčina vyučovať (povinne) na všetkých školách v Uhorsku(28). Takmer úplná maďarizácia aj najnižšej šfachty sa dosiahla v priebehu 19. stor., najmä po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, takže už koncom 19. stor. sa hovorilo o šfachte ako o suchej ratolešti národa, čo sa stalo všeobecným presvedčením na celé generácie(29). Takouto bola však situácia, z historického hľadiska nie veľmi dlho, azda okolo poldruha storočia. Nie je teda správne hovoriť o Slovákoch ako o výlučne plebejskom národe počas celej ich historickej minulosti

(25) O presadzovaní slovenčiny ako rokovacieho jazyka na stoličných kongregáciách ešte koncom prvej polovice 19. stor. por. SEDLÁK, F.: c. št., s. 44-45.

(26) Dokladom toho je spis profesora práva na Trnavskej univerzite BENCSIK, J.: *Novissima diaeta nobilissima* (atď.). Tyrnaviae 1722.

(27) Bencsikovi odpovedal na urážky slovenských obyvateľov Trenčianskej stolice MAGIN, J. B.: *Murices...sive Apologia pro inclyto comitatu Trenchiniensi*. Púchov 1728. Trenčianskym hlavným županom bol vtedy Jozef Illésházy.

(28) Sú to zákony zo snemov v r. 1790/91 a 1792 o (všeobecnom) vyučovaní maďarčiny na školách v celom Uhorsku, čo bol prvý krok na ceste k zavedeniu maďarčiny ako úradného jazyka; *Přehled dějin Československa I/2*. Praha 1982, s. 553.

(29) Pomadžarčovanie Slovákov-šfachticov v druhej polovici 19. stor., ktorí si už uvedomovali svoju príslušnosť k slovenskému národu v modernom slova zmysle opísal Svetozár Hurban Vajanský v románe *Suchá ratolešť*, ktorého prvé vydanie vyšlo 1884. Spomínané všeobecné presvedčenie o (výlučnej) plebejskosti Slovákov (slovenského národa) sa odrazilo aj v esejí Vladimíra Mináča: *Dúchanie do pahrieb*, ktorá po prvý raz vyšla 1970 a zohrala istú významnú úlohu v čase svojho výjedia aj neskôr. Ak sa hovorí o slovenskom vedomí šfachty v 18. stor. a predtým, bolo to prirodzene vedomie na kvalitatívne inej úrovni, než moderné národné povedomie; jednoznačne ale aj vtedy išlo o identifikovanie sa s územím a jazykom, teda aj so spoločenstvom, ktoré toto územie (výlučne alebo prevažne) obývalo a tento jazyk používalo.

Resumé

In den letzten Dezenien hat sich die Geschichtswissenschaft bei uns sehr wenig mit der genealogischen Forschung beschäftigt. Aus dem 9. Jahrhundert haben wir fast keine direkten Angaben über die Gesellschaftsstruktur. Im Neutraer Fürstentum Pribina's im ersten Drittel des 9. Jahrhunderts kann man sicher noch nicht über den Adel im wahren Sinne des Wortes sprechen, obwohl die Ansätze zu ihrer Bildung schon vorkamen. Ähnlich war das auch in der Zeit des sog. Großmährens bis Anfang des 10. Jahrhunderts, wann die Führungssicht noch immer mehr einen dienstlichen als erblichen Charakter hatte.

Nach der Ankunft der alten Magyaren kann man **nicht eine** breitere Zusammenarbeit der alten Führungsschicht mit den Eroberern voraussetzen. Ab Anfang 11. Jahrhunderts began sich im Königreich Ungarn allmählich der Erbadel zu entwickeln, welcher teils aus den Mitgleidern der alten Führungsschicht, teils aus neuen treuen Dienern der Dynastie und auch aus fremden Rittern sich rekrutierte. Im 11. - 12. Jahrh. differenzierte sich die Führungsschicht deutlicher auf die sog. königlichen Servienten, welche direkt dem König unterstellt wurden, dann auf Ritter (miles) und Burgjobagionen, bei welchen die Zuteilung des Lehensguts durch militärische und andere Dienste bedingt wurde.

Erst im 13. Jahrhundert kann man im Königreich Ungarn eindeutig über den Erbadel als Führungsschicht sprechen. In der niederen Schicht des Adels Befand sich im Königreich Ungarn eine größere Zahl von Leuten slowakischer Abstammung, welche sich in slowakischer Umgebung ihren slowakischen Bewußtsein manchmal bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts behielten. Trotzdem kann man über den slowakischen Adel im wahren Sinne des Wortes nicht sprechen, weil keine politischen Strukturen existierten, bei welchen der sog. slowakische Adel als Ganze legitim zur Geltung kommen konnte. Deswegen kann man nur über den Adel einzelner Komitate sprechen, (zum Beispiel über den Trentschiner, Turzer, Liptauer, Oravaer, Zvolener (Altsohler), Neutraer usw. Adel) in welchen der Klein- und Mitteladel bis 18. Jahrhundert vorwiegend slowakisch oder national gemischt waren. (Nur im übertragenen Sinne des Wortes, in Bezugnahme auf die Muttersprache, kann man als "slowakischen Adel" die Adeligen slowakischer Abstammung bezeichnen.)

ANONYMOVO DIELO AKO GENEALOGICKÝ PRAMEŇ

Vincent Múcska

Záhľadná postava anonymného notára uhorského kráľa Belu III. (tradične nazývaného Anonymus či magister P.) a jeho Gesta Hungarorum zamestnávajú historikov už viac ako dve storočia. Počas tohto dlhého obdobia vznikli stovky prác, ktorých autori preskúmali Anonymove Gesta zo všetkých možných i nemožných strán(1). Môj príspevok je teda tiež len spracovaním jedného z množstva prístupov k toľkokrát už preoranému textu.

V prvom rade chcem zvlášť upozorniť na ten známy fakt, že Anonymove Gesta nemožno považovať za historický prameň v tom slova zmysle, ako ponímame tradičné naračné pramene. Viacero bádateľov jednoznačne prijalo názor, že ide o románové rozprávanie, t.j. o literárny útvar, ktorý sa v Európe 12. storočia tešil veľkej obľube. Napriek tomu sa však Anonymove Gesta považujú za najstaršiu kompletne zachovanú uhorskú kroniku(2).

Zo zvláštneho charakteru vypovedacej hodnoty tohto textu vyplývajú aj možnosti pre jeho rozbor ako genealogického prameňa. Už v prológu si autor okrem iného stanovil, že opíše " ... genealogiam regum Hungarie et nobilium suorum"(3). Z realizácie tohto autorovho zámeru pre nás vyplýva, že z hľadiska genealógie môžeme v Gesta sledovať dva relatívne samostatné celky:

- a/ genealógiu panovníckeho rodu Arpádovcov
- b/ genealógiu jednotlivých veľmožských rodov

A/ Genealógia panovníckeho rodu.

I.

Počiatky genealógie Arpádovcov u Anonyma sú vlastne synkretizmom starých mýtických a neskorších kresťanských prvkov:

a/ Odvodenie arpádovskej dynastie od Jafeta(4) je pozostatkom z mytológie kaukazských a stredoázijských etník (k nim patrili aj starí Maďari), ktoré všetky svorne odvádzali svoj pôvod od tohto Noemovho syna(5).

(1) Charakteristiku základných problémov bádania o Anonymovi a jeho diele (časové zaradenie vzniku diela, otázka autorstva atď.) podáva vo vecnom i chronologickom prehľade Gy. GYÖRFFY v Anonymus - Gesta Hungarorum. Budapest 1975, s. 7 - 23. (Ďalej len Györfy, faksimile - ide o jeho úvod k faksimilnému vydaniu "kroniky", v ktorom však nie sú bližšie bibliografické údaje.) Bibliografiu prác zaoberajúcich sa z najrozličnejších pohľadov Anonymom a jeho dielom možno nájsť napr. v MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1/2 (Előzmények és a magyar történet 1242 - ig.) Budapest 1984, s. 1710 - 1711. (ďalej len MT I/2) a novšie v PRAŽÁK, R.: Legendy a kroniky koruny uherské. Praha 1989, s. 182 - 187. Podrobnú bibliografiu obsahuje aj nateraz posledná edícia kroniky - Die "Gesta Hungarorum" des anonymen Notars. Hrsg. G. SILAGI. [Ungarns Geschichtsschreiber, Bd. 4.] Sigmaringen 1991, ktorá má ambíciu kritického vydania a zachytáva aj súčasný stav bádania, (ďalej len Die Gesta ...)

(2) RATKOŠ, P.: Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota. Historický časopis 31, 1983, č. 6, s. 825 - 870.; MARSINA, R.: Stredoveké uhorské rozprávacie pramene a slovenské dejiny. In: Zborník SNM História (24) 78, 1984, s. 167 - 195.; GYÖRFFY, faksimile, s. 12., podobne aj v MT I/2, s. 1402, kde autorom príslušnej časti je Gy. KRISTÓ.

(3) P. magistri, qui Anonymus dicitur, gesta Hungarorum. Scriptorum rerum Hungaricarum I. ed. E. SZENTPÉTERY, Budapestini 1937, s. 33. (ďalej len SRH I.),

(4) SRH I., s. 35.

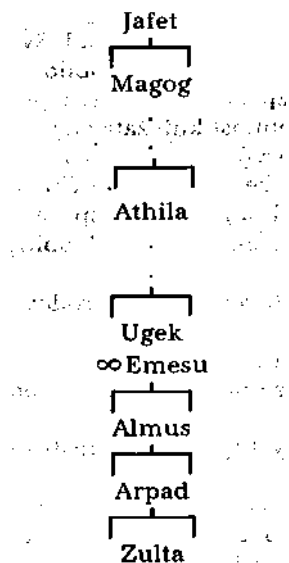
b/ Príbeh o zázračnom splodení Álmoša vo sne jeho matky je reliktom totemistického mýtu, ktorý prežíval v ústnom podaní v podobe rodovej genealogickej tradície panovníckej dynastie aj v období Anonyma a klerik Anonymus si pravdepodobne uvedomoval jeho formálnu podobnosť s novozákonným príbehom o nepoškvrnenom počatí Panny Márie. Vymyslel si teda ďalší význam mena Álmoš ("... Almus, id est sanctus ...")⁶⁾, ktorý mal byť súčasťou Anonymovej "pozitívnej propagandy" svojho národa a jeho dejín v zahraničí. Je to pravdepodobné o to viac, že v Anonymovom období prichádza aj k zásadnej zmene duchovnej klímy v Uhorsku⁷⁾. Koniec - koncov, na viacerých miestach svojho diela necháva autor požívať Maďarov, hoci pohanov, podporu a pomoc kresťanského Boha či Ducha Svätého⁸⁾.

II.

Anonymný notár ako prvý sformuloval tradíciu hunského pôvodu Maďarov⁹⁾ - aj spojenie arpádovského rodu s hunským kráľom Atilom je aplikáciou tejto tradície.

III.

Samotná genealógia arpádovského rodu na základe Anonymovho textu vyzerá nasledovne¹⁰⁾:

(5) NAGY, G.: Az Árpádház mondai genealógiája. Turul 12, 1894, s. 3. (ďalej len NAGY, Az Árpádház ...) Autor nepodmieňuje prienik biblických námetov do mytológie jednotlivých národov prijatím kresťanstva.

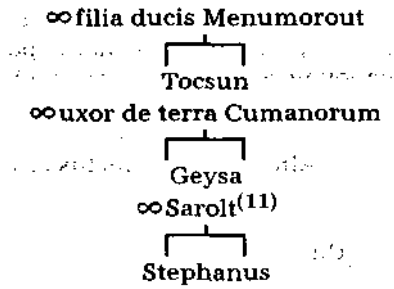
(6) SRH I., s. 38.

(7) Porovnaj MARSINA, R.: c.d., s. 184 a RATKOŠ, P.: c.d., s. 827 - 828; ďalej KRISTÓ, Gy.: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről, s. 34 a n. In: KRISTÓ, Gy.: Tanulmányok az Árpád korról. Budapest 1983, s. 26-50. (Ďalej len KRISTÓ, Tanulmányok)

(8) SRH I., s. 44, 100.

(9) GYÖRFFY, Gy.: Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest 1948. s. 126 a n. (ďalej len GYÖRFFY, Krónikáink) Gy. Györfy predpokladá, že tradícia hunského pôvodu Maďarov vznikla v západnej Európe v 10. storočí a Anonymus ju prevzal od západoeurópskych vzdelancov, s ktorými bol v styku. Podobne aj KRISTÓ, Gy.: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: KRISTÓ, Tanulmányok ..., s. 313 - 329. Inú, idealistickejšie ladenú interpretáciu ponúka NAGY, Az Árpádház ..., s. 2- 3.

(10) SRH I. s. 35, 38, 39, 40, 41, 52, 59, 62, 75, 101, 111, 116.

Ostatné genealogické údaje o arpádovskej dynastii v 10. storočí, teda v storočí, ktoré je ústredným časovým rámcom diela, uvádza Anonymus takto:

a/ V porovnaní s komplexnou genealógiou arpádovského rodu⁽¹²⁾ pozná anonymný notár z Arpádových piatich synov len jedného - Zultu⁽¹³⁾. Akiste to bolo preto, lebo od neho šla priama descendenčná línia ku Štefanovi I. Svätému. (Je pravdepodobné, že ostatní Arpádovi synovia ani neboli súčasťou arpádovskej rodovej genealogickej tradície, z ktorej v prvom rade Anonymus čerpal, resp. aj keď v nej pôvodne možno boli, v Anonymovom období boli z nej už vytlačení.)

b/ Takšoňovho syna Gejzu uvádza Anonymus ako piate maďarské knieža⁽¹⁴⁾. Nespomína však, že je zároveň otcom Štefana I. Svätého (pozri pozn. č. 11) a nevie nič ani o Gejzovom bratovi Michalovi. Spôsobil to možno to, že autor sa v závere "kroniky" už nechcel viac rozpisovať, no pravdepodobne vážnejším dôvodom pre povrchnosť bola samotná osobnosť kniežaťa Gejzu, ktorý svojho brata Michala dal zavraždiť a zapudil aj svoju prvú manželku Šarlotu - matku Štefana I. Svätého⁽¹⁵⁾. Tieto fakty, napriek tomu, že práve z Michalovej vetvy arpádovského rodu pochádzali neskorší uhorskí králi, boli v rozpore so zámerom a celkovou dikciou diela, ktorou anonymný notár písal o svojej "nobilissima gens Hungarie".

B/ Genealógia jednotlivých veľmožských rodov.

Pri tomto okruhu problémov je najprv potrebné rozlíšiť významy, ktoré vo vzťahu ku genealógii nachádzame pod pojmom rod:

a/ "pôvodný" rod, ktorý vystupuje ako konštitutívna zložka kmeňa a následne celej spoločnosti

b/ "listinný" rod, ktorý sa v Uhorsku objavuje od začiatku 13. storočia a predstavuje súbor väčšieho či menšieho počtu rodín spojených spoločným predkom a pokrvnými vzťahmi⁽¹⁶⁾.

V texte Anonymových Gesta Hungarorum sa stretávame s druhým prípadom, t.j. s listinnými rodmi. Nie je to síce jasné hneď na prvý pohľad, lebo tvorivá

(11) Z Anonymovho textu priamo nevyplýva, že Šarlotu bola manželkou Gejzu a že Gejza je otcom Štefana; jednoznačne udáva iba to, že Šarlotu je Štefanovou matkou. Porovnaj SRH I., s. 69.

(12) napr. v MT 1/2, medzi s. 1000 - 1001; podrobnejšie WERTNER.M.: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892.

(13) SRH I., s. 101.

(14) SRH I., s. 111, 116.

(15) de VAJAY, SZ.: Großfürst Geysa von Ungarn - Familie und Verwandtschaft. Südostforschungen 21, (München) 1962, s. 64, 99.

(16) KOMÁROMY, A.: A nemzetségekről. Turul 5, 1887, s. 102.

fantázia autora zasadzuje postavy "kroniky" do časového rámca 10. storočia, kedy ešte staromaďarské etnikum žilo práve v kmeňovom (rodovom) spoločenstve. Detailnejší rozbor však dáva zapravdu uvedenému konštatovaniu.

Obdobie, v ktorom Anonymus píše svoje Gesta (na prelome 12. a 13. storočia) je obdobím, keď v Uhorsku vznikajú spomínané listinné rody. Príčinou ich vzniku je zmohutnenie hospodárskeho potenciálu šľachty. Zdroj tohto potenciálu - vlastníctvo pôdy, však nebolo v mnohých prípadoch zdokumentované. Chýbali teda právne podklady, ktorými by sa dokázala jeho oprávnenosť.

Týmto právnym podkladom vlastníctva pôdy sa malo stať odvolávanie sa na starobylosť rodu, resp. predkov, ktorí už odpradáva (v uhorských podmienkach to znamenalo od "zaujatia vlasti" alebo od čias kráľa Štefana I. Svätého) na danej pôde sídlili a vlastnili ju. Zintenzívnilo sa pestovanie tradície predkov, ktoré tu bolo síce aj predtým, no vo vzťahu k majetku nehralo žiadnu úlohu⁽¹⁷⁾. (Rody, ktoré takýchto predkov - prvých vlastníkov nemali, si ich jednoducho vybájili. Navyše, o rodoch sa nevedeli žiadne záznamy: ktokoľvek si svoju rodinu vlastným rozhodnutím mohol povýšiť na rod⁽¹⁸⁾.)

Anonymný autor Gesta Hungarorum napísal vedomo svoje dielo na obhajobu pôvodných vlastníkov pôdy, na obhajobu vlastníctva "de genere" proti bohato obdarovávaným prišielcom, ktorí do Uhorska prúdili za vlády Ondreja II⁽¹⁹⁾

Ako uvidíme, výber rodov, ktorým sa Anonymus podujal vytvoriť "genealógiu" a tým dokladovať ich právny status, bol z veľkej časti determinovaný osobnou skúsenosťou a spoločenským prostredím, v ktorom sa autor pohyboval.

V prvom rade sa treba pozrieť na postavy skrývajúce sa za označením Hetumoger, čo je podľa Anonyma spoločným pomenovaním "siedmich vznešených". Pôvodne to bol spoločný názov siedmich staromaďarských kmeňov, no v 11. storočí (v čase vzniku nedochovaných tzv. Gesta Hungarorum Vetera, z ktorých Anonymus údaje o "siedmich vznešených" čiastočne prevzal) sa personifikoval na pomenovanie siedmich maďarských veľmožov⁽²⁰⁾.

Kedže však Anonymovo dielo je v prvom rade opisom hrdinstiev "zaujatia vlasti" a korisníckych výprav, nemohol vystačiť so "siedmymi vznešenými" a musel dej svojej "kroniky" zaľudniť. Preto vytvoril ešte postavy siedmich kumánskych a dvanástich ďalších veľmožov či hrdinov⁽²¹⁾. Ich mená sú sčasti prevzaté z Gesta Hungarorum Vetera a sčasti výplodom tvorivej fantázie autora, ktorá bola inšpirovaná genealogickou tradíciou jednotlivých šľachtických rodov z Anonymovej súčasnosti⁽²²⁾.

I. Rody, ktoré pochádzajú od "siedmich vznešených" (Hetumoger)

Anonymus uvádza "siedmich vznešených" nasledovne:

" ... Almus pater Arpad, Eleud pater Zobolsu, a quo genus Saac descendit, Cundu pater Curzan, Ound pater Ète, a quo genus Calan et Colsoy descendit, Tosu pater Lelu, Huba, a quo genus Zemera descendit, VII-us Tuhtum pater

(17) MT I/2, s. 1292 a n., k uctievaniu predkov pozri aj NAGY, Az Árpádház, s. 5. a KOMÁROMY, A.: c.d., s. 100 a n.

(18) MT I/2, s. 1293.

(19) GYÖRFFY, faksimile s. 21, iný názor prezentuje KRISTÓ, Gy.: Szempontok Anonymus gestájának megítéléséhez, s. 384. In: KRISTÓ, Tanulmányok ... s. 369-403.

(20) SRH I., s. 39 - pozn. 4. Porovnaj GYÖRFFY, Krónikáink s. 98.

(21) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 108, 122. K menám: SRH L, s. 41, 46, 56, 59, 62, 70, 86, 89, 100, 107.

(22) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 122.

Horca, cuius filii fuerunt Gyyla et Zombor, a quibus genus Moglout descendit."⁽²³⁾

a/ rod Čákovcov

Predka rodu Čákovcov Eleuda Anonymus zaradil hned na druhé miesto za Álmoša. Malo to viacero príčin: prvou bolo, že magister P. ako ostrihomský prepošť bol vo veľmi úzkom vzťahu k Ugrinovi z rodu Čákovcov, ktorý sa v roku 1204 stal jeho bezprostredným nadriadeným, t.j. ostrihomským arcibiskupom⁽²⁴⁾. Ďalším dôvodom bolo to, že v Gesta Hungarorum Vetera bol Eleud zapísaný ako Álmošov otec. Anonymus ho do svojej genealógie Arpádovcov nezaradil, no "odškodnil ho" druhým miestom v poradí vznešených⁽²⁵⁾.

b/ rod Kalánovcov (Baár)

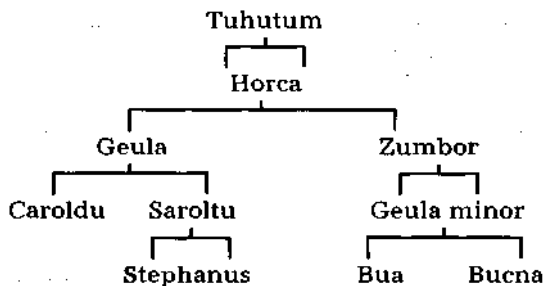
Ound a jeho syn Ete boli súčasťou genealogickej tradície rodu Kalánovcov. Anonymný notár sa o nich, ako aj o údajnom príbuzenstve s rodom Kolšoj (Szente-Magócs), dozvedel od kráľovského kancelára - biskupa Kalána, ktorý tak isto ako Anonymus pôsobil na dvore Bela III(26).

c/ rod Zemera (Szemere)

Pri tomto rode Anonymus opäť preniesol situáciu zo svojej súčasnosti do obdobia spred troch storočí. "Prudens Zemera", ktorého magister P. spomína ako Hubovho syna, bol v skutočnosti v období Belu III. comesom v Šintave. Anonymus mohol Zemeru ako aj jeho rod, ktorý niesol comesovo meno, veľmi dobre spoznať počas svojho účinkovania na čele ostrihomského prepošťstva, lebo majetky rodu sa nachádzali v kompaktnom celku v 20 až 30 kilometrovej vzdialenosti od Ostrihomu⁽²⁷⁾.

d/ rod Moglout (Gyula - Zsombor)

Genealogická tabuľka tohto rodu vyzerá podľa Anonyma takto:⁽²⁸⁾

⁽²³⁾ SRH I, s. 41.

⁽²⁴⁾ GYÖRFFY, Krónikáink, s. 109 - 110; porovnaj KARÁCSONYI, J.: A magyar nemzetség a XIV. század közepéig I., Budapest 1900, s. 295, 307 a n. (dalej len KARÁCSONYI, MNemz) a aj SERIES EPISCOPORUM ECCLESIAE CATHOLICAE. ed. P. P. B. GAMS O.S.B. Leipzig 1931, s. 380.

⁽²⁵⁾ GYÖRFFY, Krónikáink, s. 110. Iný výklad NAGY, Az Árpádház, s. 1. (Poukazuje na súvis mien Eleud a Levedias, ktoré uvádza Konštantín Porfyrogenet.)

⁽²⁶⁾ GYÖRFFY, Krónikáink, s. 111 - 112.

⁽²⁷⁾ GYÖRFFY, Krónikáink, s. 112 - 113; KARÁCSONYI, MNemz III., s. 58; pozri aj Codex diplomaticus ac epistolaris Slovaciae I. (ed. R. MARSINA) Bratislava 1971, s. 89, č. 93.

⁽²⁸⁾ SRH I., s. 68-69.

Anonymus spojil v tejto genealógii dva rody a ich rodové tradície, konkrétne rody Ďula-Zombor (Maglód) a Zombor: Tradícia Tuhutumovho syna Horcu a jeho synov Ďulu a Zumbora patrila k rodu Ďula-Zombor, s ktorou autora určite zoznámili príslušníci tohto rodu sídliaceho v oblastiach, ktoré neznámy kráľovský notár veľmi dobre poznal⁽²⁹⁾. Tradíciu dcér s menami Karolína a Šarlota zas pripojil k sedmohradskému rodu Zombor, s niektorým členom ktorého sa Anonymus asi osobne poznal. Okrem toho, na kráľovskom dvore iste zneli piesne igrícov o prvom uhorskom kresťanskom kráľovi a jeho rodičoch, ako aj o bojoch Štefana I. Svätého proti odbojným veľmožom, teda aj Ďulovi. Nepochybne boli pre anonymného notára zdrojom inšpirácie, hoci on sám sa vyjadroval veľmi nelichotivo o "falsis fabulis rusticorum vel garrulo cantu ioculatorum."⁽³⁰⁾

To, že ide o spojenie týchto dvoch tradícií, je zrejmé zo zistenia, že kapitola, v ktorej Anonymus túto genealógiu podáva - ako aj ešte ďalšie tri kapitoly, sú neskoršou interpoláciou, ktoré nenadväzujú logicky na kapitoly, v ktorých autor už skôr píše o potomstve Tuhutuma⁽³¹⁾.

Dá sa predpokladať aj to, že anonymný notár sa čo-to ešte dozvedel aj o pomenovaniach hodností pohlavárov v staromaďarskom spoločenstve [dula, harka/karchas, kende]. Boli to však akiste už len poznatky povrchné a zdeformované a preto autor pôvodné významy pomenovaní personifikoval na postavy svojej kroniky.

e/ rod Curzan (Kartal-Korczán)

Anonymus priamo neuvádza, že by od Cundu a jeho syna pochádzal nejaký rod, no vo svojich Gesta necháva tieto postavy účinkovať na tých územiach (mimochodom jemu dobre známych), kde v 15. storočí sídlil rod Curzan. Z tradície tohto rodu sa dozvedel o Cundu-ovi, ktorý mal byť otcom Curzana⁽³²⁾. Ani rodová tradícia a ani Anonymove vedomosti však už netušili, že "Cundu" bolo pôvodne označenie popredného hodnostára v staromaďarskej spoločnosti, ktoré znelo asi "kende(h)" a že akýsi Curzan (Arpádov súčasník) bol nositeľom tejto hodnosti⁽³³⁾.

f/

Tosu ako jediný zo "siedmych vznešených" nie je u Anonyma predkom niektorého rodu a ani z autorových údajov sa nedá spätne rekonštruovať, že by patrila do genealogickej tradície niektorého súdobého rodu. Anonymus však toto meno odniekiaľ poznal, no nevedel, že ide o Arpádovho vnuka⁽³⁴⁾. Nesprávne teda uvádza aj to, že jeho synom bol Lél, ktorého v skutočnosti popravili po bitke pri rieke Lechu v roku 955, z čoho vyplýva, že Lél a Tosu boli vlastne súčasníci.

(29) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 113 - reviduje tvrdenie T. Karácsonyiho, ktorý považuje oba rody za jeden. (KARÁCSONYI, MNemz II., s. 109 a n.)

(30) SRH I., s. 34,87.

(31) KARÁCSONYI, J.: A Szent-István anyjáról szóló adatok új megrostálása. Turul 27, 1909, s. 4.

(32) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 110.

(33) MT I/1, s. 529 a n., 596. K pôvodu a významu citovaných mien pozri NAGY, G.: Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete. Turul 9, 1891, s. 49 - 57, 112 - 150. Taktiež PÓR, A.: Válasz Nagy Géza ily című értékezésére: "Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete." Turul 9, 1891, s. 179- 188.

(34) Konštantín Porfirogenet: De administrando imperio, kap. 12. In: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. ed. Gy. MORAVCSIK, Budapest 1984, s. 49. Pozri aj literatúru v pozn. 12

Taktiež aj tvrdenie, že Tosu bol príbuzný s Botondovým otcom Culpunom je len výplodom Anonymovej fantázie, ktorý nemá racionálne jadro³⁵.

II. Rody, ktoré pochádzajú od siedmich kumánskych vojvodov.

Anonymný notár uvádza vo svojich gesta mená siedmich kumánskych⁽³⁶⁾ vojvodov takto:

"... Ed, Edumen, Etu, Bunger pater Borsu, Ousad pater Ursuuru, Boyta, a quo genus Bruca descendit, Ketel pater Oluptulma ..." ⁽³⁷⁾

a/ rod Abovcov

Predkami tohto rodu, ktorého majetkové pomery a rodovú tradíciu pozná Anonymus najlepšie zo všetkých, sú podľa magistra P. Ed a Edumen. Detailné poznatky a zaujatosť, s ktorou autor o tomto rode píše, dovolili Gy. Györffyemu predpokladať, že autor mal k tomuto rodu veľmi blízky vzťah a že pravdepodobne z neho aj pochádzal. (Konkrétne z Abovcov z južného Zemplína.) Svedčilo by o tom aj to, že Anonymovo dielo je jediným dokladom, ktorý okrem jeho vlastných mincí, zachoval meno uhorského kráľa Samuela Abu⁽³⁸⁾.

b/ rod Miškovcov (Miskolcz)

Územie, ktoré Arpád daroval Bungerovi otcovi Borsa sa nachádzalo tam, kde v 13. storočí vlastnil majetky rod Miškovcov³⁹. Anonymovým súčasníkom bol istý župan Bors, syn bána Dominika z tohto rodu. Títo veľmoži spríbuznení s kráľom Belom III. boli zaiste častými hosťami na kráľovskom dvore a takto mohol kráľovský notár z ich rodovej tradície čerpať materiál pre svoje gesta⁴⁰.

c/ rod Ursuur (Örösúr)

Je to ďalší rod, ktorý bol príbuzný s kráľovskou rodinou, no nevedno, kedy sa do tohto príbuzenského vzťahu dostal. Je pravdepodobnejšie, že poznatky o rodovej tradícii tohto rodu získal Anonymus nie na kráľovskom dvore, ale ako člen rodu, ktorého majetky susedili s majetkami rodu Ursuur v Borsode. Meno Urs vystupovalo už aj v Gesta Hungarorum Vetera ako meno jedného zo "siedmich vznešených", kým meno Ousad je asi výtvorom anonymného notára⁴¹.

d/ rod Bruča (Baracska)

Podľa Györffyyho tu ide tiež o verné premietnutie majetkových pomerov z čias autora Gesta do obdobia "zaujatia vlasti". O týchto pomeroch, ako aj o rodovej tradícii stelesnenej v osobe Boytu sa Anonymus dozvedel priamo od niektorého člena rodu⁴².

(35) SRH I., s. 85. Porovnaj GYÖRFFY, Krónikáink, s. 112.

(36) Na otázku, že koho treba rozumieť pod Anonymovými Kumánmi, nie je medzi bádateľmi jednotná odpoveď. Najširšie akceptovaný je názor, že ide o Kovarov, ktorí sa odštiepili od Chazarov a pridali sa ku starým Maďarom. Pozri napr. Die Gesta ..., s. 148 - pozn. 76.

(37) SRH I., s. 46.

(38) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 115.

(39) SRH I., s. 72. Pozri aj KARÁCSONYI, MNemz II., s. 364 a n.

(40) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 116.

(41) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 116 - 117; KARÁCSONYI, MNemz II., s. 420.

(42) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 117.

e/ rod Katapán (Koppán)

Stoličnobelehradský prepoš Katapán, z ktorého sa neskôr stal jágerský biskup, bol v čase Anonymovho pôsobenia ako kráľovského notára kráľovským kancelárom. Z ich vzájomného vzťahu, podobne ako zo vzťahu Anonyma s predchodcom Katapána v tomto úrade - biskupom Kalánom, sa dostala do Gesta ďalšia rodová tradícia, ktorú reprezentovali mená Ketela a jeho syna Oluptulmu⁽⁴³⁾.

Pre úplnosť uvedieme aj siedmeho z kumánskych vojvodov - Etuho, otca Euduho, ktorý je však podľa Györffyho úplne vymyslenou postavou, resp. sám Anonymus ho neskôr stotožnil s osobou Eteho, syna Ounda. Iný názor má D.Pais (autor maďarského prekladu Anonymovej kroniky a poznámok k jej kritickému vydaniu v SRH L), ktorý tieto dve postavy pokladá za rozdielne⁽⁴⁴⁾.

III. Rody, ktoré pochádzajú od ostatných Anonymových veľmožov.

Mená ostatných Anonymom uvádzaných hrdinov sú tieto:

"... Zuard et Cadusa, Bulsuu filis Bogat, Botond filius Culpun, Usubuu pater Zoloucu, Velec, a cuius progenie Turda episcopus descendit, Eusee pater Urcund, pater Opaforcos Ogmand, Huhot, Tursol, Eculsu, Sepel."⁽⁴⁵⁾

a/ rod Zuard (Zovárd)

V čase Anonymovho pôsobenia na čele ostrihomskeho prepoštstva bol jedným z najvýznamnejších veľmožov v ostrihomskej župe Věč z rodu Zuard⁽⁴⁶⁾. Ich vzájomný vzťah musel byť veľmi blízky a v dôsledku toho anonymný notár použil rodovú genealogickú tradíciu rodu Zuard, ktorá mimochodom pretrvávala ešte i v 14. storočí, pre svoje dielo. Jeho priazeň voči tomuto rodu šla tak daleko, že Zuarda nechal v kronike vykonať mimoriadne skvelé činy a dal ho spolu s bratom Cadusom do príbuzenstva s rodom Arpádovcov⁽⁴⁷⁾.

[Pri Zuardovi, Cadusovi a vyššie spomenutom Hubovi a Boršovi treba snáď spomenúť, že magister P. nechal vykonať veľkú časť ich hrdinských činov na území Slovenska. Z hľadiska nášho problému to však nehrá takmer žiadnu úlohu.]*⁽⁴⁸⁾

b/ rod Bulšu (Vér-Bulcs/Lád)

O postave Bulšu, "muža krvi," sa Anonymus pravdepodobne dozvedel z povestí a hrdinskej epiky. Pri Balatone žil síce ešte v 13. storočí rod Vérbulču, no bol to rod schudobnelý a málo významný na to, aby ho anonymný notár, ktorý do svojej kroniky zaradoval tradíciu rodov najmocnejších predstaviteľov svojej doby, začlenil do svojho diela⁽⁴⁹⁾.

c/ rod Botond (Botond)

(43) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 117 - 118.

(44) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 116; GYÖRFFY, faksimile, s. 146.

(45) Na viacerých miestach v kronike; pozri napr. kapitoly 7, 14, 19, 21, 25, 28, 30, 41, 44, 48.

(46) KARÁCSONYI, MNemz III., s. 150.

(47) SRH I., s. 41; GYÖRFFY, Krónikáink, s. 118.

(48) O území Slovenska u Anonyma pozri podrobnejšie MARSINA, R.: c. d., s. 185 a n.

(49) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 119; KARÁCSONYI, MNemz II., s. 343.

Majetky tohto rodu sa v 13. storočí rozkladali približne tam, kde podľa Anonyma postavil Culpun-otec Botonda hrad⁽⁵⁰⁾. Pri tomto rode ide o rovnaký prípad ako pri predchádzajúcom rode Vérbulču: Pre zaradenie Botonda do kroniky mala oveľa väčší význam jeho pamiatka prechovávaná v ústnom podaní než prípadná rodová tradícia slabého veľmožského rodu.

d/ rod Zoloucu (Szalók)

O rodovej tradícii tohto široko rozvetveného rodu sa Anonymus dozvedel od patróna kláštora Okormonostor istého Baju, ktorý sa v čase Anonyma - notára pohyboval v kráľovskej kancelárii(51).

Pri ďalších postavách Anonymových hrdinov sa už nedá ani pri najlepšej vôli rekonštruovať nejaká súvislosť s konkrétnym súdobým rodom. Aj konštatovania Gy. Györffyho sa pohybujú viac - menej už len v polohe úvah(52).

Ďalej si treba položiť otázku, že ako odráža z hľadiska sledovaného problému kronika anonymného notára pomery na slovenskom území (na území dnešného Slovenska)(53). Výhodiskom pre odpoveď je opäť už viackrát opakovaná téza, že Anonymus preniesol do svojho diela aktuálne pomery zo svojej súčasnosti, t.j. z prelomu 12. a 13. storočia.

V tomto období boli rody, o ktorých sa všeobecne, hoci zatiaľ iba hypoteticky, predpokladá, že majú domáci (slovanský) pôvod, t.j. Bogat-Radvanovci, Diviakovci, Lipovníkovci a Ludanovci, ešte málo rozvinuté a ich rozmach nastal až okolo polovice 13. storočia⁽⁵⁴⁾ - nemohli teda Anonyma výraznejšie zaujať. Výnimku z nich tvorili rody Hunt-Poznanovcov a Miškovcov.

Rod Hunt-Poznanovcov čerpal svoju rodovú tradíciu istotne z pamiatky svojich slávnych predkov z obdobia Štefana I. Svätého a takto sa vymkli z časového rámca Anonymovho diela.

Rod Miškovcov je príkladom toho, ako si rody, hoci nemaďarského pôvodu, vytvárali svoju rodovú tradíciu v spojení s postavami a dianím z maďarského prostredia. Príčina tohto javu je jednoznačná: Ak si veľmožský rod chcel zachovať svoje postavenie, majetky a vplyv, musel sa prihlásiť k staromaďarskej tradícii, ktorá v danom období tieto jeho výsady mohla garantovať. Iná tradícia bola z hľadiska Anonymovej (a určite z veľkej časti aj štátnopolitickej) "ideológie" neprijateľná.

Záverom možno konštatovať, že z hľadiska tradične chápanej genealógie, nie je rozbor diela anonymného notára, okrem malých výnimiek, produktívny. Neslobodno však strácať zo zreteľa pôvodný zámer autora, s ktorým svoj text písal, t. j. že mu v prvom rade išlo o ideologicky a propagandisticky ladený literárny útvar, ktorý mal nepochybne zodpovedať aj istým estetickým kritériám. O to je zaujímavejšie pozorovať spôsob, ako sa Anonymus so svojim autorským zámerom vyrovnal a tento pohľad nám odkryje nové súvislosti a podnety aj pre genealogické bádanie.

(⁵⁰) KARÁCSONYI, MNemz I., s. 273 - 274.

(51) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 120.

(52) GYÖRFFY, Krónikáink, s. 120 - 122.

(53) Komplexnejšie sa vzťahom Anonymovej kroniky k územiu dnešného Slovenska zaoberal R. MARSINA v štúdiu, ktorú citujem v pozn. č. 2.

(54) rod Bogat-Radvan: KARÁCSONYI, MNemz I. s. 248 - 260, Diviakovci: tamže, s. 397 - 410. Hont-Poznanovci: KARÁCSONYI, MNemz II. s. 182 a n., Lipovník: tamže, s. 345 - 350, Ludanovci: s. 356 362, Miškovci: tamže, s. 363 a n.

* - Mená v texte (okrem genealogických tabuliek) uvádzam v tej podobe, v akej sa udomácnili v slovenskej historickej spisbe. Názvy rodov (okrem tých, ktoré majú aj slovenský tvar) uvádzam podľa Anonymovho textu. Pre ľahšiu orientáciu uvádzam pri väčšine z nich v zátvorke názov, ktorý možno nájsť v publikácii KARÁCSONYI, J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. - III. Budapest 1900- 1901.

Resumé

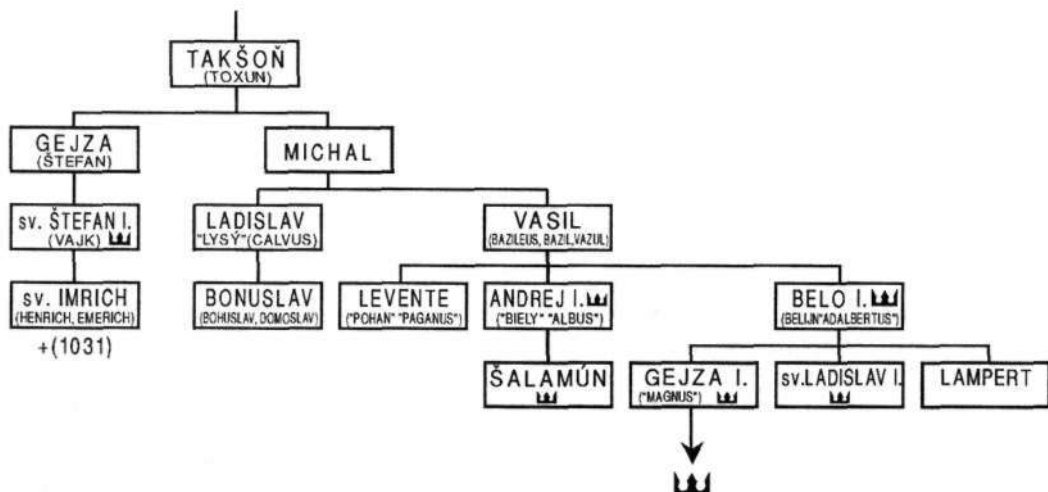
The author deals with the Anonym's Chronicle as a genealogic source. The value of the Gesta Hungarorum as an observes a consistently critical attitude towards this source. He tries to reconstruct the motivation of Magister P., his thinking and professional approach, as well as the sources from which he might have drawn the information for his work.

Because of the limited size of paper, the author deals only with the most important critical analyses of Anonym's Chronicle (G. Györffy and others). He analyses two main concentrations: first, the genealogy of the ruling Arpád dynasty (including its union of old myths and later Christian elements, its formulation of the tradition of the Huns as progenitors of the Magyars, and its reconstruction of the Arpád line); and second, the genealogy of particular noble families of significance (emphasising the importance of the socio-political situation in Hungary in the late 12th and early 13th centuries as the motivation for creation of the work and Anonym's fictional placement of it in 10th century). The author also takes note of sections that related to the situation in the territory of modern Slovakia.

From the point of view of traditional genealogy, the author does not regard the analyses of Anonym's work (apart from a few exceptions) as productive. He characterises these analyses as written with ulterior motives and influenced by ideological and propagandistical ends.

PANOVNÍCKA DYNASTIA V 10.-11. STOROČÍ

Ladislav Vrteľ

Tabuľka, ktorou uvádzame náš príspevok je kvôli prehľadnosti podstatne zjednodušená, zobrazuje však všetkých podstatnejších mužských potomkov Takšoňa do konca 11. stor(1). Vidno z nej, že Takšoň, vnuk Arpáda a syn Zaltasa mal dvoch synov Gejzu-Štefana a Michala(2).

Gejza-Štefan mal jedného syna Štefana I. svätého, ten dvoch (troch) synov, z ktorých však je relevantný iba Henrich-Imrich, svätý. Ním v roku 1031 vymrela hlavná vetva rodu.

Mladší Gejzov brat Michal mal dvoch synov, staršieho Ladislava Lysého, ktorý mal jediného známeho syna Bonuslava. Mladší Michalov syn Vasil (Vazul) mal troch synov - Leventeho, Andreja, a Bela (I.)(3). Andrej mal syna Šalamúna(4) a Belo troch synov, a to Gejzu-Magnusa, Ladislava I., svätého a Lamberta(5). Vetva ďalej pokračovala Gejzovým synom - Kolomanom.

Tu by sme s vypočítavaním členom rodu mohli prestať. Zaujímavejšie než takáto enumerácia osôb a ich genealogických vzťahov totiž bude pokúsiť sa o rekonštruovanie vzájomných vzťahov medzi dvomi vetvami panovnickej dynastie a tiež vzťahov medzi dynastiou a veľmožskými rodmi v 10. a najmä 11. stor.

(1) Podrobnejšia tabuľka je uvedená : Vajay de, Sz.: Grossfürst Gejza von Ungarn Familie und Verwandtschaft, In: Südostforschungen 21, 1962 s.45-101, tiež: Marsina.R.: Údelné vojvodstvo na Slovensku, Zborník Slovenského národného múzea LXXXI, 1987, História 27 s. 199-212.

(2) Iste Thoxon habuit duos filios. Primus fuit dux Geycha, pater beati Stephani regis. Secundus vero fuit Michael. Chronicon Zagrabense In Szentpétery E.: Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis arpadiane gestarum (SSRH), Budapestini 1937, I. s.206. "At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum." SSRH, I. s. 312

(3) Dux iste Michel habuit duos filios. Primus fuit dux Geycha, pater beati Stephani regis. Secundus fuit dux Wazul, secundus fuit dux Ladizlaus Calcus. Iste dux Wazul habuit tres filios. Primus fuit dux Andreas, postea factus rex. Secundus fuit dux Bela... Tertius fuit dux Leuente. Dux autem Ladizlaus...habuit filium, qui vocatus est Bonuzlo. SSRH, I s.206.

(4) SSRH, I., s. 208.

(5) Hic (Belo) reliquit duos filios, scilicet ducem Geycham, postea regem et Sanctum Ladizlaum regem. SSRH, I., S.209. "Ladizlaus rex...et frater eius Lampertus dux". SSRH, I. s.126. 1071 Solomon rex cum magno Geyza, Annales posonienses, SSRH I. s.126. 1076 Magnus rex obiit et frater eius Ladizlaus in regem elevatur, tamže, SSRH I. s. 26.

Zároveň sa pokúsime predstaviť domáce veľmožské rody ako aktívneho politického činiteľa, s určitým vplyvom zrejme aj na výber osôb, majúcich zasadiť kráľovský, kniežací, či vojvodský stolec.

Z hľadiska nášho príspevku je potrebné predovšetkým jasne rozlíšiť dve vetvy rodu - Gejzovu a Michalovu - a vidieť ich ako dva osobitné subjekty, majúce viacero odlišných charakteristík. Pokúsime sa ich tu predstaviť.

Pramene a argumenty podporujúce akékoľvek celkom jednoznačné tvrdenie v tomto období, ak o takých vôbec možno hovoriť, sú veľmi skromné. Dosiaľ sme však, zdá sa, nedocenili jeden veľmi významný prameň a tým sú samotné mená členov oboch vetiev a odlišnosť ich charakteru. Nie je azda potrebné zdôrazňovať, že meno v minulosti nebolo jednoduchým identifikačným znakom, ale bolo naplnené najvyšším obsahom⁽⁶⁾.

Pri pohľade na mená v Gejzovej vetve dominuje meno Štefan. Spomenúť treba už Gejzu-Štefana, Štefana I., svätého a napokon aj jeho predpokladaného najstaršieho syna Štefana. Toto meno upozorňuje na pápežský stolec. Ved práve tam bolo mimoriadne frekventované, do konca 10. stor. sedelo na pápežskom stolci už osem pápežov nesúcich meno Štefan⁽⁷⁾). Ďalšie významné meno Henrich, je tak trochu zakryté hungarizovanou formou Emerich, Imrich, v prameňoch však vystupuje často práve pod týmto pôvodným menom Henricus⁽⁸⁾). Svoje meno dostal nepochybne podľa svojho ujca cisára Henricha II. (1002-1034). Aj meno ďalšieho Štefanovho syna Otto upozorňuje na západnú orientáciu⁽⁹⁾). Doplňme ešte meno predpokladaného najstaršieho Štefanovho syna, ktorý sa mal tiež volať Štefan⁽¹⁰⁾).

Na druhej strane v Michalovej vetve samotné meno Michal ukazuje do Byzantska, keďže ide o jedno z vôbec najčastejších mien byzantských cisárov. Medzi menami korunovaných hláv na Západe ho v tých časoch nevidíme. Jeho syn Vasil, je v našej historickej spisbe známejší pod menom Vazul(11), ide však jednoznačne o skomolené meno Bazileos (Bazil), inšpirované zrejme menom najmocnejšieho cisára byzantského stredoveku - Bazileom II. Bulharobijcom (976-1025).

Ak prijímame názor, že výber mien panovníckeho rodu nebol vecou náhody, treba, podľa nášho názoru, výber takýchto odlišných mien považovať za svedectvo odlišnej politickej, kultúrnej, azda aj cirkevno náboženskej orientácie spomenutých dvoch vetiev. Niektorí historici v tom dokonca vidie spor pohanstva a kresťanstva, pričom ako pohanské predstavujú mená oboch Michalových synov,

(6) O význame mena v kultúrnohistorických súvislostiach porovnaj Vrtef. L.: Kultúrnohistorické aspekty štúdia heraldiky. In: Sborník příspěvku z III. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava 1986, s.209-214.

(7) Štefan I., sv., 23.pápež (254-257), Štefan II., 92.pápež (752-757), Štefan III., 94.pápež (768-772), Štefan IV., 97. pápež (816-817), Štefan V., 110. pápež,(885-891), Štefan VI, 113. pápež, (896 897), Štefan VII. 124. pápež, (928-931), Štefan VIII. 127. pápež (939-942).

(8) 1031 Henricus filius Stephani regis obiit. Annales posonienses, SSRH, I. s.125. Henricus dux Ruisorum... Annales hildesheimenses...pozri poznámku č.34.

(9) Et rex Stephanos plures quidem genuit filios... SSRH, I. s.312. Filii parvuli, videlicet Otto et alii, quorum nomina tacentur diu ante mortem regis decesserunt". Láská de, O.: De beato Stephani rege Hungarorum sermo, in: Biga salutis intitulati, Hagenau, 1499. Por.:Vajay de, Sz.: c.d. s.59, s.90. Vajay uvádza, že najstarší syn Štefana I., svätého, sa volal tiež Štefan (nar. okolo r. 1000), potom nasledovali dve ďalšie deti (nar. r. 1002 a 1004), ďalej Henrich -Imrich (nar. 1007) a Otto (nar. 1010). Všetky deti okrem Henricha zomreli ešte v detstve.

(10) tamže

(11) Obvykle vystupuje pod menom Wazul, Vazul: SSRH II. ss. 329, 501. Formy Waczul, Waczaul, Wanczul, či dokonca Wenczel zvädzajú k úvahe o súvislostiach s menom Václav, čo je zasa podľa niektorých konštrukcií zhodné s menom Venceslav, významovo teda Stephanus. Vajay nepochybne o tom, že forma Vazul pochádza z gréckeho Basileos, pripomína však Györfyho názor, že ide nie o osobné meno, ale o hodnosť, grécky preklad nomádskeho titulu "kagan". Györfy v tomto zmysle interpretuje aj mená Gejza, Vajk a iné.

Ladislava aj Vasila. To pravdaže neobstojí, i keď tým vôbec nechceme tvrdiť, že spomenuté osoby nemohli byť pohanmi⁽¹²⁾.

V prípade Michalovej vetvy išlo nepochybne aj o výraz osobitného zahranično politického smerovania, daného azda (a to považujeme za dôležité) úsilím o politiku čoraz nezávislejšiu od panovníka. Smerovanie k čoraz väčšej suverenite mohlo byť vyjadrené aj koketovaním s byzantskou veľmocou prijímaním mien významných byzantských štátnikov v Michalovej vetve. Vzťahy Michalových potomkov k Byzantsku neboli pochopiteľne vždy rovnako intenzívne, ich prejavom však iste bolo aj to, že Belo (I.) ešte ako knieža, prijal od byzantského cisára korunu (diadém) a o čosi neskôr to isté urobil jeho syn Gejza-Magnus. A to je iste politické gesto, ktoré si zasluhuje pozornosť^{*13*}.

Odlíšnosť možno predpokladať nielen vo vzťahu k Byzantsku, ale aj vo vzťahu k slovanstvu. Pozrime sa z tohto aspektu na ich sobášnu politiku. Kým Gejza a jeho potomkovia sa neorientovali tak výrazne na slovanský svet(14), Michal a jeho potomkovia nachádzali svoje partnerky veľmi často práve v okolitom slovanstve. Sám Michal mal za manželku "Bielokňažnu" Adelajdu (957-997), sestru poľského Mečislava Piasta a ich syn Ladislav Lysý (973-1029) si zasa vzal za manželku Premyslavu (989-1010), dcéru sv. Vladimíra Sviatoslaviča (956-1015) z Kyjevskej Rusi(15). Aj Michalovi vnuci ostali verní tejto tradícii - Andrej si vzal Rusku Anastáziu dcéru kyjevského kniežaťa Jaroslava Múdreho (978-1054) a Belo Polku Rixu, dcéru kniežaťa Mečislava. Spomenuté sobáše boli dané aj vyhnanstvom Vasilových synov, žijúcich 15 rokov v slovanskom svete (tu sa narodil aj sv. Ladislav). Sobáše však ostávajú faktom, rovnako ako ostáva faktom, že v žilách členov Michalovej vetvy panovníckej dynastie kolovalo aj veľa neodtajiteľnej slovanskej krvi.

Nie div, že prienik slovanstva do rodových zväzkov Michala a jeho potomkov v 10.-11. stor. sa odrazil aj v ich menách. Ved popri byzantských, nemeckých, maďarských, či hebrejských menách (Michal, Vasil, Levente, Andrej, Lambert, Koloman, Gejza-Magnus, Álmoš-Konštantín, Šalamún)(16) je totiž očividná veľká frekvencia slovanských mien. Starší Michalov syn dostal meno Ladislav(17), jeho

(12) Zvyčajne je jeho meno písané ako Calvus Ladislaus, (Latislaus), prípadne Zaar Ladizlaus. SSRH, II. s. 35. Podľa niektorých autorov označenie "calvus", teda "lysý" znamená pohanstvo Ladislava, keďže pohania si mali údajne holiť hlavy. V tomto kontexte však pripomeňme meno Karola Lysého, kráľa (842) a cisára (875), o ktorého kresťanstve netreba pochybovať. Nie je teda vylúčené, že v oboch prípadoch ide o narážku na fyziognómiu týchto a ďalších, podobne prezývaných osôb. Pre úplnosť spomeňme ešte názor, že ide o narážku na nemajetnosť nositeľa takéhoto mena.

(13) O korune z 11.stor. byzantského pôvodu nájdenej v Ivanke pri Nitre pozri: Tiež: Vrteľ, L.: Otázniky nad korunou, In: Historická revue, 2/1992, s.4-5, por. tiež pozn. č. 23, z ktorej tiež vysvitá, že kniežatá používali ako svoju vladársku insígniu diadém (jednoduchšiu korunu)..

(14) Gejza Štefan si vzal za manželku Šarlotu (954-998), dcéru sedmohradského Ďulu. "Geula genuit duas filias quarum una vocabatur Caroldu et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti Stephani regis". P. Magistri, qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum, SSRH I. s. 69. Pozri poznámku č. 29.

Štefan I. svätý si vzal za manželku Gizelu, sestru Henricha bavorského:" Hoc tempore s. Hainricus adhuc non imperator, sed tantum rex Babariae existens, dedit regi Ungariae beato Stephano sororem suam, nomine Gyslam, in uxorem".Anonymi LeobienensisChronicon, in: SSRA, zv.I. s.761.

Tri Gejzove dcéry (staršie od Štefana), ktoré mal so svojou oprvou ženou Šarlotou, vydal Gejza Štefan do Poľska (matka Besprima), Durínska a Bulharska. Ďalšie dve, ktoré mal s Adalhaidou vydal za benátskeho Orseola a Abu Samuela. Por. pozn. č. 29

Henrich-Imrich svätý mal pravdepodobne manželku z byzantského dvora, hoci iné zdroje uvádzajú Poľsko, ba aj Chorvátsko.

(15) ...Calvi Ladislai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse..., SSRH I. s. 344

(16) Almus...inposuit sibi nomen Constantinus...SSRH I. s. 442. Por. pozn. č. 1

(17) Jednoznačne slovanské meno Ladislav sa neskôr kronikári pokúšali vysvetľovať z neslovanského základu. In hiis itaque primis gratie donis exortus, Ladislaus est vocatus, quod utique nomen non presagio futurorum videtur eundem esse impositum. Nam si ethymologie nominis eius alludamus, Ladislaus quasi laus divinitus data populis dicitur. Laos enim populus interpretatur, dosis autem

syn zasa Bohuslav (Bonuslav, Domoslav). Jeho bratanec, Vasilov syn Belo, dostal meno biskupa sv. Vojtecha Adalberta z rodu českých Slavníkovcov. Stalo sa tak chybnou etymológiou, vychádzajúcou nie zo skutočného germánskeho základu mena Albertus (Adalbertus), ale zo zdanlivo latinského základu "albus" - biely, z čoho vzniklo meno Belo, písaný tiež ako "Bela Belin", resp. "Bela Belijn", tiež "Belen", "Belan"(18). Je isté, že meno sa muselo transformovať v slovanskom prostredí. Napokon k nositeľom slovanských mien v Michalovej vetve treba pripočítať Belovho syna, sv. Ladislava, narodeného v Poľsku (1040-1095).

Na slovanský vplyv však možno usudzovať aj na základe čohosi ďalšieho. Tu sa (v snahe predísť obvineniam z príliš odvážnych úvah) oprieme o autoritu renomovaného maďarského historika Szabolcsa de Vajayho, ktorý na základe údajov zo stredovekých kroník uvažuje dokonca o odlišnej fyziognómii Michalových potomkov, spôsobenej rodinnými zväzkami so Slovanmi. Podľa neho nielen meno (prezývka), Michalovej Bielokňažny, ale aj jej vnuka Andreja, uvádzaného ako Biely Andrej (Andreas Albus), či zmienky o belovlasom Belovom synovi sv. Ladislavovi a v súlade s tým aj už spomenuté meno Belo-Belijn, Belen, mali upozorňovať na bledú pleť a blond vlasy, v arpádovskom rode vtedy zrejme nezvyklé a preto zaznamenania hodné. Podľa týchto úvah Michalovo potomstvo vplyvom prílevu slovanskej krvi pomerne rýchlo stratilo typické črty nomádov východných stepí(19).

A ak si v tejto súvislosti pripomenieme záznam z Helmholdovej kroniky z 12. stor. o tom, že: "obyvatelia Uhorska sa od ostatných Slovanov nelíšia ani rečou ani mravmi", bude to asi platiť aj na Michalovo potomstvo, ktoré sa aj v Nitriansku prestalo vnímať ako cudzí element ako sa o tom ešte zmienime²⁰.

Ak sme spomenuli Nitriansko nemôžeme obísť problematiku vojvodstva na Slovensku v 10.-11. stor. V prameňoch vystupuje ako "ducatu", príp. "tercia pars regni". V literatúre sa nazýva rôzne, raz údelné vojvodstvo, pohraničné vojvodstvo, vojvodská tretina kráľovstva, niekedy sa nazýva tiež kniežatstvom (podľa niektorých indícií nie neoprávnene). Pomenovania tohto správneho územia sú teda rôzne a v podstate všetky sú, podľa nášho názoru, správne, pravda ak ich použijeme pre konkrétne obdobie a konkrétnu situáciu. Je totiž zrejme, že spomenuté kniežatstvo-vojvodstvo nemalo vždy rovnakú mieru samosprávnosti, ba ani rovnaké teritórium. V niektorých obdobiach išlo o jednoduchý údel, alebo niekoľko drobnejších údelov (do Bela), potom to bol subjekt so všetkými podstatnými znakmi samostatného štátneho útvaru (hranicami, štátnou a cirkevnou správou, armádou, menou, zahraničnou politikou... (za Bela, Gejzu a Ladislava) a ešte neskôr už iba v titule mladších kráľov. Jednotlivé štádiá vývoja

dans vel datum, sive datio. Prima vero sillaba nominis eius laus est per paragogen. Legenda S. Ladislai regis, SSRH II. s. 516. Nie je jasné, či v tomto prípade išlo o cieľavedomé "odslovančenie" mena, prostú neznalosť slovanského významu mena, alebo o úsilie dodať menu väčšiu vznešenosť.

(18) Bela, Belyn, Belen, Belan, Belijn SSRH I. ss. 180,208, 421, SSRH II. s.161.

(19) Uxor autem ejus Beleknegini, id est pulchra domina, Slavonice dicta... Thietmari Merseburgensis Lib. VIII. kap. 3 in: Monumentis Germaniae historica, SS zv. III. s.862. Zo spomenutého citátu zaznieva iná interpretácia mena, no vo všeobecnosti sa prijíma ako neprávna. Autor zrejme nedôsledne ovládal "lingvu slavonicu", na ktorú sa odvolal. Podľa niektorých názorov je spomenutý významový posun spôsobený vplyvom jazyka lužických Srbov, por. Vajay de, Sz.: c.d. s. 79. Iste quidem Andreas Albus et Catholicus est vocatur. SSRH I. s. 344 Belo-Albinus, Adalbertus, pozri Vajay de, Sz.: c.d. s. 71. K fyziognómii spomenutých členov opanovníckej dynastie pozri Vajay de, Sz.: c.d. s. 55.

(20) Ak pridáme k slovanským územiať Uhorsko, ako to niektorí chcú, pretože ani mravmi, ani rečou sa od Slovanov neodlišujú, rozrastá sa rozloha slovanskej reči tak veľmi, že sa takmer nedá odhadnúť", píše v 12. stor. kronikár Helmold (1125-1177), Holsteinský farár. Helmolda, kňeze Buzovského, Slovanská kronika. Prel. Vrátný, K.: Vyšehrad, Praha 1947, s. 13.

vojvodstva analyzuje Richard Marsina v jednej zo svojich štúdií(21). Vojvodstvo-kniežatstvo treba v každom prípade považovať za nástupcu veľkomoravského nitrianskeho kniežatstva, pravda, pokiaľ ide o etnicitu obyvateľstva, už nie výlučne slovanského, rovnako ako Michalovu kniežaciu vetvu dynastie nemožno považovať za etnicky čisto maďarskú. Toto považujeme za veľmi dôležitý záver.

(byzantská kniežacia koruna-diadém z 11. stor. z Nitry)

Nie je na tomto mieste potrebné bližšie sa touto problematikou zaoberať, vojvodstvo tu spomínáme len preto, lebo osudy Michalovej vetvy s ním veľmi úzko súvisia. Niektorí maďarskí historici ho volajú "dedičným územím Michalovej vetvy"(22). Veď na vojvodskom stolci sa vystriedali Michal, po ňom jeho synovia Ladislav Lysý, Vasil, Bonuslav, Belo, Gejza, sv. Ladislav, po ňom viacmenej už len formálne Lampert. Za panovania Kolomana bol v podobnej situácii jeho brat Álmoš-Konštantín(23). Fakticky však po sv. Ladislavovi už možno hovoriť iba o doznievaní Nitrianskeho kniežatstva⁽²⁴⁾.

(21) pozri pozn. č. 1.

(22) "Napokon, po smrti Bonuslava a pri rozdelení moci medzi Vasilových synov, prideliť Andrej práve toto územie, t.zn. dedičné majetky vetvy (Erb-Besitztümer des Zweiges) svojmu bratovi Belovi. Tak všetko nasvedčuje tomu, že už Michal...dostal ako vojvodstvo územie medzi Moravou a Hronom". Vajay de, Sz.: c.d. s. 66.

(23) Michal držal vojvodstvo asi v rokoch 971-978, po ňom ho zrejme spravovala Adelajda (978-997), ďalej Ladislav Lysý (997-1021), a po jeho vyhnaní Henrich-Imrich (1021-1031). Po jeho smrti Vasil, no krátko nato (1033) bol uväznený a r. 1037 oslepený. V rokoch 1038-1041, za vlády Petra I.Orseola (1038 1041) držal údel Aba Samuel. Bonuslav spravoval vojvodstvo v r. 1042-1046,1047, knieža Belo v r. 1048-1060, po ňom spolu Gejza-Magnus a Ladislav, sv. 1060-1074, ďalej Ladislav spolu s Lampertom (1077-1077). Po korunovácii Ladislava I. bol vojvodom, (avšak iba formálne) sám Lampert (1077-1095) a napokon Kolomanov syn Almus-Konštantín (1095-1115). Marsina, R.: c.d. ss.208-209.1098 Colomannus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur, Annales posonienses, SSRH I. s. 126. Tento údaj je potvrdením toho, že medzi insígnie vojvodov a kniežat sídliačich v Nitre patrili aj diadémy. Por. pozn. č. 13.

⁽²⁴⁾ por. Ratkoš.P.: Dejiny Slovenska 1986 s. 175.

Spomenuli sme už vojvodu Michala a jeho potomkov, ako aj vojvodstvo, ktoré spravovali. Pokúsme sa teraz načrtnúť predstavu o vzťahu veľmožských rodov k členom Michalovej vetvy a vojvodstvu.

Pád Veľkomoravskej ríše znamenal síce likvidáciu centrálnej správy v Nitrianskom kniežatstve, neznamenal však absolútne prerušenie continuity s predchádzajúcim stavom. Možno si predstaviť, že jednotlivé rodové domíniá, zjednotené kedysi Pribinom a Mojmirovcami do kniežatstva a ríše, sa opäť uzatvárali do seba, mocnejšie a dravšie rody rozširovali svoje teritóriá na úkon iných, ktorých vojenská sila v bojoch proti nájazdníkom utrpela väčšmi. Ťažko odhadnúť počet veľmožských rodov, no vzhľadom na rozľahlosť ich predpokladaných teritórií (dominií) sa prikláňame k názoru, že ich nebolo mnoho. K najvýznamnejším patrili rod Poznan v Ponitří, Hont v Poiplí, Diviak na Hornej Nitre a azda aj v Turci, Radvan v Zemplíne a iste viaceré ďalšie. K pôvodným veľmožským rodom pribudli s príchodom starých Maďarov nové, a ďalšie rody nepochybne pribúdali s každým novým sobášom členov panovníckej dynastie s cudzími princeznami. Spolu s nimi do Uhorska prichádzali cudzí dvorania, perspektívni zemepáni a zakladatelia nových rodov, ktoré sa v tunajšom prostredí postupne naturalizovali. Aj v Nitriansku pôvodná národnosť strácala význam, môžeme tu však postrehnúť formovanie akéhosi "vlastenectva" vo vzťahu k Nitriansku a lojalnosti s Michalovou vetvou rodu. Príčiny možno vidieť v niektorých smeroch.

Možno predpokladať, že Michal a jeho nástupcovia v Nitriansku nevyhľadávali konfrontácie s tunajšími veľmožskými rodmi a ponechali im dedičné domény. Napokon z ich hľadiska iste predstavovali aspoň ako tak organizované celky. Veľmoži teda azda ani nemali dôvod rebelovať proti svojmu vojvodovi.

Nie bez významu bolo aj to, že Michal si vzal za manželku (už spomenutú poľskú Adelajdu "Bielokňažnu"), ktorú treba považovať za veľmi výraznú postavu tohto obdobia⁽²⁵⁾. Vďaka prítomnosti poľských dvoranov dostal nitriansky kniežací dvor slovanské zafarbenie. Nepochybne na ňom nachádzali svoje uplatnenie aj príslušníci domácich (či autochtónnych, alebo naturalizovaných) veľmožských rodov. Je teda pravdepodobné, že tunajšie obyvateľstvo veľmi skoro prestalo Michala a jeho potomkov pociťovať ako cudzí, či či dokonca nepriateľský element.

Ktovie, či už za Michalovej vlády bolo rozšírené, že jeho babička pochádzala z rodu veľkomoravských Mojmirovcov a on sám teda patrili k dedičom "Moravanovho kráľovstva" (Menumorouta) Anonymovej kroniky, alebo ide o neskoršiu genealogickú konštrukciu (ktorá však musí mať svoju príčinu⁽²⁶⁾). Stojí v každom prípade za zmienku, že obyvatelia Nitrianska niekoľkokrát demonštrovali, že v Michalových potomkoch vidia legitímnych vládcov Nitrianska. Spomeňme napríklad situáciu počas rozvratu po smrti Štefana I. Nemecký cisár Henrich III., keď nepochodil v úsilí dosadiť na uhorský trón benátčana Petra Orseola, usiloval sa dostať ho aspoň na nitriansky kniežací stolec. Tunajšie veľmožské rody však

(25) V určitom zmysle možno Adelajdu považovať za významnejšiu postavu ako samotného Michala - zakladateľa vetvy. Pozri pozn. č. 14.

(26) Dux vero Arpad initio consilio suorum nobilium mandata Menumorout eiusdem etatis ut filius suos Zultus iam esse audivisset, petitionem Menumorout differe noluit, et filiam suam in uxorem Zulte accepit cum regno sibi promisso. Et missis legatis ad Usubu et Veluc mandavit, ut celebratis nuptiis filiam Menumorout filio suo Zulte in uxorem acciperent... Silagi, G.: Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen 1991, s. 120. Morout vo význame Moravan sa vyskytuje už od r. 1135. Problém predstavuje identifikácia postavy Menumorouta. Podľa niektorých názorov ide o Svätopluka, resp. určitú reminiscenciu, viažucu sa na tohto vládcu, podľa iných ide o postavu Mojmira II. Prvý názor zastáva napríklad Pais, D.: SSRH I. 1937, alebo najnovšie G. Silagi, c.d. r. 1991. Slovenskí historici ho považujú skôr za Mojmira II. (Tibenský, J.: 1963, Lukačka, J.: 1990).

tohto cudzinca rázne odmietli. Akceptovali však iného kandidáta na kniežací diadém - Bonuslava, syna Ladislava Lysého. Nie je vylúčené, že ho chápali ako príslušníka Michalovho rodu s legitímnym nárokom na kniežaciu hodnosť(27).

Konsolidovanie Michalovho kniežatstva medzi Moravou a Hronom síce veľkokniežaťu Gejzovi vyhovovalo, pretože predstavovalo nárazníkový útvar, ktorý mohol (aj vďaka sobášu s Adelaidou) tlmiť poľské, ale aj české ambície. Čoraz suverénnejšia politika mladšieho brata mu však vyhovovala už menej. A ak musel Michal v mladom veku zomrieť (976/978) netreba dlho hľadať toho, kto mohol mať na jeho násilnej smrti záujem a podiel. Nie je tiež bez zaujímavosti, že krátko pred Michalovou smrťou sa Gejzovi narodil syn Štefan (975). Došlo teda k stretu dvoch princípov nástupníctva -seniorátu a primogenitúry. Keďže podľa prvého by mal po Gejzovi nastúpiť na trón Michal, Gejza sa teda rozhodol pre bratovraždu a Michala odstránil(28).

Vdova po Michalovi Adelajda Bielokňažna v snahe zachrániť kniežací stolec pre svojich maloletých synov Ladislava a Vasila, súhlasila s novým sobášom s Veľkokniežaťom Gejzom. Ten zapudil svoju manželku Šarlotu sedmohradskú a s Adelajdou, ktorá bola v čase sobáša asi 30 ročná mal ešte dve dcéry(29). Po dosiahnutí plnoletosti sa skutočne Ladislav Lysý ujal otcovho údelu v Nitriansku. Bolo to niekedy v čase, keď sa Štefan I. ujímal vlády ako veľkoknieža(30).

Ladislavova vláda v kniežatstve bola spočiatku nevýrazná. Vojvoda politicky balansoval medzi uhorským a poľským kráľom. Začas bolo jeho kniežatstvo takmer úplne obsadené poľskými vojskami Boleslava Chrabrého. Ba niekedy sa predpokladá, že sa ujal vojvodstva až po odchode Boleslava, v roku 1018(31). Keďže však Ladislav bol bratancom Boleslava, je pravdepodobné, že mu vládu v Nitriansku ponechal.

Situácia sa zmenila po narodení kráľoviča Henricha (Imricha), syna Štefana I. a Bavorskej princezny Gizely (r. 1007) a najmä potom, čo dosiahol plnoletosť (teda r. 1021). Štefan svojho bratanca Ladislava z Nitry násilím odstránil a na kniežací stolec dosadil svojho syna Henricha. Ladislav zomrel v cudzine v roku 1029(32). Vyhnanie Ladislava malo teda za následok rozšírenie priamej moci príslušníkov Gejzovej vetvy do Nitrianska, a to na úkor potomkov Michala. A zrejme by sa takáto situácia ustálila definitívne, keby nie náhlejšie Henrichovej smrti v roku 1031.

Keďže smrť mladého kráľoviča znamenala významný zvrät vo vývoji udalostí, zvrät v otázke nástupníctva na uhorský trón a v konečnom dôsledku trvalé prevzatie koruny príslušníkmi Michalovej (nitrianskej) vetvy, stoja okolnosti tejto udalosti za osobitné povšimnutie.

Iste, mohla to byť nešťastná náhoda, ktorá zaúčinkovala práve v tomto najzraniteľnejšom bode. No ak vieme ako končievali nepohodlní členovia rodu, ak vieme, že Michal zomrel násilím, Ladislav vo vyhnanstve...(33). Najdôležitejšia

(27) Tak to interpretuje napr. Marsina R.: c.d. s. 208.

(28) S odvolaním sa na pramene vidí Michalovu smrť ako bratovraždu aj Vajay de, Sz. : c.d. ss.64 a 99.

(29) "Mesco habuit sororem nomine Adilheiden, Quam Iessa rex Ungariae accepit in uxorem. Annales cisterciensium in Heinrichow, in: MGH, SS, zv. XIX s. 544."...Adelhaida, secunda uxor Geisae regis Ungariae". Genealogia regum Polonorum, in: Poloniae historiae corpus, Basel 1582, zv. III, s. 148. Por. k tomu pozn. č. 14.

(30) Ide teda pravdepodobne o rok 997.

(31) Marsina, R.: c.d.: s. 207.

(32) Marsina, R.: c.d.: s. 207.

(33) Poznáme aj zmienky o akomsi nepodarenom pokuse o atentát na Štefana I.: Videns autem quatur nibilissimi palatinorum diu graviterque laborantem (sc. regem sanctum Stephanum), nam ipsi adhuc in perfidia cordis errabant...occasumque eius in mortem conati sunt tractare. iam die

je však odpoveď na otázku, komu prospela Henrichova smrť? Kto mohol mať záujem na jeho odstránení? Odpoveď iste nikomu netreba napovedať. Nemožno sa preto čudovať úvahám niektorých historikov o možnom atentáte na následníka trónu (hoci aj v rámci poľovačky).

V Hildesheimských análoch, predstavujúcich kompilát starších autorov z 10.-12. stor. sa zachoval údaj, že Henrich zahynul na poľovačke, roztrhaný diviakom(34). Tento údaj sa v historickej spisbe všeobecne akceptoval. V roku 1977 sa však objavila teória maďarského historika Székfűa o tom, že Henrichova smrť nebola nešťastnou náhodou, ale úkladnou vraždou⁽³⁵⁾. Ide totiž o interpretáciu výrazu z Hildesheimských análov "AB APRO DISCISSUS", ktoré neprekladá ako "diviakom roztrhaný", ale ako "Diviakom rozfáť". Pritom v onom Diviakovi vidí istého "vojaka kniežacieho rodu" Thonuzobu, známeho z Anonymovej kroniky⁽³⁶⁾ a jeho meno etymologicky vysvetľuje z tureckého základu s významom "diviak", či "diviači otec". Stojí za poznamenanie, že teória o zavraždení Henricha sa prijíma pomerne zhovievavo. Zásadne ju neodmieta napríklad ani R. Pražák, ktorý len pripomína, že "nemožno bezpečne doložiť súvislosť medzi výrazom APER Hildesheimských letopisov a tureckým menom Thonuzoba"⁽³⁷⁾.

Je lákavé nezavrhnúť hneď myšlienku o Diviakovi - vrahovi kráľoviča, no vidieť ho nie v nepravdepodobnom cudzincovi, ale v niektorom príslušníkovi starého domáceho rodu - Diviakovcov. Ved ich pôvodné rodové meno skutočne znelo Diviak, /DIWEG/⁽³⁸⁾.

Uvedená hypotéza (aby ju bolo možné vôbec za hypotézu pokladať) sa však musí opierať o pozitívne odpovede na niekoľko otázok, predovšetkým:

1. či je možné, aby bolo rodové meno Diviak zapísané v análoch v latinskej podobe ako Aper,

2. či rod vôbec existoval už v prvej polovici 11. stor.

3. či rod existoval v Nitriansku a či mohol mať na nitrianskom dvore určité postavenie, alebo či mohol mať iný dôvod na angažovanie sa na prípadnom odstránení Henricha.

Pokiaľ ide o prvú otázku, možno povedať, že v stredoveku nebolo pri spísomňovaní (a pri neexistencii ustáleného rodového mena) prekladanie žiadnou výnimkou. Ved popri zápisoch mien v ich pôvodnej podobe (Bacha-Bača, Buquen-Bukan, či Diweg-Diviak) sa stretáme aj s menami, ktoré sú iste prekladom do latinčiny. Ak sa obmedzíme iba na mená príbuzné predpokladanej dvojici Diviak-Aper, môžeme uviesť napríklad Tur (Zubor)-Urus, či Medveď-Ursus, comes Tur /1217/, Vros de Nitria /1255/, jobagio Vruz /1217/, comes Vrsius /1037/⁽³⁹⁾.

adverspertascente... unus eorum audacer...ingressus est et ad iugulandum regem ensem nudatum cub clamide tegemat. Legenda S. Stephani regis, cap. 21. SSRH II. s. 430.

(34) Henricus, dux Ruizorum, in venatione ab apro discissus periit flexibiliter mortuus. Annales Hildesheimenses, Monumenta Germaniae historica, SS, III. s.98. Janus Pannonius, Epigrammata, Budapest 1972 s. 204.

(35) Székfű, L.: A Thonuzoba monda, A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Kozleményei, 1974 s. 275-288. Por. Pražák.R.: Legendy koruny uherské, Vyšehrad, Praha 1988 s.260.

(36) Anonymi (P. Magistri) Gesta Hungarorum, SSRH I. s. 116.

(37) Podľa R.Pražáka treba otázku, či naozaj Thonuzoba zabil Henricha-Imricha, svätého, považovať naďalej za otvorenú, a to preto, lebo nemožno dokázať vzťah medzi tureckým menom Thonuzoba a latinským výrazom aper- diviak. Pražák teda pokladá bez ďalších dôkazov Székfűho teóriu iba za vtipnú hypotézu. Pražák, R.: c.d. s. 260.

⁽³⁸⁾ Diweg, 1210, CDSI I. s. 130, Dyuek, Dywek, generatio, 1252 CDSI II. s. 279, 1260 CDSI II. ss. 449, 451.

(39) CDSI I. ss.50,127,175, II. 349. Nespomíname tu mená ako Magnus, Rufus, Calvus a pod., ktoré dostali latinskú podobu iste až vďaka písárovi, v domácom prostredí mohli mať podobu mien typu Staroň, Červeň, Pleško a pod.

Zdá sa, že ani o starobylosti rodu nemožno pochybovať. Stačí pripomenúť, že v r. 1210 zapísaný príslušník rodu s rodovým menom v dynastickej forme Blasius de Diweg⁽⁴⁰⁾, čo nás oprávňuje predpokladať existencie rodu už niekoľko generácií, pričom už otec, syn a vnuk predstavujú jedno storočie.

Tiež samotné meno je veľmi starobylé. Nie je teraz priestor na podrobnejší exkurz, no je isté, že je prastaré a azda skutočne spojené s rezíduami predkresťanského magického myslenia.

Pokiaľ ide o tretiu položenú otázku, týkajúcu sa postavenia rodu na nitrianskom kniežacom dvore treba vychádzať z toho, že doména rodu sa rozkladala na Hornej Nitre a v Turci. K centráram iste patrilo mimoriadne významný Vyšehrad, kontrolujúci starý prechod z Nitrianska do Turca. Vládca Vyšehradu nemohol byť druhoradou osobou a on sám, či jeho synovia mali iste svoje miesto na dvore v Nitre.

Ako sa situácia na nitrianskom dvore vyvinula po vyhnaní Ladislava Lysého a nastolení vlády Henricha ťažko povedať. Možno len usudzovať, že tu nastala situácia podobná tej, keď v roku 996 prišlo v sprievode bavorskej Gizely do Ostrihomu množstvo cudzích dvoranov, čo sa stretlo s nevôľou domácich rodov. Aj do Nitry prišli s Henrichom cudzí dvorania, čím postavenie domácich rodov pokleslo. Je tiež možné, že dokonca museli Nitru spolu s vyhnaným Ladislavom Lysým opustiť. Ak by tomu bolo tak, boli by domáce rody prirodzenými spojencami Vasila, ktorý sa po smrti Ladislava stal seniorom Michalovej vetvy a zrejme aj hlavou protihenrichovskej opozície v Nitriansku.

(detail z pečate uhorských františkánov z 13. stor.)

Zdá sa, že odpoveď na otázku, či pri smrti kráľoviča Henricha išlo o vraždu, alebo nešťastnú náhodu ostane navždy len v rovine dohadov. Isté však je, že jediný, ktorý mohol mať na Henrichovom skone eminentný záujem a teda i dobrý dôvod "náhode pomôcť" (hoci pri poľovačke) bol Vasil a s ním spojení veľmoži. Ved Henrichova smrť by mu umožnila nielen zasadiť na nitriansky kniežací stolec (ktorý mu po otcovi a staršom bratovi patrilo), ale aj perspektívny nárok na kráľovskú korunu po smrti Štefana I.

Boli to len tieto Vasilove perspektívne nároky na kráľovskú korunu, a obava Štefana o osud

(40) CDSII. s. 130. Ak aj pripustíme, že záznam z r. 1210 sa neviaže na rod ale na lokalitu, z ktorej Blažej pochádza, alebo ktorú vlastní, len o niečo mladšie záznamy (napr. z r. 1252) už výslovne uvádzajú, že ide o "generatio". Pri použití pravidla o práve na používanie označenia "de genere" najskôr po piatich generáciách môžeme o existencii rodu Diviakovcov uvažovať už prinajmenšom v 11. stor. P. Ratkoš považuje Diviakovcov za domáci rod prinajmenšom z 10. stor. Por. Dejiny Slovenska I. Bratislava 1986, s. 199. Tiež M. Mišík ich považuje za autochtónnu domácu šľachtu, por. Mišík, M.: Osídlenie Hornej Nitry in: Historický zborník kraja 2, B. Bystrica 1965, s. 22 a 61. Podľa J. Lukačku sú Diviakovci vetvou Hont-Poznanovcov. Usudzuje na to najmä podľa situácie v majetkovej držbe, por. Lukačka, J.: Vývin osídlenia a majetkových pomerov v oblasti Hornej Nitrice do 16.stor.in: Horná Nitra 14, Osveta Martin 1990 ss. 82-105.

kresťanstva v kráľovstve, ktoré kráľa viedli k tomu, aby poslal na nitriansky hrad svojich hrdlorezov s príkazom oslepiť knieža a jeho synov, alebo možno vari v tomto akte vidieť aj akt pomsty za vraždu Henricha?

Nevedno kedy k oslepeniu Vasila došlo. S istotou možno tvrdiť len to, že sa tak muselo stať niekedy medzi rokmi 1031 (smrťou Henricha) a 1038 (smrťou Štefana). Krátko po smrti Henricha r. 1033 bol Vasil uväznený a neskôr oslepený. Je pravda, že niektorí autori kladú jeho oslepenie tesne pred rok 1038(41), no spravidla sa obe udalosti vyslovujú jedným dychom: "Keď syn Imrich zomrel, Štefan I. s manželkou Gizelou sa postarali o oslepenie Vazula v Nitre..."(42) celkom v súhlase s Viedenskou obrázkovou kronikou, ktorej XLI. kapitola je napísaná: "De morte sanctissimi Emerici ducis et orbacione oculorum Vazul"(43). Aj v ilustrácii sa spájajú oba hrozné výjavy v jednej miniatúre - dolu ukladanie Henricha do hrobu, v strede oslepenie Vasila a hore útek jeho synov za hranice.

De morte sanctissimi Emerici ducis et de orbacione oculorum Vazul.

(miniatúra z Viedenskej obrázkovej kroniky)

Synovia sa vrátili až po vyše desiatich rokoch, Andrej bol r. 1047 korunovaný na kráľa a ním prešla koruna natrvalo na hlavy Michalových potomkov. Ak má pravdu Vajay, ktorý považuje Nitriansko za ich dedičný údel(44) potom môžeme "cum grano salis" povedať, že Michalovi potomkovia preniesli sídlo vetvy rodu z Nitry do Ostrihomu. Tak, aby jedným okom kontrolovali Zadunajsko druhým Nitriansko, ktoré ostalo do konca 12. stor. jadrom údelného kniežatstva so sídlom v Nitre.

Definitívnu politickú, cirkevnú, i literárnu bodku za spormi medzi dvomi vetvami panovníckej dynastie urobil sv. Ladislav I. (1077-1095), ktorý akoby chcel vylepšiť rodinný obraz, a zmierniť postaral sa r. 1083 kanonizovanie sv. Štefana (ktorý mu dal oslepiť starého otca a bol príčinou vyhnanstva jeho otca)

ako aj o kanonizovanie sv. Imricha (Henricha), ktorý sa možno stal obeťou vraždy riadenej jeho starým otcom. Ladislav, ktorý dal spísať životopisy oboch nových svätých sa zrejme usiloval napraviť prípadné škvrny na sv. Štefanovi, keď kronikár píše zvažuje všetku vinu nie na kráľa, ale na kráľovnu. Štefan vraj práve naopak, poslal Vasilovi posolstvo, v ktorom mu oznamuje jeho nástupníctvo na trón, Gizelino posolstvo s príkazom na oslepenie však bolo vraj rýchlejšie(45).

(41) R. Marsina uvažuje o roku 1037, prípadne 1038. Marsina, R.: c.d. s. 208

(42) "Keď syn Imrich zomrel, Štefan I. s manželkou Gizelou sa postarali o oslepenie Vazula v Nitre, na čoho jeho synovia Andrej, Belo a Levente zo strachu pred talianskymi a nemeckými dvoranmi Štefana I. ušli..." Ratkoš, P.: c.d. s. 170.

(43) Chronicon pictum vindobonensis, SSRH I. s. 319. Pozri ilustráciu miniatúru zo spomenutej kroniky.

(44) Vajay de. Sz.: c.d., por. pozn. č. 22

(45) Cronicon pictum... tamže.

Zaujímavé je aj vytváranie obrazu Henricha - Imricha, svätého, ako človeka jemného a zbožného, ba preduchovnelého, hoci podľa iných zdrojov velil až príliš drsnej normanskej garde (Dux Ruizorum) a holdoval lovu na zver, čo si iste dosť protirečí. Aj správy o tom, že žil síce v manželstve, ale zároveň v celibáte, ako by mali čitateľa presvedčať o tom, že by aj tak nebol býval mal potomkov, teda skôr či neskôr by aj tak Michalova vetva zasadla definitívne na trón(46).

Poznanie vývoja v prvých dvoch storočiach po zániku Veľkej Moravy sú v našich dejinách mimoriadne významné. Doznievanie veľkomoravského nitrianskeho kniežatstva v modifikovanej podobe ako uhorského dukátu (vojvodstva, kniežatstva) v Nitriansku do konca 11. stor., významný slovanský prvok v Michalovej (nitrianskej) vetve panovníckej dynastie, ktorá Andrejom I. zasadla na uhorský trón - to všetko predstavuje podľa nášho názoru nielen kľúč k pochopeniu stredovekého Uhorska, ale tiež kľúč k osobnostnému prijatiu tohto obdobia. Nemožno iste považovať kniežatstvo za etnicky čisto slovenské, ako by azda niektorí chceli, rovnako však nemožno našich panovníkov označovať za etnicky čisto maďarských, ako by zasa chceli druhí. Na takéto tvrdenia jednoducho niet presvedčivej argumentácie. Tak, či onak, v žiadnom prípade nie je dôvod pociťovať všetko veľkomoravské ako čosi odcudzené, ak sa tomuto obdobiu a tejto dynastii už dopredu neodcudzíme sami.

Resumé

The author attempts to reconstruct the relations between two branches of ruling House in the 10th - 11th centuries. Several differences between the branch of the Grand Duke Gejza - Stephen and the branch of his brother Michael ruling the domain in the North of Hungary - in the territory of Slovakia - are stated. The wedding policy of Michael's branch is pointed out. From this point of view the strong influence of the Slavs and the high frequency of the Slavs names is mentioned - Ladislav Lysý /Ladislaus Calvus/, Vasil /Wazul/, Belo /Adalbertus/, St. Ladislaus. According to hungarian historian Szabolcs de Vajay even this influence became evident by the different physiognomy of the members of this branch. There were feuds and struggles between these two branches resulted in Michael's assassination or Ladislaus' banishment. In this connection a heed is paid to the circumstances of the death of St. Henry - Emeric in the year 1031. His violent death is not excluded. Some correlation between Michael's death, Wazul's violent blinding and exodus of his sons is anticipated. Sz. de Vajay's opinion is pointed out and other historians as well that Nitria in the western Slovakia was the hereditary dukedom - principality of Michael's branch of the family in the 11th century. The members of this Ruling House gained by Andrew I the royal crown up to the year 1301.

(46) Podľa Dlugoša žil knieža Henrich-Imrich v ustavičnej čistote a cudnosti so svojou ženou, vidiac v nej iba svoju sestru. Joannis Dlugosii Annales seu chronicae inclili regni Poloniae, Warszawa 1961, II. r. 1022.

NAJSTARŠIA ŠARIŠSKÁ A UŽSKÁ ŠĽACHTA.

Ferdinand Uličný

V tomto príspevku sa venujeme najstarším šľachtickým /v širšom zmysle/ rodom v Šarišskom a Užskom komitáte, teda tým rodom, ktorým v uvedených oblastiach dokázateľne patrili územné majetky do prelomu 13. a 14. storočia. Začiatky najstarších šľachtických rodov boli spoločensky späté najmä s ich dedičným vlastníctvom územných majetkov, preto aj skúmanie začiatkov najstarších šľachtických rodov možno najspôľahlivejšie rekonštruovať v súvislosti s výskumom dedičného vlastníctva územných majetkov šľachticmi, teda z donačných aj iných listín uhorských kráľov, ako aj z listín iných vydavateľov.

Z praktických dôvodov /primeraný rozsah príspevku/ sme sa zamerali len na začiatkové obdobie tohto procesu, teda na tie šľachtické rody, ktoré na uvedených územiach vlastnili majetky do prelomu 13. a 14. storočia.

Pri skúmaní najstarších šľachtických rodov sme sa zamerali najmä na nasledovné:

1. obdobie /rok/ nadobudnutia majetkov, čo umožňuje zistiť starobylosť rodov;
2. krajoú /domovskú/ príslušnosť či pôvod šľachticov, teda to, či šľachtici v čase nadobudnutia šarišských či užských majetkov bývali mimo Šarišského a Užského komitátu, alebo bývali v týchto komitátoch. Skrátka, boli to domáci, či cudzí obyvatelia?
3. sociálny pôvod šľachticov, teda to, či v čase nadobudnutia majetkov na týchto územiach už boli šľachticmi, alebo sa šľachtici stali až v čase nadobudnutia, či krátko po nadobudnutí dedičného majetku v Šarišskom, či Užskom komitáte;
4. národný /etnický/ pôvod šľachticov, teda to, k akému etniku, či národu patrili pred alebo v čase nadobudnutia majetkov v uvedených krajoch.

Z uvedeného je zrejmé, že nerekonštruujeme jednotlivé šľachtické rody v genealogickom /!/ zmysle, ale sústredili sme sa na viaceré spoločenské stránky súvisiace so začiatkami najstarších šľachtických rodov.

Šarišská šľachta.

Vavrinec syn Opuda /Ompuda/

Tomuto šľachticovi neznámeho pôvodu patrili majetky okolo Lipovca /teraz Kecerovský Lipovec/ na prelome 12. a 13. storočia. Je to najstaršie zistiteľné vlastníctvo územného majetku šľachticom v tomto kraji a prvý menovite známy šarišský šľachtic. Majetok mu však kráľ Ondrej II. skonfiškoval pred rokom 1229 pre výčiny Vavrince v Slavónsku a lipovecké majetky dal vlastnému synovi Kolomanovi, haličskému kniežaťu(1).

(1) Marsina, R.:Codex diplomaticus Slovaciae I. Bratislava 1971, /ďalej Marsina CDSI/ s.252, č.352. Uličný, F.:Dejiny osídlenia Šariša. Košice 1990, /Ďalej Uličný, Osídlenie/ s. 128.

Abovci

Abovcom, šľachticom maďarského, resp. kabarského pôvodu patrili v 13. storočí rozsiahle majetky v južnej časti Šarišského komitátu, pričom staršie majetky mali v priľahlej severnej časti Abova. Abovci patrili k najstarším šľachtickým rodom a jednotlivé vetvy k najbohatším v Šariši v 13. storočí. Jednotlivé vetvy mali hrad nad Kecerovským Lipovcom, Obišovcami, Kysakom, Brestovom a Tuhrinou. Roku 1229 kúpili od Kolomana, syna kráľa Ondreja II., ktorý bol vtedy haličským kniežaťom rozsiahle majetky panstva Lipovec /okolo Kecerovského Lipovca/. Neskôr získali aj iné panstvá v Šariši. Postupne sa v 13. storočí niektoré rodiny usadzovali v jednotlivých dedinách, vznikali miestne vetvy Abovcov v Budimíre /de Budamer/, Drienove /de Somos/, Kecerovskom Lipovci /de Lipolch/, Ploskom /de Lapispatak/, Žehne /de Segne/ a v 14. storočí aj v Bertotovciach /de Bertholth/, Fričovciach /de Frych/, Širokom /de Syroka/(2).

Bank z rodu Bór

Šľachticovi Bankoví, ktorý v prvých desaťročiach 13. storočia zastával sporadicky funkciu palatína a bána Slavónska, patrilo panstvo Sviňa v západnom Šariši. Keďže sa roku 1213 zúčastnil na sprisahaní a zavraždení Gertrúdy, manželky kráľa Ondreja III., bol mu šarišský majetok skonfiškovaný, ale dvorské funkcie neskôr opäť zastával(3).

Privard

V polovici 13. storočia patrila majetok Ťahanoviec šľachticovi Privardovi. V roku 1264 vdova /podľa mena neznáma/ po tomto šľachticovi testamentárne poručila onen majetok svojim súrodencom. Meno Privar /bez maďarskej prípony -d, porovnaj Sarus, Sarusd/ svedčí o slovenskom pôvode tohto bližšie neznámeho šľachtica(4).

Ján zo Spiša

Kráľovič Štefan v roku 1261 odmenil za zásluhy, nepochybne vojenské, preukázané jemu aj kráľovi Belovi IV. darovaním majetku dediny Biela Cela v severnom Šariši. Slovenský tvar jeho mena Ján /Jan/ dosvedčuje, že bol slovenského pôvodu. Vlastnícky vzťah Jána a jeho potomkov k dedine Biela Cela spôsobil zmenu jej názvu na Janovce(5).

Tekulovci

Rod Tekulovcov /Tekele/ v strednom Šariši nepochybne usadili uhorskí králi v 2. polovici 11., prípadne v 12. storočí s prevažne vojenskými povinnosťami.

V 13. storočí postupne nadobúdali do vlastníctva územné majetky v susedstve a okolí Svätého Dzura /teraz súčasť obce Hubošovce/, v ktorom mali prvý spoločný kostol, kúrie a jeho názov používali v prídomku.

Tekulovci sa usadzovali aj v iných dedinách, ktoré im darovali uhorskí králi v 13. storočí. Tak vznikali viaceré vetvy Tekulovcov z Babinho Potoka, Dubovice, Hubošoviec, Rožkoviec, Terne, Uzoviec. Nadobudli aj časti majetkov Radomy a Smilna v severnom Šariši, ale tam sa neusadili. Členovia rodu Tekule získali

(2) Marsina, CDSI I. s. 252, č.352. Karácsonyi, J.:Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Budapest 1900, s. 4 a n. Uličný, Osídlenie, s. 30, 44, 65, 78, 127-8, 243, 319, 372.

(3) Uličný, Osídlenie, s. 302. Karácsonyi, c.d., s. 155 a n.

(4) Uličný, Osídlenie, s. 322-323.

(5) Uličný, Osídlenie, s. 113-114.

síce početné majetky, avšak neobyčajné populačné rozšírenie ich rodiny spôsobilo, že zostali vo vrstve zemanov(6).

Šľachtici z Kamenice

Kráľ Štefan V. roku 1270 daroval hradné panstvo Kamenica za vojenské zásluhy Detmarovi, Detborovi, Detkovi, Šimonovi, Herbordovi, Mikovi a Langovi, synom Detrika, ale aj ich spoločníkom Števkovi, synovi Mokola a Jánovi, synovi Mikuláša. Niektorí z nich, najmä synovia Detrika nepochybne trvalo či prechodne sídlili na hrade Kamenica, avšak v ich prídomku sa to neprejavilo. Títo šľachtici /de Keech/ roku 1296 zámenou dali kamenické panstvo synom Rikolfa, šľachticom spišsko-nemeckého pôvodu, ktorým až do prvej polovice 13. storočia patrilo aj susediace rozsiahle panstvo Torysa. Títo sa trvalo usadili na hrade Kamenica. Ich potomkovia a dedičia názov hradu používali v prídomku od 14. do polovice 16. storočia /de Tarkw/(7).

Šľachtici zo Svine /Svinia/

Kráľ Belo IV. V roku 1262 odmenil za vojenské zásluhy svojho rytiera Meršeho /Merse/ darovaním panstva Sviňa, ležiaceho v údoliach potokov Veľká Svinka a Malá Svinka. Najväčšou dedinou tam bola dedina Sviňa /teraz Svinia/, kde sa Merše, jeho synovia a dedičia natrvalo usadili a používali v prídomku jej názov /de Swyna/. Peter, jeden z Meršeho vnukov žijúcich v prvej polovici 14. storočia mal prímeno Tough, čím súčasníci vyjadrili jeho slovenskosť. Hrad mali nad dedinou Lipovec⁽⁸⁾.

Šľachtici zo Šebeša

Šľachtic Sinka syn Tomáša nadobudol dedinu Šebeš pravdepodobne koncom 13. storočia. Začiatkom 14. storočia bol dokázateľne jej vlastníkom. Na vhodnom kopci /nad neskoršou dedinou Podhradík/ dal postaviť hrad, v ktorom bývali aj jeho potomkovia. Od názvu dediny Šebeš a rovnomenného hradu vznikol predikát tohto rodu /de Sebes/(9).

Šľachtici zo Šovaru

Šľachtic Juraj, syn Šimona v roku 1288 získal od kráľa Ladislava IV. dediny Soľ /Sopatak/ a Šovar s rozsiahlymi územnými majetkami. Jurajovi a jeho potomkom, šľachticom z rodu Bokša /Baksa/ patrilo toto územie trvalo. Juraj dal na blízkom vhodnom kopci postaviť hrad, kde sídlili aj jeho potomkovia, šľachtici zo Šovaru /de Sovar/(¹⁰).

Zemania z Buclovian

Dedina Budovany ako súčasť panstva Koprivnica patrila pred rokom 1283 zemanom Jurajovi a Petrovi, synom Teodora. Títo však v roku 1283 koprivnícké panstvo predali Jánovi, synovi Makrabea zo Zádiela. Buclovany vlastnili aj Jánovi potomkovia, ktorí tam bývali a názov dediny de Buzlo používali v prídomku ešte v 15. storočí(11).

(6) Uličný, Osídlenie, s.117-118, tiež 18, 69, 101, 272, 326-327, 338. Karácsonyi, c.d., s. 80,229.

(7) Uličný, Osídlenie, s.119-121.

(8) Uličný, Osídlenie, s.302-303.

(9) Uličný, Osídlenie, s.211-212, 245.

(¹⁰) Uličný, Osídlenie, s.289-293. Karácsonyi, c.d., s. 158 a n.

(¹¹) Uličný, Osídlenie, s.43.

Zemania z Fintíc

Kráľ Štefan V. v roku 1272 daroval rytierom Jánovi a Štefanovi, synom šľachtica Guda, pochádzajúcim zo Slavónska majetok dediny Fintice v strednom Šariši. Je pravdepodobné, že títo muži boli poslednými zo skupiny kráľovských strážcov pohraničia, umiestnených vo Finticiach. Obdarovaní sa vo Finticiach usadili a ich potomkovia tam bývali aj v prvej polovici 14. storočia. Neskôr vymreli⁽¹²⁾.

Zemania z Gregoroviec

Tamojší územný majetok patril v prvej tretine 13. storočia neznámemu zemanovi Gregorovi. Z jeho iniciatívy vznikla dedina po maďarsky pomenovaná podľa jeho mena /Gregorfalva, Gregurfelde, od 14. storočia Gergellaka/.

Túto dedinu od kráľa Ladislava IV. v roku 1274 nadobudli Peter a Alexander, synovia Michala z Miškovca. Títo a ich dedičia mali v Gregorovciach kúriu a jej maďarský názov používali od 14. storočia v prídomku⁽¹³⁾.

Zemania z Hanisky

Šľachtic Juraj, syn Šimona, pán panstva Solivar v roku 1288 odmenil svojho vazala Petra Hrušku /Pirus/, ktorý ho sprevádzal na vojenskej výprave vedenej kráľom Ladislavom IV., darovaním majetku Hanisky. Potomkom a dedičom Petra, zemanom Hruškovcom /Pirusovcom/, ktorí bývali v Haniske, patrila táto dedina v nasledujúcich storočiach⁽¹⁴⁾.

Zemania z Haršagu /teraz Záhorské/

Tamojší územný majetok nadobudol od kráľa Ondreja III. /1290-1301/ šľachtic Sinka, syn Tomáša. Z podnetu Sinkovho syna Peteja vznikla na prelome 13. a 14. storočia dedina Haršag, v ktorej sa Petej usadil. Bývali tam aj jeho potomkovia a jej názov používali v prídomku /de Hassagh/⁽¹⁵⁾.

Zemania z Hažguta /Podhorany/

V Hažgute ešte v 2. polovici 13. storočia žili kráľovskí strážcovia lesov v pohraničí. Z nich Inuk, Eliáš, Tubul, Bolya a Peter sa aj vojensky zaslúžili, preto im kráľ Ladislav IV. v roku 1283 daroval polovicu hažgutského chotára a povýšil ich na zemanov. Ich potomkovia bývali v Hažgute v 14. storočí.

Časť tamojšieho majetku začiatkom 14. storočia nadobudli synovia Boda. Aj ich potomkovia, zemania Bodovci, Botovci tam bývali⁽¹⁶⁾.

Zemania z Kelemeša /teraz Ľubotice/

Koncom 13. storočia patril tamojší majetok nepochybne k panstvu Šovar /Solivar/, avšak na prelome 13. a 14. storočia patril Pušovi a neskôr jeho potomkom, miestnym zemanom /de Kelemes/⁽¹⁷⁾.

Zemania z Kendíc

(12) Uličný, Osídlenie, s. 75-76.

(13) Uličný, Osídlenie, s.83.

(14) Uličný, Osídlenie, s.86.

(15) Uličný, Osídlenie, s.364-365.

(16) Uličný, Osídlenie, s.243-244.

(17) Uličný, Osídlenie, s. 176.

Okolo roku 1284 časť kendického majetku patrila bližšie neznámemu zemanovi Michalovi. Kráľ Ladislav IV. /1272-1290/ daroval majetky v Kendiciach zemanom Petrovi, synovi Juraja a Jóbovi. Okolo roku 1310 časť majetku patrila synom zemana Poša. Jeho potomkovia a dedičia, zemanovia z Kendíc /de Kende/, tam žili v nasledujúcich storočiach⁽¹⁸⁾.

Zemanovia z Kokošovíc

Na dvore kráľa Štefana V. už ako mladík slúžil, možno ako páža, Alexej, syn Andreja z Veľkého Šariša. Kráľ ho roku 1272 za vernosť odmenil darovaním majetku v údolí potoka Delňa v strednom Šariši. Pravdepodobne neskôr tamjšie majetky nadobudli iní zemanovia, synovia Ilma a Otmar. Títo zemanovia sa na nadobudnutom majetku usadili a latinizovaný názov de Deine, de Delnefeu používali v prídomku. Ilma mal vnukov i pravnukov pomenovaných menom Kokoš. Od nich nadobudla dedina nový a trvalý názov Kokošovce⁽¹⁹⁾.

Zemanovia z Komloša /teraz Chmeľovec/

Kráľ Belo IV. v roku 1245 zmenil povinnosti troch hradníkov /iobagiones castri/ hradu Beckov. Boli to Teodor, syn Budika, Visobur, syn Ompuda a Dema, syn Farkaša. Za ich zásluhy proti Tatárom ponechal im užívaný majetok, vyňal ich zo vzťahu k beckovskému hradu a zaradil ich do kráľovského vojska.

Visoburov syn German už pred rokom 1251 býval v šarišskom Komloši a slúžil kráľovi. Ako sprievodca doprevádzal posla Bela IV. k kaličskému kniežaťu Danielovi. Za túto činnosť kráľ Belo IV. v roku 1251 Germana a jeho bratov Rennalda a Iwuda povýšil medzi hradných jobagionov, zvaných aj synovia jobagionov svätého kráľa.

Nevedno kedy a ako German a jeho potomkovia nadobúdali územný majetok Komloša a susedné majetky. Isté je, že ich vlastnili, bývali v Komloši a jeho názov užívali v prídomku /de Komlos/.

Zemanom z Komloša, ich početným príbuzným a zemanom podobného pôvodu patrili aj susedné dediny Dukovce, Kalnište, Kuková, Proč, Pušovce, Nadvej /Šarišská Trstená/, kde bývali a žili miestne vetvy zemanov z Komloša⁽²⁰⁾.

Zemanovia z Močidlían

Kráľ Ladislav IV. v roku 1286 potvrdil Tomášovi Talpašovi vlastníctvo močidlíanskych majetkov. Začiatkom 14. storočia časť močidlíanskych majetkov patrila synom zemana Puša, ktorí tam mali kúrie a aj neskôr používali názov Močidlían v prídomku /de Machala, de Vezeueres/⁽²¹⁾.

Zemanovia z Ňaršian /teraz Ražňany/

V Ňaršanoch pôsobili ešte v 2. polovici 13. storočia kráľovskí strážcovia lesov v pohraničí. Dvoch z nich Gepuša /Gepus/ a Šimona, synov Elemíra /Elemeres/ kráľ Ladislav IV. V roku 1283 povýšil na zemanov s darovaním polovice majetku Ňaršian. Potomkovia týchto nových zemanov bývali v Ňaršanoch aj v 14. storočí⁽²²⁾.

Zemanovia z Radačova

⁽¹⁸⁾ Uličný, Osídlenie, s. 130.

⁽¹⁹⁾ Uličný, Osídlenie, s.137.

⁽²⁰⁾ uličný, Osídlenie, s.106.

⁽²¹⁾ Uličný, Osídlenie, s.202.

⁽²²⁾ Uličný, Osídlenie, s.263-264.

Kráľ Ladislav IV. roku 1273 daroval šľachticovi Jóbovi, synovi Šimona, správcovi kráľovských kuchárov radačovský majetok. Jóbovi potomkovia si dali v Radačove postaviť kúriu, usadili sa tam a v 14. storočí používali názov dediny v prídomku /de Radach/⁽²³⁾.

Zemania zo Šalgovíka

Šľachtic Juraj, syn Šimona, pán solivarskeho panstva roku 1298 daroval svojim vazalom Petrovi a Tomášovi, synom Hypolita, územný majetok Šalgovíka, vyčlenený z majetkov panstva Šovar. Potomkovia Petra a Tomáša, zemania zo Šalgovíka /de Salgho/ tam bývali aj v nasledujúcich storočiach⁽²⁴⁾.

Zemania z Teriakoviec

Teriakovský majetok na prelome 13. a 14. storočia nadobudol Peter Teriak nepochybne od pánov panstva Solivar. Zemanom Teriakovcov patrila dedina aj neskôr a mali v nej kúrie /de Souspatak, de Terykfalu/⁽²⁵⁾.

Zemania z Tolčemeša /teraz Šarišské Sokolovce/

Na prelome 13. a 14. storočia tamojší majetok, prípadne jeho časť, patrili miestnemu zemanovi Jakubovi, synovi Lengena /Poliak/. Poliak, prípadne jeho predkovia zaiste patrili do skupiny kráľovských sokoliarov, zakladateľov dediny.

Kráľ Karol Róbert roku 1313 daroval túto dedinu zemanovi Mikulášovi, synovi Mateja. Mikuláš, zvaný Apród /páža/ si dal v nej postaviť kúriu. On aj jeho potomkovia používali v prídomku jej maďarský názov /de Toth Solyumus, de Thotzelmes/. Mikulášov vzdelaný syn magister Ján pôsobil v kancelárii kráľa Ľudovíta I. a napísal jeho životopis⁽²⁶⁾.

Zemania z Tročian

Kráľ Štefan V. v roku 1270 daroval tročiansky majetok Jánovi, zvanému Záhradník /Kyrtes/, synovi Nazuada. Zaiste až Ján, nepochybne však jeho synovia a ďalší potomkovia bývali v miestnej kúrii a názov dediny používali v predikáte /de Trochan/⁽²⁷⁾.

Zemania z Raslavíc

V polovici 13. storočia raslavický majetok patrili Jurajovi a Petrovi, synom Teodora, zlatníka gréckeho pôvodu. Tí však po akýchsi prečinoch utiekli do Poľska a majetok pripadol kráľovi.

Kráľ Ladislav IV. niekedy v rokoch 1272 až 1276 daroval časť raslavického majetku šľachticovi Tibovi a Tiburciovi, synom Vojtka /Woyck/ z Abovskej župy. Nadobudnutý raslavický majetok patrili potomkom Tiba aj v 14.-16. storočí. Nepochybne už Tibo sa tam usadil a jeho potomkovia používali v prídomku maďarizovaný názov Raslavíc /de Razlawycha/⁽²⁸⁾.

Začiatky vlastníctva územných majetkov v Šariši spadajú do prelomu 12. a 13. storočia, pričom majetky v južnej časti nadobudli skôr ako v strednej a severnej

⁽²³⁾ Uličný, Osídlenie, s.256.

⁽²⁴⁾ Uličný, Osídlenie, s.304-305.

⁽²⁵⁾ Uličný, Osídlenie, s.325.

⁽²⁶⁾ uličný, Osídlenie, s.313-314.

⁽²⁷⁾ Uličný, Osídlenie, s.334-335.

⁽²⁸⁾ uličný, Osídlenie, s.261.

časti kraja⁽²⁹⁾. V dôsledku donácií územných majetkov zostalo vo vlastníctve kráľa začiatkom 14. storočia len niekoľko dedín hradného panstva Šariš a územne rozsiahle panstvo Makovica v severnom Šariši.

Prvotné darovania majetkov nie sú listinne dokumentovateľné. Až od polovice 13. storočia boli darovania územných majetkov pravidelne potvrdzované listinami.

Podľa územného /domovského/ pôvodu v čase nadobudnutia územných majetkov boli šľachtici cudzieho ale aj domáceho, šarišského pôvodu. Nešarišskými obyvateľmi boli šľachtici Vavrinec, Abovci, Bank, Privard, Ján, ako aj tí, ktorí nadobudli Šebeš, Šovar, Budovany, Fintice, Gergelak, Komloš, Radačov a Raslavice. Boli nielen početní, ale najmä nadobudli najväčšie majetky. Šarišskými, teda miestnymi obyvateľmi boli Tekulovci, ale aj zemanovia z Hanisky, Haršagu, Hažguta, Kokošoviec, Ňaršian, Šalgovíka a Teriakoviec. Z hľadiska sociálneho šarišské majetky nadobudli už šľachtici, alebo tí /nešľachtici/, ktorí sa šľachticami stali až po nadobudnutí tunajších majetkov. Šľachticami už prv boli Vavrinec, Abovci, Bank, Privard, šľachtici z Kamenice, Šebeša, Buclovian, Gergelaku, Haršagu, Kendíc, Radačova, Tolčemeša a Raslavíc. Nešľachticami boli Tekulovci, zemanovia zo Svine, Hanisky, Hažguta, Kelemeša, Komloša, Močidlian, Ňaršian, Šalgovíka, Teriakoviec, Tročian. O etnickom pôvode zväčša svedčí jazyková príslušnosť, mená, prípadne prírmená šľachticov, ale aj názvy sídlisk, založených z iniciatívy zemanov. Slovenského pôvodu bol Privard, Ján, niektorí zemanovia z Hažgutu, Komloša, Ňaršian a Raslavíc. Maďarského pôvodu boli Abovci, Bokšovci/?, Tekulovci, zemanovia z Gregoroviec, Haršagu, Hažgutu, niektorí z Kelemeša, Komloša a Ňaršian. Nemeckého pôvodu boli šľachtici z Kamenice, možno i niektorí zemanovia z Komloša. Poľského pôvodu boli zemanovia z Tolčemeša. Gréckeho pôvodu boli zemanovia z Buclovian a Raslavíc. Francúzskeho pôvodu pravdepodobne boli niektorí zemanovia z Komloša.

Užská šľachta.

Boleslav

Boleslav, keď bol vacovským biskupom /1188-1211/, obdaril kláštor premonštrátov v Lelesi početnými majetkami v Zemplínskom komitáte, ale aj v Užskom, teda majetkami Veľkých Kapušian a Vysokej. V listine kráľa Ondreja II. sú Boleslavove majetky charakterizované ako dedičné a získané(1). Z toho vychodí, že dedičné majetky ako šľachtic vlastnil už Boleslavov otec, čo je najstarší nepriamy doklad vlastníctva územných majetkov v Zemplínskom a Užskom komitáte, spadajúci do poslednej štvrtiny 12. storočia.

Podľa mena bol Boleslav slovenského pôvodu.

Sebeslav

Šľachtic Sebeslav /Zobuslo/ syn Apa, bána Slavónska, bol vlastníkom rozsiahlych majetkov panstiev už v prvej polovici 13. storočia. Jeho syn Peter roku 1244 časť dedičného panstva, a to revištiansky majetok, dal ako veno dcére Kataríne a zaťovi Jakovovi. Podľa mena bol Sebeslav alebo časť jeho predkov

(29) V tomto zmysle korigujem starší názor Uličný, F.: Vznikanie cirkevného a šľachtického vlastníctva pôdy a osídlenie Šariša v 13. storočí. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava 1964, s.55-62.

(1) Marsina, CDSI I. s. 144-146.

slovenského pôvodu. Pravdepodobne už jemu, nepochybne však jeho synovi Petrovi pred rokom 1248 patrili aj majetky panstva Michalovce. Peter nemal synov a tieto majetky vyženil šfachtic Jakov, predok šfachticov z Michaloviec⁽²⁾.

Matej, syn Rolanda

Šfachtic Matej, syn bána Rolanda, nadobudol čopský majetok pred rokom 1281. Vtom roku prepustil Čop šfachticovi Silvestrovi, synovi Mikuláša. Od 14. storočia boli vlastníkmí tejto dediny šfachtici z rodu Bokša, ktorí tam aj bývali⁽³⁾.

Šfachtici z Michaloviec

Šfachticovi Jakovovi /Jakou, Jako/ a jeho príbuzným nepochybne patrili v polovici 13. storočia jasenovské majetky, ktoré po dočasnej strate kráľ Ladislav IV. v roku 1279 vrátil jeho synovi Andrejovi ako dedičný majetok.

V polovici 13. storočia Jakov ženbou s Katarínou, dcérou Petra syna Sobeslava získal západne susediace revišťianske a michalovské majetky. Jakov bol zakladateľom michalovskej vetvy rodu Kaplon, ktorý bol maďarského pôvodu.

Jakovovi synovia Ondrej a Jakov roku 1290 kúpili od užských hradných jobagionov, resp. zemanov tibavské majetky⁽⁴⁾.

Od konca 13. storočia patrilo Jakovovým synom zemepisne súvislé územie od Michaloviec po Tibavu. Šfachtici si dali postaviť hrad nad dedinou Vinné, hrad nad Podhoroďom a hrad nad Choňkovcami.

Šfachtici z Čičaroviec

Čičarovské majetky patrili v 2. polovici 13. storočia viacerým synom jobagionov. Mikovi a jeho vnukovi Mixovi, ktorému ju zobral Sebeslav /Zobozlow/, ale okolo roku 1263 mu ju vrátil. Časť majetku držali Gál, inú Ladislav a od roku 1279 vdova po Egidovi⁽⁵⁾. Pravdepodobne aj Šimonovi, ktorého syn Jób v roku 1292 a 1297 nadobudol susediace majetky. Jóbovi synovia Dominik a Mikuláš dokázateľne bývali v Čičarovciach a ich názov používali v prídomku, ako aj ich potomkovia /de Checher/⁽⁶⁾. Dve vetvy miestnych šfachticov mali prímená Ormoš a Oros, ktorým patrili aj majetky iných dedín.

Zemania z Batvy

V druhej polovici 13. storočia majetok Batvy, ale aj časť susediacich majetkov už vlastnili zemania, bývalí hradníci Užského hradu. Niekoľkých poznáme menovite, ako sú zapísaní v listinách z rokov 1271 a 1293: Beňadik /(?)Benenyg/, Sebeslav /Zubuzlaus/, Felicián, Šimon, Duruzlaus, Jozef, Porchal, Chedra, Pana, Cheme, Buda, Drazlo.

Od 14. storočia tamojší zemania používali názov dediny v prídomku /de Batva/⁽⁷⁾.

(2) Marsina, CDSI II. Bratislava 1987, s. 119, č. 178, s. 220, č. 314, s. 228, č. 326, s. 229, č. 327, s. 231, č. 330, s. 232, č. 331, s. 432, č. 623.

(3) Adalékok. Zemplénavármegye történetéhez. Sátoralyaujhely 1902, s.273 /ďalej Adalékok/.

(4) Nagy, Gy.: A nagymihályi és sztáray gróf Sztáray család oklevéltára I. Budapest 1887, s. 21-22,34 /ďalej Nagy, Sztáray/. Uličný, F.: Vývin feudálneho panstva Sztárayovcov na východnom Slovensku od 13. do 15. storočia. In Sborník FF UK XV. Bratislava 1964, s.139-146. Tam pozri aj genealogickú literatúru o rode Kaplyon, Kaplan.

(5) Nagy, I.: Codex diplomaticus patrius VIII. /ďalej Nagy, CDP/ Budapest 1891, s. 91. Magyar Országos Levéltár, Budapest /ďalej MOL/ DL 31 179, "terra Galli...terram Mykedeus"(?). Borsa, I.:Regesta regum stirpis Arpadianae cririco-diplomatica II-2,3. Budapest 1961. /ďalej Borsa, RRSa/ s. 255, č. 3028.

(6) Sedlák, V.:Regesta diplomatica et epistolaria Slovaciae II. Bratislava 1987. /ďalej Sedlák, RDSI/ č. 865, z r. 1322.

(7) Nagy, CDP VI, s. 181; s. 440.

Zemania z Časloviec /Časlivci, Ukrajina/

Majetok Časloviec, prípadne jeho časť vlastnili v polovici 13. storočia zemanovia, ktorých poznáme menovite Tomáša a jeho syna Jána z druhej polovice 13. storočia. Zaiste títo a ich potomkovia, prípadne iných zemanov, tu mali kúrie a názov dediny od 14. storočia používali v predikáte /de Chasloch/(8).

Zemania z Darmy

V polovici 13. storočia patrila dedina Darma zemanovi Odunovi. Keďže ten nemal potomkov, dedina pripadla kráľovi a Ladislav IV. ju v roku 1285 daroval Jánovi, synovi Jakuba. Ján sa tam usadil a jeho potomkovia od 14. storočia používali názov dediny v prídomku /de Darma/(9).

Zemania z Haloča

V druhej polovici 13. storočia žili v Haloči kráľovskí sokoliari Michal a Strach, ktorí držali časť tamojšieho majetku. Pravdepodobne potomkovia týchto, prípadne iných sokoliarov sa stali zemanmi, v 14. storočí tam bývali a názov dediny používali v prídomku /de Galuch, Gaaloch/(10).

Zemania z Chlmca /Cholmec, Ukrajina/

V druhej polovici 13. storočia patrila táto dedina viacerým zemanom. V roku 1298 si tamojší majetok rozdelili na dve časti, pričom patronátne právo ku kostolu zostalo spoločné. Jednu skupinu zemanov tvorili Demeter, zvaný Oros, Ján, syn Andreja, Šalamún, syn Štefana a Šimon, druhú Štefan, Batyz, Andrej a Gregor, synovia Jakova, tiež Mariaš a Šimon synovia Derša. Potomkovia týchto zemanov /de Helmech/ tam žili aj neskôr a mali prímenná napr. Hupka a Korlát⁽¹¹⁾.

Zemania z Chraste

V druhej polovici 13. storočia patrila dedina Chrasť /ležala v severnom susedstve Veľkých Kapušian/ šľachticovi Ivanovi synovi Budura. Ivan v roku 1290 dal chrastiansky majetok ako veno dcéram /Kunech, Gund/ a ich manželom, teda Mikulášovi zvanému Bog a Adriánovi. Ich potomkovia tiež bývali v Chrasti a názov dediny od 14. storočia používali v prídomku /de Harazty, de Harazth/(¹²).

Zemania z Maťoviec

V druhej polovici 13. storočia patrila táto dedina miestnym zemanom, z ktorých jedného, Feliciána, menovite poznáme z listiny z roku 1292. Zemania tam bývali aj neskôr⁽¹³⁾.

Zemania z Mokče

Už pred rokom 1280 držal dediny Mokču a Čepeľ Dionýz, syn Čema /Cheemee/, užský hradný jobagion. V tom roku kráľ Ladislav IV. povýšil Dionýza na šľachtica ponechávajúc mu uvedené majetky. Zaiste už Dionýz, nepochybne

(8) Szentpétery, L: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II-1. Budapest 1943, s. 172, č. 1893a. Nagy, I.: Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis III. /ďalej Nagy, CDHA/ s. 283.

(9) Nagy, CDP VIII, s. 236.

(10) Nagy, CDP VIII, s. 441.

(11) Slovenský národný archív Bratislava, HM Leles. konv., Metales c. de Ung, nr.58.

(12) Nagy, CDP VIII, s. 287.

(13) Borsá, RRSA II-4, č. 3897.

však jeho potomkovia, zemaniam z Mokče /de Moscha/, bývali v tejto dedine v nasledujúcich storočiach⁽¹⁴⁾.

Zemania z Minaja /Mynaj, Ukrajina/

Z listiny z roku 1273 zisťujeme, že v tretej štvrtine 13. storočia majetok dediny s vtedajším názvom Ninaj patrila postupne Feliciánovi, Egídiovi a Jánovi. Tamojším zemanom /de Ninai/ patrila dedina aj v 14.-16. storočí⁽¹⁵⁾.

Zemania z Nižného Nemeckého

Na prelome 13. a 14. storočia tam bývali spríbuznené zemianske rodiny menovite zemaniam Eliáš, syn Mikoucha, Ján syn Michala /brat Eliáša/, Mikuláš a Beud synovia Boloseja. V 14.-15. storočí mali zemaniam po Zočikovi synovi Jána prímeno Zočik /de Nenepty/⁽¹⁶⁾.

Zemania z Palada

Kráľ Ladislav IV. niekedy medzi rokmi 1272 a 1279 daroval síce túto dedinu palatínovi Fintovi, zakrátko ju však výmenou opäť získal a napokon roku 1280 daroval Beňadikovi, synovi Jána a Marcelovi, synovi Čepana /Chypan/. Ich potomkovia tam bývali ešte v 16. storočí a názov dediny používali v prídomku /de Palag/⁽¹⁷⁾.

Zemania z Ptrukše

Okolo roku 1281 majetok dediny Ptrukša patrila synom Pavla a neskôr nepochybne ich potomkom, tamojším zemanom /de Pupsa, Puxa/⁽¹⁸⁾.

Zemania z Ratoviec /Rativci, Ukrajina/

Kráľovič Štefan roku 1263 daroval majetok dediny Ratovce šľachticom Jakubovi, synovi Gregora z Pányoka. Avšak roku 1284 ju kráľ Ladislav IV. daroval šľachticom Bokšovi, Tomášovi a Jurajovi, synom Šimona. Jedna vetva sa tam usadila, čím už v 14. storočí vznikla ratovská vetva rodu Bokša /de Raad/⁽¹⁹⁾.

Zemania zo Stretavy

V polovici 13. storočia stretavský majetok držali tamojší jobagioni Užského hradu. Desať tamojších jobagionov, okrem iných Sebeslav, syn Dubrona, Buda, Cheme, roku 1266 predalo ich majetky šľachticom Štefanovi a Mikulášovi, synom Fila. Potomkovia týchto v Stretave aj bývali a jej názov od 14. storočia používali v prídomku /de Zirutua/. Potomkovia zemana Ramača /Ramacha/ dostali prímeno Ramacha (20).

Šľachtici zo Surty /Strumkivka, Ukrajina/

Šľachtic Matej, syn Rolanda roku 1288 predal túto dedinu šľachticom Bokšovi a Tomášovi, synom Šimona, členom rodu Bokša. Ich dedičia sa tam usadili a od 14. storočia používali názov dediny v prídomku /de Struthe/⁽²¹⁾.

⁽¹⁴⁾ Nagy, CDP VIII, s. 207.

⁽¹⁵⁾ Nagy, CDP VIII, s. 440.

⁽¹⁶⁾ Sedlák, RDSI I, s. 77, č. 116.

⁽¹⁷⁾ Wenzel, G.: Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IX. Budapest 1871, /ďalej Wenzel, CDAC/ s. 269.

⁽¹⁸⁾ Adalékok 8, 1902, s. 273.

⁽¹⁹⁾ Nagy, CDP VI, s. 117. Borsa, RRSa II-2,3, č. 3332.

⁽²⁰⁾ Fejér, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV-3, Budapest 1829, s. 380.

⁽²¹⁾ Borsa, RRSa II-4, s. 388, č. 3471.

Zemania zo Slemeniec /Veľké Slemence/

Časť tamojšieho majetku v druhej polovici 13. storočia patrila zemanovi Marcelovi, ktorý mal v dedine kúriu o čom je doklad k roku 1298 /de Zelementh/. Neskoršie osudy tamojších zemanov sú neznáme⁽²²⁾.

Zemania a šľachtici z Tibavy

V polovici 13. a počas väčšiny 13. storočia tibavské majetky držali, resp. vlastnili početní synovia jobagionov Užského hradu, teda hradníci. Z listiny z roku 1284, kedy hradníci predali tamojšie majetky šľachticovi Feliciánovi, synovi Gála, ich poznáme menovite. Hradníkmi boli Andrej, syn Hercega /Herchegh/, Valentín, syn Milhozta /Myluztha/, Volf, syn Tomáša, Šimon Čierny /Niger/, Šimon Biely /Albus/, Hothen, Hustugh, Domazlo, Tiba, Gregor, Donk, ale aj Tobiáš a Dionýz, synovia Zubuska, Peter, syn Elesegha, Mikčo /Mikche/, Beňadik, syn Dorislava /Doruslo/, Dominik, syn Stacha, Edeuch, syn Petra, Andrej, syn Dionýza, Felicián, syn Feliciána, Michal, syn Esbolcha a Luka, syn Vavrinca, ktorí svoje majetky nepredali.

Hradníci sa spoločenským postavením približovali k zemanom, niektorí z uvedených sa zemanmi zaiste stali.

Od roku 1290 tibavské majetky vlastnili šľachtici Andrej a Jakov, vlastníci panstva Michalovce. Po deľbách sa v Tibave usadila vetva šľachticov z Tibavy /de Tyba/. Tibavskí šľachtici mali hrady pri Podhorodí a Choňkovciach⁽²³⁾.

Zemania z Vyšného Nemeckého

Z obsahu listín z rokov 1262 a 1284 je zrejmé, že v druhej polovici 13. storočia tamojšie majetky vlastnil miestny zeman Ladislav, ako aj Gál a ich potomkovia. Zemanom z Vyšného Nemeckého /de Felsenemethy/ patrila táto dedina aj v nasledujúcich storočiach⁽²⁴⁾.

Zemania zo Zbudze

Podľa mena neznámi zemanovia nadobudli časť zbudského majetku od kráľa Bela IV./1235-1270/. V dedine mali kúriu a názov Zbudza na prelome 13. a 14. storočia používali v prídomku. Ladislavovi, synovi Bodislava a Jánovi, synovi Petra patrila časť tamojšieho majetku od roku 1301. Menovaní boli vazalmi šľachtica Jakova, zemepána panstva Michalovce. Zbudskí zemanovia /de Zubugya, Sbugya/ tam žili aj v nasledujúcich storočiach⁽²⁵⁾.

V Užskom komitáte začiatky šľachtického vlastníctva územných majetkov spadajú do štvrtej štvrtiny 12. storočia /otec, prípadne dedo Boleslava/. Nie sú však priamo listinne dokumentovateľné. Vzťahovali sa k majetkom v južnej časti komitátu /Veľké Kapušany, Vysoká/. Vyhodenie listín v kráľovskej kancelárii o darovaní majetkov šľachticom sa ustálilo v polovici 13. storočia. Odvtedy sa vydávanie darovacích listín stalo pravidelnou súčasťou donačného aktu.

Prvé, najstaršie rody, ktorých členovia získali užské majetky zväčša územne, domovsky pochádzali odinakiaľ, nie z tamojšieho územia /Matej syn Rolanda, Kaplonovci, Bokšovci/. Podľa rozsahu nadobudnutých majetkov patrili k najbohatšej a najvplyvnejšej skupine užských šľachticov v 13. storočí.

(²²) Wenzel CDAC X, s. 289.

(²³) Nagy, Sztáray I, s. 30, 34.

(24) Štátny oblastný archív Prešov, Věčei S, miestny elench F. Nagy, CDP VII, s. 186.

(²⁵) Nagy, Sztáray II, s. 37, 66.

Domáceho pôvodu boli početní zemanía, najmä zakladatelia tých rodov, ktorí pochádzali zo sociálnej skupiny synov jobagionov Užského hradu a tamajších sokoliarov. Taký a podobný pôvod malo okolo 20 rodov, ktorých začiatky spadajú do druhej polovice 13. storočia. Približne 30 ďalších mladších zemianskych rodov sa vyvinulo v 14. storočí.

Sociálny pôvod užských šľachtických rodov bol pestrý. Už ako šľachtici, ktorí prv vlastnili majetky v iných komitátoch a následne v tomto kraji bol nepochybne otec Boleslava, Sebeslav, Matej, syn Rolanda, Kaplonovci, Bokšovci.

Nešľachtický pôvod mala početná skupina zemianskych rodov, ktorých predkovia pochádzali zo skupiny jobagionov /zemanía z Batvy, Čičaroviec, Mokče, Stretavy a iní/, zo skupiny kráľovských sokoliarov /zemanía z Haloča/ napokon z poddaných užských šľachticov ako ich familiári, vazali /zemanía zo Zbudze, Porostova/.

Etnický pôvod, ktorý sa sporadicky javí z jazykovej príslušnosti mien niekoľkých šľachticov má nasledovnú skladbu:

- slovenského pôvodu boli nepochybne šľachtici Boleslav, Sobeslav, ale aj viacerí zemanía z Batvy, Chlmca, Chraste, Stretavy, Tibavy, Zbudze;
- maďarského pôvodu boli šľachtici Kaplonovci a Bokšovci;
- ruského pôvodu boli niektorí zemanía z Chlmca.

Resumé

The paper deals with the most ancient gentry kins on a part of Eastern Slovakia in the Šariš and Už comitates, i.e. those who acquired hereditary territorial immovables from the late 12th through the late 13th centuries. The most ancient gentry families in these regions can be ascertained and genealogically reconstructed since the late 12th century. The most ancient gentry families are descended from original Slovak population, immigrants and foreigners.

Territorial immovables were acquired by noblemen who also owned other immovables; or, they served for some sons of "jobagions" and retainers to acquire the status of noblemen.

The most ancient gentry families are descended from the Slovak, Hungarian, Polish, Russian, Greek, German, and French progenitors.

NAJSTARŠIA ŠĽACHTA NA SPIŠI

I. Chalupecký

Na základe písomných dokladov, archeologických nálezov a architektonických pamiatok možno považovať za isté, že Spiš sa stal súčasťou uhorského štátu na prelome 11. - 12. storočia.(1) V súvislosti s tým sem prichádzali aj príslušníci cudzích bojových družín a rodov. Začína sa systematická kolonizácia krajiny, ktorou sa aj postupne formuje severná hranica. Nevieme, v akom stave sa zachovala a prevzala slovanská šľachta, ktorá tu nesporne bola. Vieme, že na kolonizácii, či dosídlení Spiša sa zúčastňoval aj sám panovník povolávaním "hostí" z nemeckých oblastí a ich zvýhodňovaním pred domácim obyvateľstvom. Významnú časť na osídlení hlavne severného Spiša však treba pripísať niekoľkým šľachtickým rodom, ktoré dostanú obrovské územia od panovníka povolávajú naň osadníkov a osídľujú ho na šoltýskom práve.(2) V našom prípade ide len o niekoľko významnejších šľachtických rodín, u ktorých uznáva aj Fekete Nagy Antal, že boli rôznej národnosti.(3) Ide o rody Brezovický (Berzevici), Máriáši a Hrhovský (Görgej). V posledných desaťročiach sa im u nás ani v zahraničí nevenovala sústavnejšia pozornosť, preto sú tie rody známe predovšetkým zo svojej kolonizačnej činnosti. Z toho dôvodu nie je ani možné hlbšie sa nimi zaoberať, čaká to na ďalších našich historikov.

Okrem týchto veľkých rodov vieme, že na Spiši pôsobila už aj v prvej polovici 13. storočia významná drobná šľachta - spišskí kopijníci. Ich samospráva sa zachovala až do začiatku 19. storočia v podobe tzv. Malej župy. Akýmsi medzistupňom medzi riadnou šľachtou a meštianstvom sa javia tzv. auridátori, s ktorými sa hojne stretávame v 15. a 14. storočí. Všimnime si jednotlivé skupiny.

Najstaršou listinou, ktorá sa pre Spiš zachovala, daruje Andrej I. prepoštovi Adolfovi a jeho sestre rozsiahle územie pod Vysokými Tatrami severne od rieky Poprad, ktoré predtým vlastnil brat kráľovnej Gertrúdy bamberský biskup Ekbert. Na tomto území vznikla obec Veľká Lomnica, prvé sídlo rodiny Brezovických. Sám zakladateľ rodu a jeho sestra pochádzali z Meranu. Adolf bol v službách kráľovnej a jej bratov a pre nich sa zúčastnil na posolstvách k pápežovi i cisárovi. Jeho sestru povolala kráľovná z jej vlasti do Uhorska, ako sa to v listine vyslovene spomína.(4) Manželom Adolfovej sestry bol Rutger či Rüdiger. Nevieme, či bol už manželom Adolfovej sestry, keď došli na Spiš, alebo či pochádzal z nemeckých spišských kolonistov. V roku 1246 už nežil, pretože jeho dvaja synovia Rikolf a Herman požiadali o konfirmáciu donácie z roku 1209. Nevieme, či Rüdiger mal len týchto dvoch synov, alebo ešte tretieho syna Polana. Herman sa totiž vyskytuje len raz, Polan neskôr veľmi často až do začiatku 90. rokov, kedy zomrel. Nie je vylúčené, že Herman je totožný s Polanom, len pisár prvej listiny napísal jeho meno nesprávne.(5) Obaja bratia pomáhali v rôznych bojoch, za čo dostal v roku 1272 Polan obrovské územie severného Spiša od Kežmarku až po Dunajec. Vyvinul na ňom, spolu so svojimi potomkami obrovskú

(1) Beňko, J.: Osídlenie severného Slovenska. Košice 1985, s. 143.

(2) Bruckner, Gy.: A soltészég intézménye a Szepességen. In: Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére, Budapešť 1912, s. 106-117.

(3) Fekete Nagy, A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapešť 1934, s. 312.

(4) CDS I, s. 122.

(5) Wertner Mór: Az első Dunajeciek. In: Turul, XXIX, 1911, s. 134-137; Zachorowski, St.: Węgierskie i polskie osadnictwo Spizu do połowy XIV wieku. Kraków 1909, s. 26n.

kolonizačnú činnosť, v dôsledku ktorej bola kolonizovaná a definitívne pričlenená k Uhorsku veľká časť Zamaguria. Ich činnosťou - najmä aktivitou Rikolfovho syna Kokoša - vznikli obce Franková, Fridman, Kacvín, Spišská Stará Ves, Nedeca, Lechnica, Rešov a iné.(6) Kokoš dostal časť územia aj pre vlastné zásluhy a v roku 1319 daroval časť z nich na založenie kartuziánskeho kláštora, Červeného Kláštora.(7) Je možné, že postavil aj hrad Nedeca. Podľa neho sa potom časť rodu nazývala "z Dunajca". Aktivity Brezovickovcov sa však rozšírili aj do Šariša po tom, čo v roku 1274 získali výmenou majetky okolo Torysy. V tej dobe sa často nazývajú aj "z Kamenice", aby neskôr prijali meno podľa ich Šarišského sídla Brezovica. Spišská vetva si až do 20. storočia ponechala ako svoje sídlo Veľkú Lomnicu. Rod vykonal pri osídlení Spiša najväčšiu prácu spomedzi ostatných rodov. Príslušníci lomnickej vetvy používali aj meno Lomnický, de Lomnica. Rod zohral významnú úlohu aj v rámci dejín celého Uhorska.(8)

Jediným z veľkých spišských rodov, u ktorého možno predpokladať maďarské korene, sú Máriašiovci. Prvý z nich, Batyz, sa síce tu objavuje len v roku 1264, keď za svoje zásluhy dostal obrovský les Chetenye pod Tatrami, medzi Popradom a Červeným potokom, ale z viacerých písomností vyplýva, že jeho otcom bol Marek, ktorého otcom zas bol istý Gala.(9) Títo, ako aj ich potomci, sa zúčastňujú mnohých bojov po kráľovom boku a tak si postupne získavajú donácie a majetky. Zdá sa, že ich prvým majetkom boli dnešné Markušovce, kde bola obec sv. Michala, pri Hornáde. Oficiálne ju, pravda, dostali až neskôr. Z toho azda možno usudzovať, že sa predkovia tohto rodu sem dostali pôvodne ako strážcovia hraníc (názov obce: Sv. Michal, by nasvedčoval strážnu funkciu osady). Batyz zakladá v darovanom lese obec Batizovce, ale kráľovi i naďalej slúži s mečom v ruke. V roku 1275 dobýja pre panovníka Spišský Hrad, ktorého sa zmocnil Roland. Pri tejto bitke bol aj na ruke ťažko zranený. Preto mu Ladislav IV. dáva ešte obce Matejovce a Slavkov.(10) Aj neskôr bojuje proti Čechom. Musel byť slávnou osobnosťou, pretože sa uvádza aj ako "comes Boctiz magnus".(11) V roku 1290 patrí Máriašiovcom už aj Brzotín v Gemeri, pretože odtiaľ poverujú istého šoltýsa, aby v lese Hnilčík založil obec. Vzniká tak Vondrišiel.(12) V roku 1345 zakladajú nad Markušovcami Tepličku a obec Sv. Peter.(13) Batyz mal viacerých bratov, spomedzi ktorých sú známejší Mikuláš, Marek - Máriaš, Peter zvaný Dond a Ján zvaný Kassan.(14) Im sa prisudzuje aj vybudovanie hradu Krásna Hôrka. Ak by sa to dalo doložiť, práve tento rod by dokladal šírenie sa uhorského štátu na sever, pretože nemožno vylúčiť, že pôvodne vykonávali strážnu službu a kolonizačnú funkciu v Gemeri, potom pri Hornáde a napokon pri Poprade. U Máriašiovcov je zaujímavé, že už azda od 13. storočia sa venujú baníctvu, hoci kutacie právo dostali od panovníka len v roku 1344. V roku 1352 si podelili svoje majetky na Spiši a v Gemeri, neskôr sa aj na Spiši rozdelili na vetvu batizovskú a markušovskú. Máriašiovci boli veľmi aktívni v službách panovníkom a štátu aj neskôr. Napríklad v 14. storočí sa Markov syn Peter so svojimi synmi Jánom

(6) Pavlík, E.: Zamagurskí zemepáni. In: Spiš, Vlastivedný zborník 1, Košice 0967, s. 37-40.

(7) Wagner, C: *Analecta Scepusii sacri et profani*, I, Viedeň 1773, s. 403.

(8) Nagy, I.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pešť 1858, I, 37-59.

(9) Tamže, VII, s. 307.; Kayser, C: *Compendium historicum familiae Máriaassy de Márkusfalva*. Bratislava 1803.

(10) Iványi, B.: *A Márkusfalvi Máriaassy család levéltára*. Levoča 1917, s. 16; Schmauk, M.: *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis*, II, Sp. Podhradie 1889, s. 12.

(11) Iványi, c.d., s. 17, v listine z roku 1279.

(12) Iványi, c.d., s. 18, v listine z roku 1279.

(13) Iványi, c.d., s. X, v listine z roku 1279.

(14) Nagy, I.: c.d., VII, s. 307

a Štefanom zúčastnili na bojoch proti Turkom, roku 1414 vidíme Stanislava Máriášiho v kráľovskej družine, v roku 1436 je Juraj Máriáši výberač dane určenej bazilejským snemom pre Spišskú župu, koncom storočia je Štefan Máriáši šarišským podžupanom, potom šarišským hradným kapitánom. V tej dobe sa rod pridáva na stranu Zápoľských a po ich porážke prichádza aj o niektoré majetky.⁽¹⁵⁾

Silnou spišskou šľachtickou rodinou, ktorej pôvod však treba hľadať v meštianstve či medzi šoltýsmi, sú Hrhovský. Už najstarší známy z nich, Arnold, má titul comes, čo môže značiť župana, ale aj tzv. grófa spišských Sasov. Jeho syn Jordán sa veľmi činil jednak v diplomatických službách, ale aj v získavaní kolonistov pre Spiš zo všetkých strán. Preto dostal v roku 1256 donáciou majetok v okolí Toporca až po Zamagurie, teda územie západne od územia Brezovickovcov.⁽¹⁶⁾ V roku 1260 dostal ďalšie územie medzi riekami Poprad a Dunajec a tak sa on a jeho potomci stávajú kolonizátormi severovýchodného Spiša.⁽¹⁷⁾ Z Toporca kolonizujú široké oblasti až po Haligovce, Lipník, Lesnicu.⁽¹⁸⁾ Je zaujímavé, že obec, z ktorej majú svoj predikát, Spišský Hrhov, získavajú až v roku 1276. Tento rod však je osobitný v tom, že v dobe, keď sa prísne rozlišovali výsady šľachty a výsady meštianctva, často slúži meštianstvu. Predpokladajme, že Arnold a Jordan boli spišskými županmi. Ich potomkovia však boli jednoznačne v službách mešťanov. Zastávali funkciu comes Saxonum, t.j. grófa spišských Sasov, čo bola funkcia volená spomedzi mešťanstva.⁽¹⁹⁾ Takýmto spišským "grófom" bol Jordánov brat Ditrich, jeho syn Eliáš, tohoto synovia Jordán a Štefan, pri čom Štefan bol napr. v roku 1310 spišským grófom, ale v roku 1317 spišským županom - comes terrestris - spod ktorého právomoci boli spišskí Sasi vyňatí.⁽²⁰⁾ Je prirodzené, že Hrhovskovci museli pri svojej aktivite naraziť na susedných Brezovickovcov. Pri tom došlo dokonca k tomu, že títo zavraždili v roku 1507 Thydrika z rodu Hrhovskovcov. Boli za to odsúdení na ťažké verejné pokánie.⁽²¹⁾ Azda hodno ešte spomenúť, že Jordán II. bol členom spišského bandéria v bitke pri Rozhanovciach v roku 1512 a v nej padol. Rod sa rozvetvil a neskôr po stáročia sa zúčastňoval na správe Spišskej župy v rôznych funkciách.⁽²²⁾ Z Hrhovskovcov sa začiatkom 14. storočia vyčlenila zvláštna vetva s menom Šváby.

Spiš mal však aj drobnú šľachtu zvláštnoho charakteru. V roku 1245, teda krátko po odchode Tatárov, dostali od Bela IV. listinu, ktorou im potvrdil všetky výsady, ktoré v minulosti užívali.⁽²³⁾ Šlo o výsady nemalé. Sú oslobodení od všetkých daní a poplatkov okrem tých, ktoré musí odvádzať aj ostatná šľachta. Ich povinnosťou je v prípade zvolania kráľovského vojska vyslať doň jedného ozbrojeného kopijníka za každé 4 usadlosti, ktoré majú viac zeme ako 4 poplužia. Majú dokonca aj dedičné právo, čo nemala ani vysoká šľachta. Boli oslobodení spod právomoci spišského župana, až na niekoľko vecí. Privilégium im teda umožnilo širokú samosprávu, ktorú aj využili. Vytvorili si samosprávny celok

(15) Iványi, c.d., s. XIV-XV.

(16) CDSI II, s. 382-383.

(17) Beňko, c.d., s. 149.

(18) Pavlík, c.d., s. 45; Beňko, J.: Osídlenie severného Spiša do polovice 14. storočia. In: Historické štúdie, XV, 1970, s. 168-171.

(19) Čhalupecký, I.: Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In: Sborník archívnych prací, XIII, 1963. 119n.

(20) Zacharowski, c.d., s. 38-39.

(21) Sedlák, V.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae, I, Bratislava 1980, s. 213-214.

(22) Nagy, c.d. IV, s. 437-444; Görgey, A.: A Topporci és Görgöi Görgey nemzetség ... történetéből. Spišská Nová Ves, 1909.

(23) CDSI II, s. 88-89.

zorganizovaný ako župa, ktorý bol zrušený až v roku 1802.(24) Pôvodne do ich spoločenstva patrilo asi 25 obcí v oblasti okolo Spišského hradu a medzi Spišským Štvrtkom a Popradom, na koniec ostalo iba 15 obcí. Otázkou ich pôvodu sa zaoberal jednak autor ich monografie Jozef Hradzsky,(25) jednak aj Fekete Nagy.(26) Uvažovalo sa o tom, či nie sú potomkami hradných jobagiónov či synov jobagiónov. Hradzsky ich považoval za Maďarov, Fekete Nagy tiež, dokonca im prisúdil úlohu gemerských strážcov. Treba povedať, že tieto nejasnosti o ich pôvode bude môcť odstrániť len hlboko špecializované štúdium. Na nich je však zaujímavých niekoľko vecí. Názvy ich obcí - takmer všetky odvodené od osobných mien - sú pre Spiš až cudzo slovenské: Čepanovce, Granč, Korytné, Hôrka, Zalužany, Hozelec, Pikovce, Hadušovce, Čenčice ... Okrem toho, keď si všimneme ich vlastných mien, ako sa uvádzajú v listinách 15. storočia, nachádzame tu mená rôzne. Azda najmenej maďarských: Szentes, Kormos, Becs, Tiba, Ugron, Dezső, Szalók, Zádor. Veľa je mien nemeckých: Menhard, Heim, Hencman, Adolf, Ditrich, Gobl, Jordán, Gebhard, Gottschalk, Heibrand, Herman, Rikolf. Azda najviac je však slovanských mien: Mikuláš, Štefan, Gahala, Ivan, Gan, Bazil, Mahal, Čanta, Dobák, Petk, Stanislav, Demeter, Lack, Jurk, Čepan, Dedač, Čakan, Velk, Marcel. Nemôže nás nenapadnúť otázka, či to nie sú zbytky slovanskej šľachty, ktorá prešla do služieb nového štátu. Veď kopijníci určite už tu boli v 12. storočí, pretože v roku 1245 by sa v opačnom prípade nedalo hovoriť o starých výsadách. Aj neskôr počas dejín sú to rýdzo slovenské obce, hoci sú si svojich výsad vedomí. Máme tu čosi podobné ako turčianska či liptovská drobná šľachta.

Na koniec aspoň zbežne treba spomenúť zvláštny druh ľudí, ktorí sa na Spiši spomínajú od polovice 15. storočia nepretržite až do 14. storočia. Sú to ľudia, väčšinou akiste nemeckého pôvodu, ktorí dostávajú zeme, za ktoré musia platiť určenú sumu zlata, teda tzv. auridátori.(27) Okrem povinnosti platiť za zem zlatom nemajú žiadne iné povinnosti voči panovníkovi, ani povinnosť vojenskú. Nejde teda o skutočnú šľachtu, možno že ide o akýsi prenájom pôdy. Vyskytujú sa takmer len v širšom okolí Levoče.

Spiš mal isteže aj ďalšie rody, nazdávame sa však, že nateraz stačilo poukázať nielen na samotné šľachtické rody, ale i na zvláštnosti, ktoré sa okolo nich vyskytujú.

Resumé

The earlier history of Spiš is bound up with three important noble families: the Brezovickýs, who arrived to Hungary in the retinue of the queen Gertrude from Meráno, the Máriášis, who could be of Hungarian (Magyar) origin, and the Hrhovskýs, who obviously descended from the German bourgeoisie colonizing Spiš. The said families colonized the North of Spiš and one part of the Middle of Spiš and they took part in the formation of the northern frontier of Hungary. In the Middle of Spiš, the petty nobles - the lances of Spiš were formed since the 12th century. Their origin could be searched for in the Slavonic nobility.

(24) Chalupecký, c.d., s. 126-130.

(25) Hradzsky, J.: A szepesi "Tíz-lándások széke" vagy a "Kisvármegy" története, Levoča 1895.

(26) Fekete Nagy, c.d., s. 252-301.

(27) Fekete Nagy, c.d., s. 318-319.

NAJSTARŠIA TURČIANSKA, LIPTOVSKÁ A ORAVSKÁ ŠĽACHTA

Ján Beňko

Turiec, Liptov i Orava sú tri prastaré kraje Slovenska, ktoré na úrovni dnešného stavu bádania sú dokázateľne kontinuálne osídlené našimi predkami Slovanmi - Slovienmi najneskôr od 8. - 9. storočia(1). Pritom názov Turca je nepochybne odvodený od tura, zvieratá, ktoré sa tu v tom čase hojne vyskytovalo a v ich mytológii patrilo k uctievaným božstvám(2); Liptova s najväčšou pravdepodobnosťou od rovnomenného slovanského osobného mena i predpokladanej dediny(3); Oravy azda už od keltského slova arvos, arva, označujúceho bystro tečúcu vodu(4).

Otázkou spoločenského a sociálno-majetkového rozvrstvenia Turčanov, Liptákov a Oravcov v 8. - 12. storočí a štátnou príslušnosťou týchto krajov v tom čase sa tu nemienime zaoberať. Považujeme však za nutné pripomenúť, že už v období jestvovania Nitrianskeho kniežatstva a Veľkej Moravy - vychádzajúc z archeologických nálezov - v Turci, nepochybne aj v Liptove a na Orave boli veľmoži, majetnejší ale i prostí Slovieni(5), vlastníci, či užívajúci pôdu na princípoch zvykového, nepísaného slovanského práva(6).

Turiec, Liptov a Orava po ich nejasnej štátoprávnej príslušnosti od začiatku 10. do druhej polovice 11. storočia boli za vlády uhorského kráľa Ladislava I. asi v rokoch 1092 - 1094 pričlenené k uhorskému kráľovstvu(7) a začlenené do Zvolenského komitátu. V tomto období znivočené a zaniknuté hrádky a stráže(8) i početné ďalšie indície nasvedčujú, že pričlenenie týchto krajov k Uhorsku sa nezaobišlo bez krviprelievania a vyvraždenia domácich veľmožov, vladýkov i prostého sedliackeho ľudu. Na druhej strane je však pravdepodobné, že noví, uhorskí vladári pod svoju správu prevzali a sčasti azda aj zachovali dovtedajšie spoločenské i sociálne rozvrstvenie obyvateľstva. Otázne je však v akej miere. Nato dnes, žiaľ, ešte nevieme dať precíznejšiu odpoveď. Predpokladáme však, že časť miestnych vladýkov, vyššie spoločensky i majetkovo postavenú vrstvu domáceho obyvateľstva - povelkomoravskú šľachtu - využívajúcu osobitné privilégia, na základe nepísaných, no zvykovým právom petrifikovaných práv na pôdu, ktorá či už z vlastnej vôle (poznania nevyhnutnosti) alebo donútenia bola ochotná kolaborovať s novou štátnou mocou - ponechali uhorskí panovníci prostredníctvom svojich správcov novodobytých území v ich dovtedajšom

(1) Petrovský - Šichman, A.: Slovanské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6, 1964, 91, 99; Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 96, 121, 144; Čaplovič, P.: Ostrá skala nad Vyšným Kubinom /Púchovské a slovanské sídlisko/. In: Vlastivedný časopis 26, 1977, 75 - 78.

(2) Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava 1932, 320; Stanislav, J.: Dejiny slovenského jazyka III. Bratislava 1973, 106; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1980, 662.

(3) Stanislav, J.: Dejiny, I. 567; Uličný, F.: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia. In: Vlastivedný zborník Liptovského múzea v Ružomberku, 1987, III. časť, 111; Beňko, J.: Znova o starý Liptov, ale aj Šariš. In: Historický časopis 39, 1991, 658.

(4) Kiss, L.: Földrajzi, 64; Kavuljak, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava 1955, 7.

(5) Budaváry, V.: Zpráva o výskume "Homôlky" v Malom Čepčine /okr. Turčiansky Sv. Martin/ r. 1936. In: Sborník MSS 30, 1936, 94 - 95; Budinský - Kríčka, V.: Prvé staroslovanské radové pohrebištia v Turci a v Liptove. Martin 1944; Významné slovanské náleziská, 28.

(6) Beňko, J.: Osídlenie severného Slovenska. Košice 1985, 11, 48, 93, 142 a iné; tenže: Starý Turiec. Rkp /v tlačí, v Martine/, kap. Populi a tzv. turčiansko - liptovské privilégia.

(7) Tamže, text a pozn. 160.

(8) Tamže.

výsadnom spoločenskom postavení. Zrejme ich prostredníctvom vojenski velitelia a správcovia postupne podriadili obyvateľstvo turčianskych, liptovských a oravských dedín uhorskej správe a zákonom.

Spoločensky i majetkovo privilegovaných jednotlivcov, či skupinu obyvateľstva - vlastníkov pôdy z Turca, Liptova a Oravy, u ktorých by bolo možné bezpečne predpokladať, že si svoje výsadné postavenie i majetok z povetkomoravských (preduhorských) čias zachovali aj v uhorskom kráľovstve nepoznáme.

V najstarších donáciách z 13. storočia sa síce ojedinele stretávame so staršími vlastníkmi pôdy v Turci (v roku 1224 s Otmarom a Leonardom v dedine Turiec, 1244 s Mistríkom, či Mefrikom v Rakove, 1248 s Andrejom v Konotope⁽⁹⁾), neskôr aj s ďalšími) a v Liptove (v roku 1286 s Havranom v Marcelovej⁽¹⁰⁾ a inými), o ktorých už v neskorších prameňoch niet zmienky, ale u nich nepredpokladáme povetkomoravský pôvod.

Naprostú väčšinu písomne známych šľachticov v týchto troch španátoch, či dištriktach Zvolenského komitátu od 13. storočia tvorili drobní zemanovia, ktorí svoje majetky a šľachtické výsady získali od uhorských kráľov, resp. zvolenských županov, ktorí Turiec a Liptov priamo spravovali až do roku 1339, Oravu do 1370, keď sa z nich konštituovali samostatné zemianske stolice⁽¹¹⁾.

Prvá známa donácia pre svetských feudálov v Turci je z roku 1224, kedy Hork a Velčút, usadivší sa v Uhorsku právom hostí, kúpili od spomínaného Otmara a Leonarda časť majetku dediny Turiec. Ďalším starším spoluvlastníkom tejto dediny bol pravdepodobne ich príbuzný Leustach z rodu Ludanovcov⁽¹²⁾. U všetkých piatich už uhorských šľachticov je odôvodnený predpoklad, že pochádzali z Čiech⁽¹³⁾. Isté je, že boli v službách Ondreja II., a to nepochybne ako majetnejší rytieri. Ako vazali uhorského panovníka si s jeho súhlasom tu zakúpili majetok, usadili sa a stali sa prvými menom známymi prisťahovalcami v Turci⁽¹⁴⁾. K českým hosťom v Turci by mal patriť aj "rybár" Uzda, ktorý v roku 1245, keď dostal donáciu na Hostie už "odpradáva" vlastnil Záturčie⁽¹⁵⁾.

Najstaršia donácia na majetok v Liptove je z roku 1230. Vtedy Ondrej II. daroval Beuchovi, Haukovi a Polkovi "Uhorskú Ves"⁽¹⁶⁾. Polkovi pred 1239 aj Hybe⁽¹⁷⁾. Aj títo šľachtici, podobne už ako spomínaní turčianski, pochádzali z Čiech. Ich dedičia známy Bohumír a jeho brat Serafín v roku 1286, keď ich Ladislav IV. vyňal z počtu hostí a začlenil medzi šľachticov slúžiacich priamo kráľovi, totiž uvádzajú, že ich predkovia pochádzali zo šľachty českého kráľovstva⁽¹⁸⁾.

Majetky Horka a Velčúta v Turci zdedili ich potomkovia bratia Rečko a Krupiec⁽¹⁹⁾ príbuzní liptovského Bohumíra a Serafína, pričom je pravdepodobné, že liptovský Beuch z roku 1230 je totožný s turčianskym Rečkom⁽²⁰⁾.

⁽⁹⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 296; II, nr. 159, 305.

⁽¹⁰⁾ Liptovský register, § 11.

⁽¹¹⁾ Beňko, J.: Osídlenie, 60, 132; tenže Starý Turiec, kap Stolica na Sklabini.

⁽¹²⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 296; Beňko, J.: Starý Turiec, kap. Cudzí vládca pod Vyšehradom; Lukačka, J.: Majetky a postavenie Ludanovcov na Slovensku do začiatku 14. storočia. In: Historický časopis 38, 1990, 3 - 14 Leustacha medzi Ludanovcami nepozná a považuje ich za povetkomoravský rod slovenského pôvodu.

⁽¹³⁾ Varsík, B.: Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva. Bratislava 1988, 55; Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 207-221.

⁽¹⁴⁾ Tamže.

⁽¹⁵⁾ Marsina, R.: CDSI II, nr. 193; Nagy, E.: CDP VIII, 92; Turčiansky register, § 11.

⁽¹⁶⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 361; Beňko, J.: Osídlenie, 94 - 97.

⁽¹⁷⁾ Marsina, R.: CDSI II, nr. 54.

⁽¹⁸⁾ Huščava, A.; Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia. Bratislava 1930, 80; Varsík, B.: Otázky vzniku, 14.

⁽¹⁹⁾ Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 614.

Ondrej II. V roku 1233 daroval v Liptove predkom známeho rodu Balašovcov Iľanovo a približne v tom istom čase aj Vrbicu⁽²¹⁾, pred rokom 1235 Hontpoznanovcom istý majetok na Orave⁽²²⁾; v Turci Diviakovcom vyšehradské majetky⁽²³⁾, Dominikovi a Václavovi z hontianskych Plachtiniec Mutnú⁽²⁴⁾, v roku 1230 Buchtovi a Natkovi z okolia Slanej Sebeslavce⁽²⁵⁾, v roku 1235 Radunovi a jeho synom z Oslian Príbovce⁽²⁶⁾. Tenže panovník ďalej v roku 1231 daroval v Liptove istému Beharovi časť majetku Bobrovca⁽²⁷⁾, v roku 1233 Hudkovi Revúce⁽²⁸⁾ a v tom istom roku Porsonovi, Vavrincovi a Sopynovi časť majetku Žarnovice v Turci⁽²⁹⁾, Behar, Hudko i žarnovickí zemanovia svoje donácie dostali za verné služby na Zvolenskom hrade a je pravdepodobné, že pochádzali z jeho okolia. Azda jedinými domácimi ľuďmi (pôvodne prostými populmi zo Sklabine), ktorých Ondrej II. povýšil za vojenské zásluhy medzi šľachticov aj písomne, boli synovia Dvora Mikula a Dražko. Obidvoch Belo IV. v roku 1242, keď im daroval majetok neskoršej dediny Dražkovce, označuje za pravých šľachticov - synov jobagiónov z Turca⁽³⁰⁾, ktorí sa s ním zúčastnili bitky pri Slanej a boli členmi jeho sprievodu na úteku pred Tatármi do Chorvátska⁽³¹⁾.

Staršie donácie ako Ondreja II. pre Turiec, Liptov a Oravu nepoznáme. Ak aj jestvovali, predpokladáme, že neboli spísomené (napríklad pre Uzdu na Záturčie).

Z uvedených, najstarších donácií, či potvrdenia kúpy majetku a práv hostí sme dospeli k poznatku, že Ondrej II. darovaním majetkov v týchto troch dištriktach Zvolenského komitátu sa v prvom rade odmenil za vojenské zásluhy šľachticom a iným služobníkom z radov českých hostí, či iných, južnejších krajov Slovenska, resp. Uhorska. Toto zistenie platí len pre spísomené donácie, pretože v tom čase tu už jestvovala nižšia vrstva staršej domácej šľachty, ktorá svoje výsady i majetky získala buď zvykovým právom, jeho potvrdením uhorskými kráľmi, resp. zvolenskými županmi alebo oni im ich darovali. O nich, ako aj o Diviakovcoch, Ludanovcoch a ďalších spomínaných písomné pramene mlčia.

Až na Hontpoznanovcov, ktorí svoj majetok na Orave vymenili a z Oravy odišli, Ludanovcov a Diviakovcov, ktorí výmenou za turčianske majetky dostali iné v Ponitří⁽³²⁾, všetci ostatní, resp. ich potomkovia sa v Turci a v Liptove (Balašovci Iľanovo a Vrbicu v Liptove zamenili za Ďarmoty v Honte a Sučany v Turci⁽³³⁾); neskôr získali aj ďalšie majetky: v Liptove Belsko, v Turci Trebostovo, Benice, Mutnú a Trnovec i panstvo Oravského hradu, v roku 1267 ho vymenili za majetky v Trenčianskom komitáte⁽³⁴⁾) udržali aj v neskorších časoch a bohatší

⁽²⁰⁾ Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 616.

⁽²¹⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 416; Wenzel, G.: CAC III, 156.

⁽²²⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 458.

(23) Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 262 - 267; nie je vylúčené, že Diviakovci Vyšehrad získali už v 12. storočí.

⁽²⁴⁾ Nagy, E.: CDP VI, 284; Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 232.

⁽²⁵⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 364; Varsik, B.: Otázky vzniku, 55.

⁽²⁶⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 456.

(27) Tamže, nr. 378; Beňko, J.: Osídlenie, 98; Varsik, B.: Otázky vzniku, 14; Uličný, F.: Dejiny osídlenia, I. časť, 55.

⁽²⁸⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 302; Varsik, B.: Otázky vzniku, 14.

⁽²⁹⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 418; Varsik, B.: Otázky vzniku, 55; Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 244- 259.

⁽³⁰⁾ Marsina, R.: CDSI II, nr. 115; Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 349 - 361.

⁽³¹⁾ Tamže.

(32) Marsina, R.: CDSI II, nr. 230; Lukačka, J.: Majetky, 3 - 14. Obidva rody už aj predtým vlastnili v Nitrianskom komitáte viaceré majetky. V roku 1284 sa Diviakovci prostredníctvom svojho člena Vavrinca, syna Kozmasa znovu vrátili do Turca získaním Malej Bystrice /Borsa, I.: RRSA II, 2 - 3, nr. 3319, 3330/.

⁽³³⁾ Varsik, B.: Otázky vzniku, 15; Wenzel, G.: CAC III, 156.

⁽³⁴⁾ Varsik, B.: Otázky vzniku, 15; Wenzel, G.: CAC III, 156.; Beňko, J.: Osídlenie, 97.

z nich svoje majetky ďalšími donáciami z druhej polovice 13. storočia ešte zveľadili. Z potomkov turčianskeho Rečka a Krupca sa vyvinuli šľachtické rody z Bodovíc, Borcovej i Pravna. Z Balašovcov pochádzali šľachtici z Hája. Z potomkov ďalších menovaných šľachtici z Dolnej Mutnej, Sebeslaviec, Príboviec, Záturčia, Hostia a Dražkoviec. Potomkovia Bohumíra a Serafína boli zakladateľmi známych liptovských rodov Svätójanský, Pangrác, Okoličiansky, Smrečiansky, Podturniansky a iných.

Po Ondrejovi II. v darovaní majetkov a povyšovaní jednotlivcov do šľachtického stavu pokračoval jeho syn Belo IV. V 40. rokoch daroval len majetky v Turci, a to zemanom z Kaľamenovej, Rakova, Zanašan, Konotop a Jordánu⁽³⁵⁾, v roku 1250 dedinu Bobovník predkom Čertovcov a Veličovcov⁽³⁶⁾. Viacerých z nich i ďalších už pri ich prvom písomnom spomenutí i prvom známom obdarovaní nazýva šľachticmi - synmi jobagiónov. To znamená, že medzi nižšiu šľachtu - zemianstvo sa tu v tom čase počítala aj staršia vrstva domácej šľachty, ktorej výsady a držba majetku neboli spísomnené a iste aj bohatší, osobne slobodní kráľovskí populi, ktorí pôdu užívali len zvykovým právom. Tí sa cítili rovní so synmi jobagiónov a domáhali sa takých práv, aké oni získali privilégiami Ondreja II. a Bela IV. Preto Belo IV. v roku 1255 pri svojom letnom pobyte na hrade Turiec stanovil ich počet na 40 rodín⁽³⁷⁾. V inej listine z toho istého roku píše: "keďže synovia jobagiónov z Turca sa rozmnožili a prekročili povinný počet, uznali sme za dobré niektorých z nich reštituovať medzi svojich kondicionálnych populov"⁽³⁸⁾. To znamená, že v druhej polovici 13. storočia príslušnosť k privilegovanej vrstve šľachticov a s tým spojená držba majetku boli podmienené kráľovským privilégium.

Ďalšími privilégiami Belo IV. a jeho nasledovníci na uhorskom tróne povýšili medzi šľachticov v Turci predkov zemianskych rodov Trnovský, Záborský, Benický, Vrútocký, Zorkovský, Rakšanský, Jesenský, Košút a ďalších. V Liptove Ráztockých, Benických, Paludzských, Čemických, Belopotockých, Rakovských, Turanských a početných iných. Na Orave len Chotimíra, predka Revickovcov, ktorý za svoje zrejme vojenské zásluhy a smrť syna v kráľovských službách dostal v roku 1272 Revišné⁽³⁹⁾.

Uhorskí panovníci v 13. storočí rozdali takmer všetok kráľovský majetok v Turci a v Liptove drobným zemianskym rodom. Iná situácia bola na Orave. Tu až v 14. storočí vzniká v pravom zmysle slova domáca oravská šľachta. Jej časť pochádzala z Liptova: Kubínskovci i Medzihradskovci z Revúc, Dávidovci z Belska, Čaplovičovci asi z Nežitoviec; Zásalskovci z Turca; Dedinskovci sa vyčlenili z Revickovcov, predkovia Medveckých a Leštinských zemanov boli pravdepodobne pôvodom z Oravy.

Popri českých hosťoch, ktorým uhorskí panovníci uznali ich dávnejšie v Čechách získané postavenie šľachticov, resp. ich povýšili do radov uhorskej šľachty, stretávame sa v Turci i v Liptove ojedinele aj so šľachticmi iného než domáceho, slovenského pôvodu. Tak v roku 1256 Belo IV. daruje istému Mladíkovi Rutenovi, predkovi Trnovských, za požičanie 30 hrievien a vojenské zásluhy dedinu Trnovo v Turci⁽⁴⁰⁾. Tento Mladík, ako vyplýva z jeho prímenia a textu listiny pochádzal z radov ruských šľachticov - bojarov, ktorí sa do Uhorska

⁽³⁵⁾ Marsina, R.: CDSI I, nr. 80; II, nr. 159,205,305,321 ; Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 371-382.

⁽³⁶⁾ Marsina, R.: CDSI II, nr. 347.

⁽³⁷⁾ Tamže, nr. 478.

⁽³⁸⁾ Tamže, nr. 497; Jeršová, M.: Jordanfelde - Wold - Dolina. In: Sborník na počesť J. Škultétyho. Bratislava 1933,331.

⁽³⁹⁾ Wenzel, G.: CAC IV, 1.

⁽⁴⁰⁾ Marsina, R.: CDSI II, nr. 541.

uchýlil pred Tatármi. Iného Rutena v roku 1280 nachádzame v turčianskej Rakši a ďalšieho Dominika Rutena koncom 13. storočia v Liptove⁽⁴¹⁾. Ján Galikus dostal v roku 1262 pravdepodobne za vojenské zásluhy 4 poplužia zeme v Liptove⁽⁴²⁾. Jeho románsky pôvod odrážajú názvy dedín Vlachy a Vlašky. Okrem zemanov - kopijníkov z Belska v Liptove, spomínaných v roku 1316, keď výmenou zaň dostali Istebné na Orave⁽⁴³⁾, ktorí mohli, ale aj nemuseli byť potomkami maďarských strážcov v "Uhorskej Vsi" a azda aj Nevetlena, jedného z vrútockých zemanov z roku 1285⁽⁴⁴⁾, nepoznáme z 13. a 14. storočia žiadnych iných šľachticov v Turci, v Liptove a na Orave, u ktorých by bolo možné dokázať, resp. predpokladať maďarský pôvod.

Medzi turčianskymi, liptovskými a oravskými rodmi boli, ako sme uviedli, úzke rodinné i majetkové vzťahy. Okrem nich napríklad Andrej z Albertovej v Turci získal v roku 1269 majetok neskorších liptovských Andíc⁽⁴⁵⁾, v 14. storočí oravskí Kubínskovci, pôvodom z Liptova, získali iné majetky v Liptove, oravskí Dávidovci, pôvodom tiež z Liptova, v Turci, turčianski Necpalskovci na Orave⁽⁴⁶⁾ a pod.

Spätosť malopočetnej oravskej šľachty s turčianskou je ešte aj koncom 14. storočia (ba aj v prvej polovici 15. storočia) zrejme aj z toho, že v roku 1391 pri revízií donácií v týchto troch stoliciach, v dôsledku falzátorskej činnosti Jána literáta z liptovských Madočian, si oravskí zemanovia dali svoje donácie zapísať do Turčianskeho registra. Aj keď Liptovský a Turčiansky register neobsahujú všetky vtedy tu jestvujúce šľachtické rodiny, ani súpis všetkých donácií, predsa sú len dosť presným odrazom ich počtu. Do Turčianskeho registra vtedy dalo zapísať svojich 158 listín 54 turčianskych šľachtických rodín, 13 listín 5 oravských rodín a do Liptovského registra 194 listín 65 liptovských rodín.

Medzi šľachtictvom, resp. povýšením do šľachtického stavu a darovaním i držbou majetku bol úzky vzťah. Navzájom sa jedno druhým podmieňovalo⁽⁴⁷⁾. Mnoho šľachtických rodov má svoje meno práve od základného majetku - dediny, ktorou boli prvotne obdarovaní: Jesenský od Jasena, Vrútocký od Vrútok, Medzihradský od Medzihradného, Revický od Revišného, Smrečiansky od Smrečian atď. Ale aj opačne Zorkovce od Zorka, Demänova od Damiana a pod.

Naprostá väčšina šľachty týchto troch stolíc patrila k nižšej šľachte, k tzv. filii jobagionum⁽⁴⁸⁾. Tí pri svojom povýšení do šľachtického stavu dostali do vlastníctva celé dediny, resp. 1 - 12 popluží pôdy starších kráľovských dedín, na ktorej potom vystavali nové dediny. Často v nich (v svojich kúriach) bývalo len privilegované obyvateľstvo a preto ich nazývame kuriálnymi.

Významnou črtou šľachticov - zemanov týchto troch stolíc, ktorí tvorili naprostú väčšinu ich šľachtického stavu je fakt, že viacero ich predkov dokazateľne pochádzalo z radov domácich kráľovských populov: Turanský z Teplej, Ižipovský zo Sielnice, Dražkovský zo Sklabine a pod.⁽⁴⁹⁾. Títo, ale aj iní povýšenie do šľachtického stavu dosiahli za svoje zásluhy na vojnových výpravách uhorských kráľov, pri obrane uhorského kráľovstva a jeho hradov, alebo iné

(41) Turčiansky register, § 62; Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 874; Liptovský register, § 27.

(42) Nagy, E.: CDP VI, 232; Uličný, F.: Dejiny osídlenia, III. časť, 99; Varsik, B.: Otázky vzniku, 16; Fügedi, E.: O stredovekej uhorskej šľachte slovenského pôvodu. In: Historický časopis 30, 1982, 401.

(43) Turčiansky register, § 13.

⁽⁴⁴⁾ Nagy, E.: CDP VIII, 240; Varsik, B.: Otázky vzniku, 63.

(45) Beňko, J.: Znova o starý Liptov, 659.

(46) Kubínyi, F.: A felső-Kubinyi család története I. Budapest 1901, 25 a násl.; Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 968 - 970; tenže: Osídlenie, 58.

(47) Fügedi, E.: O stredovekej, 397.

(48) Rapant, D.: Filii jobagionum. In; Slovenská archivistika 9, 1974, 61.

⁽⁴⁹⁾ Beňko, J.: Osídlenie, 122, 110; tenže: Starý Turiec, text a pozn. 349 - 361.

zásluhy a služby pri, resp. v prospech Zvolenského kráľovského hradu, ktorými ich uhorskí panovníci aj naďalej už ako šľachticov zaväzujú aj písomne (napríklad zemanovia z turčianskej Doliny boli povinní od šiestich kúrii postaviť do kráľovského vojska jedného dobre ozbrojeného jazdca, Zátureckovci boli aj naďalej povinní poľovnými a rybolovnými službami kráľovi pri jeho pobyte v Turci a pod.⁽⁵⁰⁾).

Prvoradou a základnou povinnosťou väčšiny týchto zemanov - synov jobagiónov bola vojenská služba v kráľovskom vojsku pod zástavou zvolenského župana. Všetci pôvodne podliehali súdu zvolenského župana (odvolacou inštanciou pre nich bol kráľovský súd). Z tohto hľadiska a z účasti v bandériu zvolenského župana ich môžeme pokladať aj za zvolenských hradných jobagiónov⁽⁵¹⁾. Pod vlastnou koruhvou mohli v kráľovskom vojsku od roku 1287 bojovať len liptovskí Bohumírovci⁽⁵²⁾, od roku 1279 aj Rečkovci z turčianskeho Pravna, ktorých Ladislav IV. oslobodil z právomoci zvolenských županov, a tým povýšil medzi vyššiu šľachtu⁽⁵³⁾.

V 13. storočí sa turčianska, liptovská, ale aj oravská šľachta člení na dve základné skupiny, malopočetnú vyššiu a početnejšiu nižšiu, ktoré postupne splývajú v jednu privilegovanú vrstvu, od roku 1351 jednotne nazývanú nobiles. Jej základnou charakteristikou už nie je vojenská, či iná povinnosť, ale pozemkové vlastníctvo⁽⁵⁴⁾. Vážnosť a postavenie jednotlivých šľachtických rodov v uhorskom kráľovstve i v príslušných stoliciach zostávajú však aj naďalej závislé od ich majetkových pomerov, ktoré sa v nasledujúcich storočiach menili.

Aj keď od 15. - 16. storočia sa tu udomácnili aj ďalšie cudzie šľachtické rody, napríklad Révajovci v Turci, základnú a prevažujúcu vrstvu turčianskej, liptovskej a oravskej šľachty až do novoveku tvorili potomkovia nižšej šľachty - zemianstva domáceho pôvodu, ktorá svoje privilégia získala v 13. a 14. storočí.

Resumé

Turiec, Liptov and Orava - three the very old regions of Slovakia - were settled from the Paleolithic Age. The ancestors of the Slovaks - the Slavs were settled here from the 8th - 9th centuries at the latest. At that time these regions were a part of Nitran principality and Great Moravia. The society was formed by the magnates, more rich and common Slavs as well. Land and privileges were used on the basis of common law of Slavs.

Probably at the beginning of the 10th century after the fall of Great Moravia there was an influence of the Kingdom of Poland over Turiec, Liptov and Orava. These regions were affiliated during about 1092 - 1094 years to Hungary.

The first written sources about these regions apart from two deeds of covenant (litterae donationales) for ecclesiastical institutions are from the 30's of the 13th century only. Then Andrew II (Ondrej II.) donated his vassals the land in Turiec, Liptov and Orava. In these three regions the first land possessors donated by landed property on the basis of deed of covenant descended from the Czech

⁽⁵⁰⁾ Jeršová, M.: Jordanfelde, 331; Marsina, R.: CDSI II, nr. 478.

⁽⁵¹⁾ Beňko, J.: Starý Turiec, text a pozn. 1118 - 1119. Na Zvolenský i Lupčiansky hrad liptovskí i turčianski šľachtici ešte aj začiatkom 14. storočia chodili na súde /Századok 1909, 890; Luby, Š.: Liptovský a turčiansky register z roku 1391. Bratislava 1932, 6/

⁽⁵²⁾ Szentpétery, E. - Borsa, I.: RRSa II, 2 - 3, nr. 3444.

⁽⁵³⁾ Slovenský národný archív, Kališ, f. 1, lit. R.; Fejér, G.: CDH, V 2, 545.

⁽⁵⁴⁾ Fögedi, E.: O stredovekej, 397.

nobility (ancestors of the Family Svätojánsky, the Family Pongrác, the Family Ludanický, the Family Pravniansky). They also descended from the nobility and the landed nobility of other regions of Slovakia (the Family Diviacky, the Family Balaša, the Family Hontpoznan, the Family Sebeslavský, the Family Revický); only exceptionally of Turiec (the Family Dražkovský). In the first half of the 13th century in Turiec and Liptov as well the autochthonous landed nobility is already found; in Latin the landed nobility was called "filii jobagionum". However its privileges and the tenure of landed estate were based on the common law only.

Up to the end of the 13th century the hungarian kings donated almost the whole landed estate of the king's domain in Turiec and Liptov as well. Many autochthonous families were raised to the landed nobility. They were donated by whole older villages or by a part of their cadastre. On this donated landed property the new villages originated where the only privileged inhabitants of the landed nobility lived. In Orava this process passed not before the 14th century over.

Descendants of the landed nobility mentioned above have also represented almost the whole of nobility of these three regions of the North of Slovakia in the following centuries.

RODY TRENČIANSKEJ ŽUPY (STOLICE)

Richard Marsina

Hovoriť o rodoch Trenčianskej župy (stolice) v priebehu mnohých storočí, dá sa v rámci pomerne krátkej prednášky len v zovšeobecňujúcom slova zmysle. Na zovšeobecnienie by však bolo treba mať k dispozícii predpráce, ktorých výsledky by sa zovšeobecniili. Moderné predpráce o minulosti (šľachtických) rodov Trenčianskej župy nejstujú, najmä nie z posledných desaťročí. Preto sa tu pertraktovaná problematika zúži a prednostná pozornosť sa bude venovať obdobiu najstaršieho vývoja, teda pokiaľ to dovoľuje zachovaná pramenná základňa aj časom pred 13. storočím, v zhode so stavom zachovanej pramennej základne však prevažne 13. a 14. storočiu, s občasnými presahmi aj do 15. storočia. Prirodzene, že sa bude hovoriť iba o šľachtických rodoch, pretože iba tie sú spravidla zdokumentovateľné prameňmi od 13. storočia (až od 14., ale najmä 15. stor. by potom bolo možno hovoriť, pravda v obmedzenejšej miere, aj o meštianskych rodoch - rodoch mešťanov).

Jediným prameňom pre vývoj najstarších rodov v Trenčianskej župe sú zachované listiny na vývoj pozemkového vlastníctva. Jediné celkovejšie spracovanie stredovekých šľachtických (ale aj niektorých meštianskych) rodov v Trenčianskej župe-stolici od najstarších čias do začiatku 16. stor. je od Antala Fekete-Nagya; vo svojej historickej geografii (alebo topografii) Trenčianskej župy polovicu rozsahu celého svojho spracovania venuje tým šľachtickým rodom Trenčianskej stolice, na ktoré našiel údaje v zachovaných písomnostiach do roku 1526(1).

Najstaršie písomné doklady u nás (ako aj v okolitých krajinách) sa zvyčajne týkajú majetkov cirkevných inštitúcií. Tak je to aj v Trenčianskej župe. Najstaršou v plnom znení zachovanou listinou, v ktorej sú aj údaje na Trenčiansku župu, je Zoborská listina z roku 1113(2). Medzi iným sa v nej ohraničuje aj majetok Zoborského opátstva na juh od Trenčína (neskoršie Opatovce). V metácii sa až na jediný príklad nespomínajú okolití držiteľia pozemkových majetkov, ale len názvy okolitých dedín. Jediný konkrétne menovite spomínaný muž (Mala) vystupuje iba v tejto listine, takže nevieme, či jeho rod (potomstvo) prežilo aj naďalej (teda, či nie najstarším známym predkom niektorého z neskôr známych šľachtických rodov).

V Trenčianskej župe na sever od Trenčína za Váhom mal viaceré majetky aj nitriansky biskup. V listine nitrianskeho župana Tomáša, ktorý z poverenia panovníka vykonal okolo r. 1208 ich ohraničenie sa dozvedáme mená viacerých pozemkových vlastníkov, zväčša asi jobagiónov Trenčianskeho hradu(3), ktorí môžu byť prvými podľa mena známymi predkami viacerých neskorších šľachtických rodín v Trenčianskej župe (stolici). Popredný muž Trenčianskeho komitátu (iste z rodu tzv. jobagiónov svätého kráľa - Štefana I.) Benedikt, obvinil vtedajšieho nitrianskeho biskupa (Jána II.), že neoprávnene zaujal až na troch miestach majetky, patriace kráľovskému Trenčianskemu hradu. Pri podrobnom vyšetrovaní a dokazovaní sa však toto narieknutie nepodarilo dokázať. Osoby spomínané v tejto listine nepochybne žili v 12. alebo aj v 13. storočí. Kde vo vtedajšom Trenčianskom komitáte mal majetok spomínaný Benedikt (ktorý mal

(1) FEKETE NAGY, A.: *Trencsén vármegye*. Budapest 1941, s. 214-414.

(2) MARSINA, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej CDSI) I. Bratislava 1971, s. 66, v č. 69.

(3) CDSI I, s. 116, v č. 148.

svoje meno iste podľa miestneho svätca trenčianskeho regiónu mučeníka Benedikta) nevieme. Rovnako konkrétne nevieme, komu predtým patrila sporná časť Skaly. Zem ženy zvanej Dvese, dcéry Dobroslavy a manželky Egida ležala asi popri Skale. Zem nebohého Bud(i)slava, azda správnejšie Buclava, syna Vojtecha (Vojta - Woyte) ležala možno v chotári Bolešova. Vo všetkých troch prípadoch išlo asi o majetky hradných jobagiónov, ktorí už vtedy vymreli bez mužského potomstva, takže neprimeraným by bolo chcieť zistiť ich potomstvo. Keďže sa tu však v pomerne malom priestore spomínajú až tri jobagiónske rody, čo boli vymreté už na prelome 12./13. storočia, je to dôkaz, že pôvodne vrstva hradných jobagiónov bola veľmi početná a jej základná (prepožičaná) majetková držba bývala pomerne malá. Súčasne to možno aj ukazuje, že postavenie hradných jobagiónov malo charakter veľmi rizikového povolania, pretože sa museli zúčastňovať na vtedy častých vojenských výpravách, zväčša za hranice Uhorského kráľovstva.

Zo spomenutej listiny sa však dozvedáme aj mená ďalších vtedy ešte žijúcich predstaviteľov rodov (prevažne) hradských jobagiónov, ktorých tiež nemôžeme konkrétnejšie zaradiť, pretože nevieme, kde boli ich (prepožičané) majetky. Ak sem nepočítame vtedajšieho trenčianskeho župana Martina, ktorý mohol pochádzať z iného komitátu Uhorského kráľovstva, sú to veliteľ trenčianskeho (hradného) vojska Stojša a jeho bratia Andrej a Vojtech (Wotich), ďalej stotníci Michal a Radislav. Jedine o človekovi vtedajšieho trenčianskeho župana Martina (tiež) Stojšovi vieme, že pochádzal z Rybníka (neskoršie v chotári Trenčína). Stretávame sa teda v tejto jedinej listine s najstaršími známymi predkami viacerých (neskorších) trenčianskych šľachtických rodov: Benedikt, Stojša a jeho bratia Andrej a Vojtech, stotníci Michal a Radislav a napokon Stojša z Rybníka. Len veľmi detailná analýza a priaznivá pramenná základňa by boli vstave umožniť sledovanie potomstva (ak ho všetci mali) spomínaných siedmich zväčša hradných jobagiónov Trenčianskeho komitátu na prelome 12./13. storočia.

Najstarším dokladom v Trenčianskom komitáte na pozemkové vlastníctvo len svetských (teda nie cirkevných) držiteľov, je listina Bela III. z r. 1193. Listina sa zachovala len v pomerne veľmi neskorom jednoduchoť odpise, jej hodnovernosť nie je bezchybná, no pokiaľ ide o základné údaje (spomínané mená a majetky) možno sa o ne opierať⁽⁴⁾. Z listiny sa dozvedáme, že traja bratia Vraclav (Vrat(i)slav?), Stojša a Piskina (Pešina?) boli jobagiónmi Trenčianskeho hradu a svoje základné zdedené majetky mali v Dubnici (nad Váhom) a v Ostraticiach. Vraclav a Stojša sa zúčastnili viacerých výprav v kráľovskom vojsku, pričom Stojša padol a Vraclav bol ťažko poranený. Za svoje aj bratove služby panovníkovi dostal Vraclav uprázdnené majetky v Kameničanoch a v Predmieri so Súľovom. So súhlasom kráľa dal Vraclav v novodarovaných majetkoch v Kameničanoch a v Predmieri so Súľovom po dve popluzia svojmu bratovi Piskinovi. Svoje dedičné majetky si tiež so súhlasom kráľa rozdelili tak, že v Dubnici zem okolo potoka Dubnica patrila Vraclavovi a zem okolo Lieskovského potoka dostal Piskina; majetok v Ostraticiach si tiež rozdelili napoly. Nezachovali sa hodnoverné doklady, ktoré by nám umožňovali zoznámiť sa s bezprostredným potomstvom Vraclava a Piskinu (len v roku 1274 sa spomína Jakub, syn komesa Chebka zo Súľova, o ktorom nevieme koho bol synom). Iba o niekoľko generácií neskôr sa stretávame s vlastníkmi (držiteľmi) majetkov v Súľove (zo Súľova - neskôr Súľovský), v Dubnici (z Dubnice - neskôr Dubnickí), v Lieskovci (z Lieskovca - neskôr Lieskovský), v Kameničanoch (z Kameničian - neskôr Kamenický), v Ostraticiach (z Ostratic - neskôr Ostraticí). Prirodzene, vzhľadom na to, že

⁽⁴⁾ CDSI I, s. 95, v č. 102++.

pôvodne išlo o majetky hradných jobagiónov, asi nešlo v najstaršom čase o držbu (potom vlastníenie) celej Dubnice, Ostratic ani Lieskovca. Nemožno však mechanicky vylučovať, že za najstarších podľa mena známych predkov spomínaných šľachtických rodov možno pokladať Vraclava a Piskinu. Je to však len predpoklad a potvrdiť alebo vyvrátiť by ho mohol len veľmi podrobný, minuciózný analytický výskum.

Pokiaľ ide o pôvodnú etnicitu spomínaných najstarších písomne doložených (zväčša) jobagiónov Trenčianskeho hradu, nesporne prevládajú mená pôvodu slovanského, ktoré vzhľadom na užšie územie, na ktorom sa vyskytujú možno presnejšie označiť za slovenského pôvodu. Oproti piatim spomínaným všeobecne kresťanským menám (Andrej, Benedikt, Egíd, Martin a Michal) je tu deväť mien slovenského pôvodu (Buclav, Dobroslava, Vojtech dvakrát, Vraclav, Radislav, Stojša trikrát) a dve mená neurčitého pôvodu (Dvese a Piskina). Preto možno konštatovať, že na začiatku 13. storočia vedúca vrstva Trenčianskeho komitátu (Trenčianska šľachta, ak už vtedy možno o šľachte jednoznačne hovoriť) bola nesporne prevažne etnicky a asi aj jazykovo slovenského pôvodu. Išlo prevažne o nižšiu (výnimočne strednú) zložku vedúcej vrstvy, nie o príslušníkov vyššej (najvyššej) zložky vedúcej vrstvy, ktorí podľa maďarských historikov pochádzali výlučne z maďarských alebo prípadne z cudziny prisťahovaných rodov(5).

Hoc aj Trenčiansky komitát nebol do polovice 14. storočia kolískou ani jedného z tzv. veľkých významných rodov Uhorského kráľovstva, viaceré z týchto rodov získali na určitý čas majetky v Trenčianskej župe. Nepochybne najznámejším z nich je rod Čák, ved Matúš Čák Trenčiansky je jednou z najvýznamnejších osobností stredovekých slovenských dejín. Rod Čák získal prvý majetok v Trenčianskej župe roku 1244 (Pruské, potom Tunežice)(6) a do konca 13. stor. vlastnili Čákovci v Trenčianskej župe aj celé panstvá (Uhrovec, Trenčín)(7). Po smrti Matúša Čáka Trenčianskeho (1321) boli všetky tieto majetky skonfiškované v prospech Koruny(8) (stali sa korunnými, moderne povedané štátnymi majetkami). Predkovia neskorších Balašovcov (Balassa) sa už za vlády Ondreja II. stali vlastníkami veľkých majetkov v severnej časti Trenčianskej župy(9), ktoré si potom ešte rozšírili. Potom sa týchto majetkov zmocnil Matúš Čák Trenčiansky a po jeho smrti im dal kráľ Karol Róbert výmenou majetky v iných častiach Uhorského kráľovstva(10). Trenčiansky župan Bohumír, syn Sebeslava z rodu Hont - Poznan dostal roku 1244 od Bela IV. rozlohou veľké majetky Súča a Kysuca (na západ od dolného a časti stredného toku rieky Kysuce)(11), ktoré však po jeho smrti, pretože nemal mužských potomkov, pripadli späť kráľovi. Vetva rodu Hont - Poznan Pogáňovci (Pogány) vlastnila v Trenčianskej župe majetky v rokoch 1243-1329, najmä v Záhorskom okrese v okolí Bánoviec nad Bebravou(12). Krátkodobo vlastnili majetky v Trenčianskej stolici aj členovia iných veľkých známych rodov (Bejc-Bejcs, Diviakovci)(13). Stojí za zmienku, že v Trenčianskej župe sa vyskytujú dva miestne názvy, ktorých základom je starobylé označenie "bán"; sú to Bánovce nad Bebravou a Bánová

(5) Tento názor zastávajú vo svojich základných genealogických prácach tak M. Wertner (A Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I.-II. Temesvár 1891, 1892), ako aj J. Karácsonyi (A Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I.-III. Budapest 1900).

(6) CDSI II. Bratislava 1987, s. 104, v č. 153.

(7) Por. KRISTÓ, Gy.: Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest 1973.

(8) Por. KRISTÓ, Gy.: Tamže, najmä s. 202-203.

(9) WENZEL, G. (ed.): Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. V, s. 180.

(10) FEJÉR, G. (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VIII/3, s. 489.

(11) CDSI II, s. 111, č. 167.

(12) CDSI II, s. 82, v č. 124; FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 334.

(13) Členovia rodu Bejc mali Bytču; o Diviakovcoch por. príspevok J. Lukačku.

(dnes m. č. Žiliny), písomne doložené už v prvej tretine 13. storočia⁽¹⁴⁾. Zistenie konkrétneho pôvodu obidvoch týchto pomenovaní by možno tiež pomohlo osvetliť najstarší politickosprávny vývoj na území Trenčianskeho komitátu.

Mnohé pôvodne jobagiónske rody pochádzajúce z Trenčianskej župy sa postupne dostali medzi strednú, ba aj vyššiu šľachtu. Spomínaný Piskina bol pravdepodobne najstarším známym predkom rodu používajúceho neskôr predikát z Košece, alebo z Lieskovca. Smaragd z Košece vystupuje 1272 ako držiteľ Košeckého hradu, ktorý však potom až do konca 14. stor. bol kráľovským hradom. Rod z Lieskovca mal potom významnú úlohu až do šesťdesiatych rokov 15. storočia⁽¹⁵⁾. Možno tiež domáceho (trenčianskeho) pôvodu bol rod používajúci predikát zo Slopnej, ktorú však dostali až roku 1339. Postupne získali viaceré majetky v okolí Slopnej, v tretej štvrtine 15. stor. aj panstvo Vršatec, podľa ktorého začali používať predikát (Oroszlánkevy, ale aj Vršatecký-Versetzky 1520). V 15. a zač. 16. stor. boli najväčšími pozemkovými vlastníkami v Trenčianskej stolici⁽¹⁶⁾. Domáceho pôvodu boli aj Hatňanskovci (Hatnanski, Hatnenski, Hatnai) ktorých pôvodným majetkom bolo Hatné neďaleko Považskej Bystrice. Od dvadsiatych rokov 15. stor. postupne získali viaceré majetky v okolí Považskej Bystrice, roku 1439 hrad a panstvo Budatín, v 60. rokoch 15. stor. aj Ilavu s hradom a panstvom. Koncom 15. stor. rod upadol a začiatkom 16. stor. v mužskej línii vymrel⁽¹⁷⁾.

Z celouhorskeho hľadiska veľmi významným rodom boli Podmanickovci. Pochádzali z Podmanína a z Lúčky (dnes Fačkov), kde mali svoje majetky najstarší známi predkovia tohoto rodu v prvej polovici 14. storočia. V priebehu 15. a 16. storočia sa Podmanickovci stali vlastníkami viacerých hradov a panstiev, pričom ich hlavným sídlom bol Považskobystrický hrad, ktorý im patrilo od roku 1458. Významnú úlohu zohrali aj v bojoch medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským, k čomu došlo až po roku 1526. Vymreli v polovici 16. storočia⁽¹⁸⁾.

Napokon veľmi významným rodom v Trenčianskej stolici koncom stredoveku sa stali aj Pongrácovci. Ich pôvodné majetky dokázateľne od 13. storočia boli v Liptove. V 15. stor. získal rod viaceré hrady a panstvá, medzi iným aj v Trenčianskej stolici, najmä panstvá Starý Hrad a Strečno. Starý hrad a k nemu patriace panstvo ostalo natrvalo ich majetkom až do roku 1945 a dodnes žijú u nás potomkovia tohoto kedysi významného šľachtického rodu⁽¹⁹⁾.

Okrem doteraz spomínaných rodov je ako majetkových vlastníkov v stredoveku v Trenčianskej stolici doložených niekoľko sto ďalších rodov, ktoré trvalejšie alebo dočasnejšie používali ako predikáty názvy lokalít v Trenčianskej stolici. Časť príslušníkov týchto rodov sa dostala do Trenčianskej župy a stolice po udelení majetkovej donácie v priebehu 13.-15. storočia, pri čom niektoré z nich v priebehu niekoľkých generácií vymreli. Pochádzali z najrozličnejších častí Uhorského kráľovstva a bolo medzi nimi aj hodne príslušníkov maďarského etnika. Jestvuje však nepochybne aj veľký počet šľachtických rodov v Trenčianskej stolici, ktoré sú domáceho pôvodu. U mnohých z nich sa pôvodne im prepožičaný majetok za služby župnému (alebo inému kráľovskému) hradu stal ich dedičným zemianskym (šľachtickým) majetkom, na ktorý prípadne dostali aj kráľovskú

⁽¹⁴⁾ Por. CDS I I, s. 116, v č. 148, a s. 283, č. 396.

⁽¹⁵⁾ FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 289-293.

⁽¹⁶⁾ FEKETENAGY, A.: c. d., s. 368-375.

⁽¹⁷⁾ FEKETENAGY, A.: c. d., s. 258-260.

⁽¹⁸⁾ K dejinám rodu Podmanickovcov je vydaný päťdielny listinár; LUKINICH, I. (ed.): A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára. I-V. Budapest 1937-1943.

⁽¹⁹⁾ FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 335-340.

donáciu. V druhej polovici 14. a v 15. storočí sa šľachticmi (zemanmi) stali aj niektorí dediční richtári⁽²⁰⁾. Od 13. do 15. stor. však dochádzalo občas aj k udeľovaniu pozemkového vlastníctva a k povyšovaniu ľudí nešľachtického pôvodu do šľachtického stavu, pochádzajúcich z Trenčianskej alebo iných stolíc celého Uhorského kráľovstva. K nobilitovaniu (povyšovaniu do šľachtického stavu) dochádzalo v prevažnej väčšine prípadov za vojenské zásluhy.

V ďalšom sa pokúsime vytypovať niekoľko takých zemianskych (šľachtických) rodov, ktorých aj pôvodné korene boli asi v Trenčianskej župe-stolici a aj ich potomkovia (ďalšie generácie) strávili na svojich majetkoch v Trenčianskej stolici. Bude to však len odhad, pretože istotu by bolo možno získať iba pri jednoznačne dokázateľnej genealogickej postupnosti, čo býva však len veľmi zriedka možné, pretože aj u významných rodov so zachovanými archívmi sa občas vyskytujú prípady prerušenia genealogickej postupnosti (následnosti). Hoci je veľmi pravdepodobné, že napr. rod Hrabovských z Hrabova má zachovanú neprerušenu rodovú postupnosť od 13. storočia, za isté to možno mať iba pri neprerušenej dokumentovateľnosti tejto šľachtickej postupnosti, čo je napr. u tohoto rodu prakticky nemožné pre stredovek a ešte komplikovanejšie a obťažnejšie je doviesť to až do 18.-19. storočia. Možné a predstaviteľné sú pri vymretí mužského potomstva aj osvojovania si a adaptácie, čo však treba chápať ako (aj genealogicky) legálny prostriedok. Preto podanie jednoznačného dokladu o neprerušenej genealogickej postupnosti v pokrvnom zmysle je možné len s veľkým úsilím, a len zriedkavo sa jednoznačne podarí.

Spomenutý rod Hrabovských z Hrabového pri Bytči je pravdepodobne domácim rodom s neprerušenu genealogickou postupnosťou od 13. storočia s tým, že už od tretej štvrtiny 13. stor. genealogickú postupnosť zachovala Helena, dcéra Gurgusa, ktorá sa vydala za Altmanna (Oltuman) a ich potomkovia potom používali predikát "z Hrabového". Rod sa veľmi rozkonáril, niektorí jeho príslušníci používali predikát "z Hrabového" aj keď už v Hrabovom nebývali. Od začiatku 16. stor. sa vyskytuje aj forma Hrabovský⁽²¹⁾. Zrodu Hrabovských pochádzala aj matka známeho slovenského a uhorského historika Samuela Timona⁽²²⁾.

Asi jobagiónskeho pôvodu bol rod zemanov z Kotešovej, ktorých najstarší známi predkovia sú menovite doložení roku 1234 alebo 1244⁽²³⁾. Je otázne, či pre šľachtický rod, ktorý používal predikát "z Borčíc" (potom Borčický) treba za najstaršieho predka pokladať "Stolka" z už spomínanej listiny z roku 1193 (pri čom môže ísť o koruptelu) alebo až "Borka", spomínaného v listine z roku 1229⁽²⁴⁾. Je otázne, či (neskoršie tak nazývaný) rod Kamenický (ale aj Kemencei, Kemencei) možno spájať už s koncom 12. storočia (1193), keď jednoznačný najstarší zachovaný hodnoverný údaj je až z roku 1353⁽²⁵⁾. Neďaleko ležiace Horovce používala ako predikát tam sídliaca zemianska rodina doložená od 1460 pod pomenovaniami Horovický - Horovecký; ich predkovia boli ako hostia, prijatí r. 1268 medzi jobagiónov Trenčianskeho hradu a dostali majetok od kráľa Bela IV⁽²⁶⁾. Ako hostia sa na území patriacom Trenčianskemu hradu usadili tesne pred

(20) Najmä dediční richtári na žilinskom práve, napr. v Jesenici, Čelkovej Lehote, Hliníku.

⁽²¹⁾ Bytča 1378-1978. Osveta (Martin) 1978, s. 47-48.

(22) MARSINA, R.: Samuel Timon a jeho predstavy o najstarších dejinách Slovákov. Hist. čas. 28. 1980, s. 239.

(23) MARSINA, R.: Osídlenie Hornej Trenčianskej pred tatárskym vpádom. Sb. Fil. fak. Univ. Komenského XV. 1964, s. 56-57.

⁽²⁴⁾ CDSI I, s. 95, v č. 102++; MARSINA, R.: Trenčianske listiny z roku 1193, 1229 a 1421 a otázka ich pravosti. Hist. štúdie III. Bratislava 1957, s. 275-286.

(25) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 272-273.

(26) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 264-265.

tatárskym vpádom aj najstarší známi predkovia rodu Zamarovský zo Zamaroviec⁽²⁷⁾. Neboli zakladateľmi dediny Zamarovce, pretože tá jestvovala dokázateľne už začiatkom 13. stor.⁽²⁸⁾, teda niekoľko desaťročí pred ich príchodom; predikát začali používať podľa už jestvujúcej dediny a neskôr sa z neho stalo priezvisko. Z okolností ich príchodu možno usudzovať, že hostia (v tomto prípade asi "šľachtického" pôvodu z cudziny) vstupujúci do služby uhorského kráľa dostali pozemkový majetok aj s (domácimi) ľuďmi (poddanými), ktorí ho obrábali.

So šľachticmi používajúcimi predikát "zo Súľova" sa stretávame od 14. storočia. Vychádzajúc z už viacrás spomínanej listiny z r. 1193, ktorou Vraclav (z Dubnice a Ostratic) dostal od kráľa Bela III. medzi iným aj časť Predmiera so Súľovom (o čo sa podelil so svojím bratom Piskinom), by sa dalo predpokladať, že predikát "zo Súľova" používala v 14. stor. vetva spomínaného rodu hradných jobagiónov. Táto vetva v 13. stor. nepochybne jestvovala, no vieme, že vymrela pred r. 1336, kedy uhorský kráľ Karol Róbert daroval Súľov s Hradnou budatínskemu kráľovskému kastelánovi Eliášovi, synovi Matúša z Bobrovníka (na juhozápad od Trenčína). Potomkovia tohoto Eliáša používali potom predikát "zo Súľova", v druhej polovici 15. stor. pretvorený na priezvisko (Súľovský: Zwloczky, Swlosky, Swlowzky, Zwloczky)⁽²⁹⁾. Aj tento rod však vymrel v polovici 16. stor. a jeho majetky dostal potom rod Sirmay-Sirmiensis, ktorý potom používal priezvisko "Szulyovszky-Szirmiensis".

K pomerne veľkým zmenám došlo v Trenčianskej župe po smrti Matúša Čáka Trenčianskeho (1321), kedy niektorým jeho prívržencom odňal kráľ Karol Róbert majetky. Aj v Kočovciach (vtedy Malé a Veľké Kočovce) sa od r. 1321 stretávame s novým vlastníkom, ktorý začal používať predikát "z Kočoviec" a je pre nás prvým známym predkom rodu z Kočoviec (neskôr Kocsóczi - Kočovský)⁽³⁰⁾, ktorý vymrel v 18. storočí. Jeho majetky dostal rod Marczibányi, ktorý však predikát "z Kočoviec" nepoužíval. Po vymretí rodu Marczibányi stala sa vlastníkom majetku v Kočovciach už na prelome 19./20. stor. vetva rodu Rakovský z Turca, ktorá používala predikát "z Kočoviec".

Veľmi starým rodom v Trenčianskej župe sú Klobušickí so základným rodovým majetkom v Klobušiciach (pri Ilave). A. Fekete-Nagy pokladá za ich prvých známych predkov Mikuda a Mika, ktorí sa spomínajú ako svedkovia pri majetkovom spore o Horovce v roku 1262⁽³¹⁾. Správnejším sa však zdá predpokladať, že, hoc aj podľa mena neznámi predkovia rodu Klobušický, žili nepochybne najneskoršie už na prelome 12./13. stor., pretože Klobušice sú pod týmto názvom doložené už roku 1229⁽³²⁾. Predikát "z Medného" (de Medzne, Mezne) je doložený od roku 1372; tento rod, ktorý používal potom priezvisko Medňanský (Mednyánszky)⁽³³⁾ sa udržal až do najnovších čias. Azda už najneskôr od prvej polovice 14. stor. možno predpokladať kontinuitu rodu zemanov z Nededze, ktorí roku 1384 získali majetok aj vo Vadičove⁽³⁴⁾. K veľmi starým trenčianskym zemianskym rodom patrila rod z Ozoroviec, ktorého najstarší známy predok Hotslav dostal tento majetok r. 1234⁽³⁵⁾. Neskôr používali priezvisko Ozorovský (Ozerowzky), ale jedna vetva rodu už od konca 15. stor. používala priezvisko Otlík

⁽²⁷⁾ CDS III, s. 62, č. 95.

⁽²⁸⁾ CDS II, s. 116, vč. 148.

(29) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 378-380.

(30) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 281.

(31) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 279-280.

⁽³²⁾ CDS II, s. 253, č. 353.

(33) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 304-305.

(34) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 313.

⁽³⁵⁾ CDS II, s. 283, č. 396.

(Ottlyk)⁽³⁶⁾. Rod používajúci predikát "z Rudiny" (medzi Žilinou a Kys. N. Mestom) je doložený od r. 1359(37); ako priezvisko neskôr používal Rudinský, iná vetva ako priezvisko používala už v 15. stor. Čičkan. Starým bol v Trenčianskej župe aj zemiansky rod, používajúci predikát "zo Záblatia". Koncom 15. stor. však tento rod, hoci sa delil na viaceré vetvy, vymrel a jeho majetky ešte predtým zväčša kúpou prešli na trenčianskeho mešťana a komorského úradníka Salczera (správcu župného soľného úradu), pochádzajúceho z Kluže (Cluj), ktorý po presťahovaní sa do Záblatia začal používal priezvisko "Zabláthy"⁽³⁸⁾.

Vo výpočte šľachtických rodov Trenčianskej župy a stolice by bolo možno pokračovať. Usilovali sme sa spomenúť aspoň niektoré z najstarších a najvýznamnejších trenčianskych šľachtických rodov. S viacerými sme sa vedome nezaoberali preto, že iste bude o nich reč pri preberaní rodov Nitrianskej župy-stolice, kde boli ich hlavné sídla (Diviackí, Motešickí, Majtění (z Mojtína), Bošáni). Napokon ešte záverom je primerané zdôrazniť, že nemožno úplne vylučovať, že najstarší podľa mena známi jobagióni Trenčianskeho hradu z roku 1193 Vraclav a Piskina sú pravdepodobne najstaršími známymi predkami viacerých, potom samostatných trenčianskych šľachtických rodov, a to Súľovských, ktorí vymreli v prvej tretine 14. stor., Kamenických, Dubnických, Lieskovských a Košeckých, ako aj Ostratických. Všetky tieto rody jestvovali v Trenčianskej stolici aj v novoveku, no či pri šľachticoch vlastníacich majetky v príslušných lokalitách a používajúcich podľa nich predikáty a potom priezviská išlo po celé stáročia o skutočnú bezprostrednú rodovú pokrvnú príbuznosť, môže vyvrátiť alebo dokázať až podrobný analytický genealogicko-historický výskum.

Resumé

Die nicht vielen ältesten Urkunden aus der Wende des 12./13. Jahrhunderts betreffen nur manche Teile des Trentschiner Komitats. Die Namen der ältesten schriftlich aufbewahrten Bodenbesitzer, welche meistens Mitglieder Kleinadels (der sog. Burgjobagionen) sind, haben meistens slavischen (slowakischen) sprachlich Charakter, an zweiter Stelle sind die christlichen Namen, dann die sprachlich näher nicht definierenden Namen es kommen keine magyarischen Namen vor. Schon seit der Hälfte des 13. Jahrhunderts gibt es konkrete Angaben, daß auch Mitglieder mehrerer bedeutenden magyarischen Adelssippen, zum Beispiel der berühmten Sippe Chak, Bodenbesitz im Trentschiner Komitat bekan.

Während des 14.-15. Jahrhunderts Mitglieder mehrerer Burgjobagionssippen größeren Bodenbesitz (auch ganze Herrschaften) erworben haben und somit Mitglieder des Mitteladels wurden. Die bekanntesten von Ihnen waren die Herren von der Burg Vršatec (Vršatecký, aber auch Oroszlánkői), ursprünglich von Slopná, oder zeitweilige aus Hatné stammenden Herren der Burg und Herrschaft Budatín (Hatňanský) usw. In der zweiten Hälfte des 15. und in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts gehörte zu den bedeutendsten auch die aus Podmanín stammende Sippe Podmanický. Bei mehreren kleinadeligen Sippen kann man die Abstammung bis ins 13. Jahrhundert verfolgen, zum Beispiel bei den Sippen Hrabovský aus Hrabové, Borčický aus Borčice, Klobušický aus Klobušice, Zamarovský (auch Zamaróczy) aus Zamarovce usw. Es existieren aber

(36) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 322.

(37) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 352.

(38) FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 402-404.

auch solche gleich lautende adelige Sippen- oder Familiennamen, welche, was die Blutverwandschaft in der Folge der Zeit betrifft ganz verschieden waren (zm Beispiel Súľovský).

NAJSTARŠIE RODY V BRATISLAVSKEJ ŽUPE

Vincent Sedlák

Bratislavská župa je z historického hľadiska zložitá po mnohých stránkach. Má tri geografické celky, ktoré sa od seba dosť líšili práve z geografického hľadiska, čo od začiatku ovplyvňovalo ich vývin, a ak to berieme z hľadiska vývinu spoločnosti, najsilnejšiu pečať na celé územie vtláčila skutočnosť, že vznikom Uhorského štátu sa Bratislavská župa odrazu ocitla v roli pohraničného územia so všetkým, čo s tým súviselo. Na územie župy sa usadilo mnoho obyvateľstva, ktoré bolo zviazané s vojenskou službou, a veľa obyvateľstva, ktoré bolo v službách tejto vojenskej zložky, či už hradnej alebo kráľovskej. Vtedy sa dalo hovoriť o rodovej šľachte len v malej miere, lebo poštátnením všetkej pôdy sa výlučným zemepánom stal kráľ a ten prepustil časť pôdy príslušníkom staromaďarských kmeňov a časť cirkevným inštitúciám alebo vysokým cirkevným hodnostárom, jednu tretinu pre župnú správu ako erárny majetok, nie ako osobný majetok župana, a zvyšnú tretinu si ponechal pre seba. To bol východzí bod, od ktorého sa odvíjal ďalší vývin spoločnosti.

Nemôžeme sa tu venovať výpočtu alebo predstaveniu všetkej šľachty v Bratislavskej župe v celom stredoveku, pretože by si to vyžadovalo veľa času a priestoru. Pridržíme sa doslova témy a budeme sa venovať najstarším rodom, resp. ich postupnému tvoreniu sa približne do konca 13. storočia.

Spomínané osobitné postavenie Bratislavskej župy zapríčinilo, že vývoj začínal s väčším množstvom obyvateľstva nižšieho rangu, zaradeného medzi kráľovských dvorníkov, prípadne jobagiónov nižšieho rangu na kráľovských majetkoch, ďalej hradčanov a ďalšieho obyvateľstva nižšieho rangu v službách župy a napokon poddaných na cirkevných a iných majetkoch.

Z cirkevných vlastníkov z územia Slovenska najviacej majetkov mala Bratislavská kapitula /9/, bratislavské klarisky /3/, nitriansky biskup /1/, trnavské františkanky /2/, Turčiansky kláštor /1/ a Zoborský kláštor /1/. Z cirkevných vlastníkov z mimo územia Slovenska najväčším bol ostrihomský arcibiskup /7/, Pannonhalmský kláštor /3/, starobudínske mníšky /3/, Pilišský kláštor /1/, mníšky z Margitinho ostrova v Budapešti /1/ a kláštor Heiligenkreuz z Rakúska/3/.

Cirkevní zemepáni z mimo územia Slovenska spôsobili veľký zásah do etnického zloženia obyvateľstva na území, na ktorom pôsobili, a tým aj do zloženia šľachty či už na ich majetkoch alebo v bezprostrednom okolí ich pôsobenia. Ostrihomský arcibiskup mal majetky v Dobrohošti(1), v Mliečne(2), v Pračanoch(3) a Podunajské Biskupice pravdepodobne od začiatku existencie arcibiskupstva(4). V severnejšom pásme to boli Váhovce a susedná Dolná Streda(5).

(1) Od roku 1292; Knauz F., *Monuments ecclesiae Strigoniensis II. Strigonii 1882*, s. 528, č. 330; okr. Dunajská Streda.

(2) Čas sa nedá presne zistiť; Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly, Lad. B, f. 1. num.11; okr. Dunajská Streda.

(3) Dnešné Vajnory v Bratislave; do roku 1297; Nagy E., *Codex diploamticus patrius VII. Jaurini-Budapestini 1890*, s. 161-162, č. 214.

(4) Písomne sa o tom dozvedáme z údajov z roku 1262; Knauz MEZ I, s. 483, c. 624.

(5) Okr. Galanta; Ostrihomský prámašský svetský archív Lad. Q, f. 1, num. 13.

Mníšky z Margitinho ostrova mali majetky v zaniknutej dedine Petěň(6) a územie južne a juhozápadne od Žihárca spolu s dnešným Opatovským Sokolcom(7). Pannonhalmský kláštor vlastnil od začiatku veľký majetkový komplex Diakovce(8) a Jánošíkovú v Dunajskej Lužnej(9). Pilišský kláštor vlastnil Čakany(10). Napokon starobudínske mníšky vlastnili veľký sládkovičovský komplex(11), časť dediny Boldog(12) a Krmeš(13). Z vypočítaných majetkov, resp. sídlisk, ktoré by sa materiálom 14. storočia ešte rozmnožili, možno dobre vidieť, prečo je etnický charakter južného Slovenska taký, aký je.

Etnický obraz Bratislavskej župy ovplyvnili aj sídliská s národným názvom "Maďar", sídliská s názvami po ostatných staromaďarských kmeňoch a po príbuznených kmeňoch Pečenehov, Sikulov a Plavcov. Národný názov "Maďar" sa zachoval v názvoch obcí Malý a Veľký Mager(14), ďalej v názve "Marcha-magyar"(15) a v názve zaniknutej lokality "Mogorsciget", čiže Maďarský ostrov, ktorý názov sa neskoršie preniesol aj na nemecký názov Petržalky(16).

Názvy po ostatných staromaďarských kmeňoch sú v Bratislavskej župe poskromne. Doložené sú v názve Čiernej Vody(17), Ohradov(18), v zaniknutej lokalite Jenő pri Diakovciach(19), v Mostovej(20) a v zaniknutých Nelyjach pri Majcichove(21). Bohatšie sú zastúpené názvy po príbuznených kmeňoch Sikulov, Pečenehov a Plavcov. Na Sikulov sa zachoval doklad v dedine Sekule na Záhorí(22) a v zaniknutom sídlisku Sikulov niekde medzi Smolenicami a Trstínom(23). Pečenehovia ako strážna jednotka boli usadení v Bratislave - Petržalke, kde sa v najstarších prameňoch uvádza vedia ostrova Maďarov ostrov Pečenehov(24), a v Padáni je doložený Pečeneh Pyrimus(25) a takzvaní synovia Pečenehov, ktorí boli zaradení medzi kráľovských taverníkov(26). K niektorému z týchto dvoch etník treba priradiť aj strážne sídliská Gajary(27) a Malé a Veľké

(6) Zaniknutá v Padáni na Žitnom ostrove v okr. Dunajská Streda, pred rokom 1270; Maďarský krajinský archív, diplomatické oddelenie (ďalej len DL) - 727.

(7) Tento komplex sa pôvodne volal "Zolunta Zacalus"; DL 626.

(8) Marsina R., Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I (=ďalej CDSI). Bratislava 1971, s. 48 okr. Galanta.

(9) Erdélyi L., A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története II. Budapest 1903, s. 303, č. 34; okr. Bratislava-okolie.

(10) Békefi R., A Piliisi apátság története. Pécs 1891, Faksimile v prílohe: okr. D. Streda.

(11) DL 8623; okr. Galanta.

(12) DL 8751; okr. Galanta.

(13) DL 3184; medzi Čiernou Vodou a Malým Dunajom.

(14) Malý v Novom Živote v okr. D. Streda; Veľký Mager, dnes Rastice v Zlatých Klasoch v okr. D. Streda.

(15) Medzi Rasticami v Zlatých Klasoch v okr. D. Streda a Šamorínom v okr. D. Streda; názov označoval maďarskú marku v zmysle marchio - pohraničné územie.

(16) Engerau; Sedlák V., Podiel zemepisného prostredia na vývoji osídlenia bývalej Bratislavskej župy. Zborník Slovenského národného múzea. História 16. roč. LXX, 1976, s. 277.

(17) Nyék; okr. Galanta.

(18) Kürt; okr. D. Streda.

(19) Okr. Galanta.

(20) Kürt; okr. Galanta.

(21) Okr. Trnava.

(22) Hodnoverné miesto Bratislavskej Kapituly, Lad. 6, f. 14, num. 36.

(23) DL 312, 1242 3.

(24) Beseneusciget, dnešný Pečenský les; CDSI I, s. 224.

(25) Nagy I., Cod. dipl. p. III, s. 19-20, č. 14.

(26) Fejér G., Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV, 3, s. 262.

(27) Geiur; DL 32704.

Leváre⁽²⁸⁾). Spríbuzneným kmeňom boli aj Plavci z turkického kmeňa Bielych Kumánov, ktorí sa usadili na Záhorí o niečo neskôr⁽²⁹⁾).

Z hľadiska výskumu šľachty v sídliskách so staromaďarským názvom "Maďar" a v sídliskách s názvami po ostatných staromaďarských kmeňoch môžeme pozorovať vynáranie sa zárodkov drobnej šľachty, i keď nie až tak masovo, ako by sa dalo očakávať vzhľadom na ich pôvod z vládnucej vrstvy. V sídliskách s názvami po spríbuznených kmeňoch Sikulov, Pečenehov a Plavcov už výskyt drobnej šľachty je podstatne menší, resp. niekedy aj nulový. Dokonca sa zdá, že tieto kmene niektoré sídliská po čase vyprázdnil.

Obraz vývinu šľachty sa dá najlepšie sledovať na vývine sídlisk. Na území Bratislavskej župy sa dajú zrekonštruovať pôvodné veľké preduhorské sídliské celky, z ktorých u niektorých by bolo možno hovoriť o ich vojenskom charaktere, napr. veľké stupavské územie, do ktorého pôvodne patrilo veľa okolitých dedín, ktoré sa pôvodne volali stupavskými, a niektoré by bolo možno považovať za majetky rodiacej sa staroslovenskej šľachty. K tomu bude ešte treba robiť podrobnejší výskum na celom pôvodnom staroslovenskom historickom areáli.

Staroslovenské osídlenie je doložené v prevážnej väčšine sídlisk so slovenskými názvami či už apelatívneho charakteru alebo po osobných menách slovenského pôvodu. Najmä v oblasti osobných mien sa rysuje veľmi zaujímavý výskum a otvára sa veľký priestor pre vniknutie do záhady, čo sa stalo s pôvodným staroslovenským obyvateľstvom na tomto území. Z vývinu majetkoprávných pomerov a z toho, že prvé delenie majetkov na začiatku Uhorského štátu sa dialo tak, ako sme to naznačili na začiatku, by sa muselo logicky uvažovať, že staroslovenský element sa dostal do úplnej anonymity medzi najnižšie poddanské vrstvy. Názvy sídlisk hradčanov, dvorníkov a iných nižších vrstiev z osobných mien tých, ktorí boli spomedzi nich vybraní ako zodpovední za sídliská, anonymitu nepotvrdzujú. Potvrdzujú iba to, že táto časť obyvateľstva podliehala donačnému systému i so svojím názvom, ktorý už potom ako jediný dokumentuje etnický pôvod obyvateľstva toho ktorého sídliska.

Nie všetko staroslovenské obyvateľstvo sa dostalo do najnižšieho stavu a podliehalo donačnému procesu. Napr. Brestovany⁽³⁰⁾ boli do roku 1280 majetkom Slováka Ivana (Sclaus). Až po jeho smrti boli Brestovany darované mestu Trnava⁽³¹⁾. V Padáni mal Slovak Dominik (Dominicus Sclaus) dedičnú pevnosť alebo vežový dom (turris hereditaria), do ktorého zajal iného šľachtica Šavla a nechcel ho prepustiť zo zajatia dovtedy, kým nedal svojich dvoch synov za rukojemníkov až dovtedy, kým listinou nedokázal oprávnenosť prisvojovať si šľachtické slobody⁽³²⁾.

Uvedené príklady nie sú jediné. Ďalšie relikty staršej doby by sa dali hľadať v Pezinku a vo svätom Jure. Posesívna forma názvu posúva Pezinok pred vznik Uhorského štátu. Pred jeho darovaním roku 1208 sa vôbec neuvádza, kto vlastnil Pezinok, ani zo strany kráľa (hradčania, dvorníci, jobagióni), ani iného zemepána. Svätý Jur sa zase pred darovaním uvádza ako majetok bána Čepana syna Miku. Až po jeho smrti bez potomstva bol celý komplex (prédium), do ktorého patrilo Bernolákovo, Ivánka pri Dunaji, Farná a Malinovo, darovaný neskorším

(28) DL 6582.

(29) Sedlák V., Začiatky nemeckého osídlenia Bratislavského Záhoria. Historický časopis. 41.1993, č. 3, s. 233-243

(30) Okr. Trnava.

(31) Archív mesta Trnavy, kr. 3, č. 104.

(32) Fejér CDH VI, 1, s. 171-3.

svätajurským grófom⁽³³⁾). Tieto príklady uvádzame len na ilustráciu. Materiál bude možné rozmnožiť po dôkladnom preštudovaní všetkých osobných mien.

Proces zmeny spoločenského postavenia obyvateľstva za prvé tri storočia Uhorského štátu sa dá veľmi dobre ilustrovať na veľkom kračianskom sídlisku na Žitnom ostrove, ktoré bolo jedným z tých pôvodných staroslovenských sídlisk aj so slovenským názvom apelatívneho charakteru a jeho obyvateľstvo vykazuje pestrú zmes ľudí ako po stránke spoločenskej, tak aj po stránke etnickej.

Geografia terénu na veľkom kračianskom sídlisku mala veľký vplyv na tvorbu sídlisk od jednokuriálnych až po sídliská väčšieho rozsahu. Nápadné sú jednokuriálne sídliská, ktoré podľa všetkého vznikali oddeľovaním sa, resp. osamostatňovaním sa dospelých členov rodiny už v najstaršom období. Tieto kúrie zostávajú potom rešpektované aj keď už dotýčný nemusel byť nažive alebo keď sa okolo nich vytvorilo väčšie sídlisko, dali názov celému sídlisku. Všeobecne možno povedať, že okrem názvov dedín z geografickej oblasti dávali názvy dedinám potomkovia silných a všeobecne rešpektovaných jedincov. Okrem tých, čo dali meno niektorým z dedín Kračian (Fintur, Kulchar, Etre, Amade, Amade, Guta, Lukáš, Damaša, Remigius, Belud, Ladislav, Bartal, Konch, Mauricius, Pinke, Gerč), sa v najstaršom období uvádzajú oddelené samostatné majetkové celky Mortunuša⁽³⁴⁾, Poušu a Tomáša⁽³⁵⁾, Šavla, Buzada a Girta⁽³⁶⁾, Barlea /Basilea/ syna Buzada s kúriou⁽³⁷⁾ a Eliáša a Štefana⁽³⁸⁾. Obzvlášť pozoruhodné je objavenie sa mena Bot roku 1262⁽³⁹⁾ v Kostolných Kračanoch v spore s Remigiom. Toto meno sa už viacej v stredoveku v súvislosti s osobitným majetkovým celkom nespomína, ale zachovalo sa až do najnovších čias medzi chotárnymi názvami v Kostolných Kračanoch⁽⁴⁰⁾.

Obyvateľstvo Kračian patrilo rozličným zemepánom, k rozličným spoločenským skupinám, prípadne k rozličným stupňom nobility. Najstaršia písomná správa z roku 1215 hovorí o hradčanoch Bratislavského hradu v Moravských a Pinkových Kračanoch. Boli vyňatí spod právomoci hradu a zo stavu hradčanov a povýšení medzi jobagiónov ostrihomskeho arcibiskupa s platnosťou aj na potomkov⁽⁴¹⁾, neskoršie roku 1291 medzi nobilitovaných jobagiónov (predialistov) arcibiskupa⁽⁴²⁾. V Amadeových Kračanoch spočiatku bývali jobagióni Bratislavského hradu⁽⁴³⁾. Hradčania Bratislavského hradu bývali spočiatku aj v ďalších troch nemenovaných dedinách, ktoré sa neskôr stali súčasťou Kostolných Kračian⁽⁴⁴⁾.

Od tohoto času sa nám zároveň objavujú údaje o príslušníkoch šľachtických rodov, zakladateľoch jednotlivých odčleňujúcich sa vetiev a z nich vzniklých celých dedín. Stupeň nobilitácie nebol všade rovnaký. Najvyšší stupeň nobility dosiahol (nemecký rod Ethuruh) v Etreových Kračanoch - potvrdenie slobôd pôvodných a pravých jobagiónov svätého kráľa⁽⁴⁵⁾. Z toho vyplýva, že rod

⁽³³⁾ DL 5759.

⁽³⁴⁾ CDSI II, s. 95.

⁽³⁵⁾ CDSI II, s. 217.

⁽³⁶⁾ CDSI II, s. 292.

⁽³⁷⁾ Univerzitná knižnica v Budapešti, Literae originales, num. 618.

⁽³⁸⁾ DL 1508; Nagy I., Codex diplomaticus patrius (oklevéltár), Budapest 1879, s. 164 č. 155.

⁽³⁹⁾ Univ. kniž. Budapešť, num. 617.

⁽⁴⁰⁾ Pri Borskom chotári; Mapa 1 : 10000, č. 45-31-04.

⁽⁴¹⁾ CDSI I, s. 155, č. 198.

⁽⁴²⁾ Knauz MES II, s. 298, č. 295.

⁽⁴³⁾ CDSI I, s. 272.

⁽⁴⁴⁾ CDSI II, s. 66.

⁽⁴⁵⁾ CDSI II, s. 51.

Ethuruh bol v službách prvého uhorského kráľa Štefana pri zakladaní Uhorského štátu a z toho titulu dostal výsady na tej istej úrovni ako staromaďarská rodová šľachta s právom dedenia bez obmedzenia po akejkoľvek línii. Na tej istej úrovni dostali výsady aj obyvatelia Kráľovičových Kračian s tým rozdielom, že sa neodvodzovali od prvého uhorského kráľa Štefana, ale od niektorého z jeho nástupcov. Na takéto výsady Kráľovičových Kračian musíme usudzovať z ich názvu "Királyfia", v ktorom sa ozýva nie celkom šikovné uplatnenie latinského "filii iobagionum sancti regis" v maďarskom názve.

Preklad do slovenčiny na Kráľovičove Kračany vychádza z nesprávneho prekladu trochu zjednodušeného maďarského názvu a z nesprávneho predpokladu, že v maďarskom názve išlo o označenie poddaných syna uhorského kráľa. Nebolo by správne ani dať sa pomýliť latinským termínom "filii iobagionum sancti regis" a hovoriť o synoch jobagiónov svätého kráľa. Na tento problém poukázali už D. Rapant⁽⁴⁶⁾ a V. Sedlák⁽⁴⁷⁾. Ešte treba pripomenúť, že v prameňoch sa nám nezachoval priamy doklad, že by obyvatelia Kráľovičových Kračian boli niekedy označení spomínaným latinským termínom. Pravdepodobne sa k tomu nevyskytol dôvod alebo obyvatelia Kráľovičových Kračian mali spoločný genealogický pôvod s byvateľmi Gutových Kračian, neskorších Kľúčiarových Kračian. Obyvatelia Gutových Kračian mali tiež od prvopočiatku výsadu "synov jobagiónov svätého kráľa"⁽⁴⁸⁾. Čo sa týka Gutových Kračian, je to prekvapujúce, že mali iba výsady synov jobagiónov, keď vieme, že sa jedná o príslušníkov rodu Gut-Keled, nemeckého pôvodu, ktorý sa uvádza medzi tými nemeckými rodmi, ktoré sa dali do služieb prvého uhorského kráľa Štefana pri zakladaní Uhorského štátu. Bolo by sa dalo očakávať, že za tieto zásluhy dostanú najvyššie výsady jobagiónov svätého kráľa priamo od kráľa Štefana a nie filiáciu týchto práv od niektorého z jeho nástupcov. Vychádzajúc z toho, že v dokumente sa vyskytujú samé slovanské mená nobilitovaných, možno usudzovať, že filiácia práv sa rozšírila na tú zložku, ktorá pôvodne nebola zahrnutá do nobility, alebo mohla byť poddanskou zložkou tejto nobility. Svedčí to aj o tom, že v radoch uhorskej šľachty bola aj nezanedbateľná účasť staroslovenských zložiek. Z rodu Gut-Keled pochádzala aj Omodeovská vetva, ktorá patrila medzi nobilitu, ale u nej sa tiež neuvádzajú ani výsady jobagiónov svätého kráľa, ani synov jobagiónov. Záverom sa žiada konštatovať, že národnostné pomery v kračianskom (a nielen v kračianskom) komplexe sídlisk boli pestrejšie ako by sa to na prvý pohľad zdalo alebo ako by sa to očakávalo zo zaužívaného predpojatého predpokladu maďarskosti Žitného ostrova.

S termínom nobiles sa stretávame vo viacerých sídliskách celej Bratislavskej župy a nie je ich málo. Z pohľadu materiálu 13. storočia nie je možné o nich hovoriť ako o rodoch, pretože nevieme pôvod ich nobility a kam až siaha ich genealógia a či ich vlastníctvo je dedičného charakteru alebo len doživotné.

Za skutočné rody už do konca 13. storočia môžeme považovať svätujurských a pezinských grófov, ktorí sa na území Bratislavskej župy objavili začiatkom 13. storočia⁽⁴⁹⁾ a už v priebehu 13. storočia sa uvádzajú ako zemepáni vo vyše 20-tich sídliskách. Vyvinuli sa z Hunt-Poznanovského rodu. Ďalším rodom, ktorý vlastnil na území Bratislavskej župy 8 majetkov, boli Lefantovskí⁽⁵⁰⁾. Za zmienku stojí

(46) Rapant D., Drobné štúdie k slovenskému stredoveku III. Filii iobagionum (Deti bojarské). Slovenská archivistika IX, 1974, č. 1, s. 61-74.

(47) Sedlák V., Nemaďarské vplyvy na začiatku Uhorského štátu. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Historické štúdie XXVII/2. Bratislava 1984, s. 71.

(48) CDSI II, s. 354.

(49) Plavecký Štvrtok dostali roku 1206 (DL 45) a Svätý Jur roku 1209 (DL 57).

(50) Prvú donáciu dostali od kráľa Belu IV. Presnejší údaj nie je známy; DL 2100.

rod Šalamúna zo západného cípu Žitného ostrova (9 majetkov) a rod Šavla (3 majetky).

Komplexný obraz o stave rodov v Bratislavskej župe do konca stredoveku si vyžiada náročný sústredený výskum, pretože šľachta v Bratislavskej župe mala mimoriadny vzťah k stredovekej listine, resp. do konca 13. storočia by sa dalo hovoriť o dosť veľkom pohybe, trende drobenia šľachty a jej narastania viac do šírky než o vytváraní početných silných rodov. Pre Bratislavskú župu sa zachovalo vyše 15000 stredovekých listín. Spracovanosť je asi najmenšia zo všetkých regiónov na Slovensku. Bude zaujímavé sledovať, akým smerom sa bude uberať trend v ďalšom stredoveku, či pozvoľným ako doteraz alebo sa presadia len určité rody a zvyšok sa bude postupne do určitej miery pauperizovať.

Resumé

In dem Pressburger Gau waren grosse Voraussetzungen für die Entstehung des Adels besonders aus den Reihen der Bevölkerung, die mit dem Heeresdienst verbunden war. Es waren dort einesteils Jobagionen des heiligen Königs, die sogenannten Söhne der Jobagionen des heiligen Königs, anderteils die Angehörigen der altungarischen Adelstämme und relativ viel von Heereselementen, stammenden aus den verwandten Stämme von Petschenegen, Sikulen und Polovtzen. Gerade letztgenannte Stämme erscheinen in diesem Bestandteil überraschend nicht besonders viel.

Zwischen den Privilegierten war genug von Bevölkerung deutscher Stammung, die in den Dienst des Königs Stephan I. gekommen sind, und zu den privilegierten Schichten gehörte auch nicht wenig von der ursprünglichen slowakischen Bevölkerung. Es können sogar die ursprünglichen grossen vorungarischen Siedlungskomplexen rekonstruiert werden.

Für wahrhaftige Stämme schon bis Ende des 13. Jahrhunderts können wir die Grafen von Sankt Georgen und Pösing halten, die auf dem Gebiet des Pressburger Gaus anfangs des 13. Jahrhunderts erschienen sind und schon im Verlauf des 13. Jahrhunderts werden als Grundherren in mehr als zwanzig Siedlungsanlagen angeführt. Sie entwickelten sich aus dem Stamm der Hunt-Poznanen. Ein weiterer Stamm, der auf dem Gebiet des Gaus acht Güter besass, waren die Adeligen von Lefantovce. Nennenswert ist der Stamm von bestimmten Salomon aus dem westlichen Zipfel von Schüttinsel (9 Güter) und der Stamm von bestimmten saul (3 Güter).

NAJSTARŠIE NITRIANSKE ŠLACHTICKÉ RODY

Ján Lukačka

O počiatkoch šľachtických rodov na území Nitrianskej župy možno hovoriť už v 11. stor. Skorá existencia šľachtických majetkov v tejto oblasti súvisí predovšetkým s veľmožským rodom Hont-Poznanovcov. Majetková držba tohto najvýznamnejšieho rodu má zrejme ešte preduhorský pôvod a koncentrovala sa v dvoch od seba vzdialených regiónoch. Poznanov rod bol úzko zviazaný s Nitrianskom a Hontov zasa s pravobrežným Poiplím. Spomínaní veľmoži spolu so svojimi družinami pomohli na počiatku vlády Štefana I. /Svätého/ potlačiť povstanie šomodského župana Kopáňa. Štefan na túto pomoc nikdy nezabudol a vojvodovia Poznana Hont sa tešili jeho stálej priazni. On i ďalší uhorskí panovníci štedrými donáciami ešte rozmnožili značné pozemkové vlastníctvo tohto starobylého rodu(1).

Poznanova vetva rodu je od samého začiatku úzko zviazaná s regiónom Nitry. Bližšie genealogické údaje o potomkoch Poznana žijúcich v priebehu 11. stor. nepoznáme, ale nepochybne jeho potomkami boli komesi Kozma a Mojš /Moyses/ spomínaní v zoborskej listine z roku 1113 ako "principes regni". Rovnaký pôvod možno predpokladať aj pri dlhoročných nitrianskych županoch Dedovia Kačovi /Deda et Cace/, synoch Bukvena(2). Jadro starých majetkov nitrianskych Poznanovcov ležalo v severných oblastiach Nitrianskej župy /horná Nitra, okolie Malej a Veľkej Hradnej/, ktoré v 10. stor. ležali ešte mimo priamej sféry vplyvu staromaďarského kmeňového zväzu. Poznanovským majetkom bola aj horná časť Suchej doliny /Šišov a okolie/ a horné povodie riečky Radošinej s centrom v Nitrianskej Blatnici, kde v 10. stor. stál veľmožský dvorec s vlastníckym kostolom /rotundou sv. Juraja/(3). Donáciami prvých uhorských kráľov získal Poznanov rod rozsiahle majetky na juhu Nitrianskej župy v priestore medzi Komjaticami a Nitrianskym Hrádkom.

Konkrétnejšie predstavy o rozraste a majetkovom postavení jednotlivých vetiev rodu Hont-Poznanovcov nám umožňujú až údaje listín z 13. stor. Z nich je zrejmé, že k rozdeleniu starého rodového pozemkového vlastníctva medzi jednotlivých členov rodu došlo najneskôr v prvej polovici 13. stor. V tomto období sa definitívne konštituovali samostatné vetvy: forgáčovská, šišovsko-hradnianska, svätójursko-peziňská, sečiansko-bučianska a biňanská.

Prvým známym predkom forgáčovskej vetvy rodu bol komes Ivánka, ktorý žil v prvej polovici 13. stor. O pozdvihnutie tejto vetvy rodu sa zaslúžil najmä Ivánkov syn Ondrej, ktorý po nešťastnej bitke pri Slanej roku 1241 daroval utekajúcemu kráľovi Belovi IV. svojho koňa a tým mu vlastne zachránil život. Po odchode Tatarov komes Ondrej postavil na vrchu Divín /dnešný Gýmeš/ hrad a stal sa kráľovským taverníkom. Až do konca svojho života zhromažďoval a zaokrúhľoval svoje majetky a vytvoril z nich hradné panstvo Gýmeš /Jelenec/. Z jeho piatich synov /Ján, Ondrej, Tomáš, Ivánka a Mikuláš/ pokračoval v otcových šlapajách najmä Tomáš, ktorý bol kráľovským taverníkom a Nitrianskym a hontianskym županom. Najstarší syn Ján sa dal na duchovnú dráhu a skončil

(1) Bližšie k tomu por. štúdiu autora: Úloha šľachty slovanského pôvodu pri stabilizácii uhorského včasnofeudálneho štátu. In: Typologie rené feudálných slovanských štátov. Ústav Československých a svetových dejín ČSAV Praha 1987, s. 191-200.

(2) Marsina, R. /ed./: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I /ďalej iba CDSI/, Bratislava 1971, s. 63, č. 68 a s. 65, č. 69.

(3) Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, s. 143-144.

ako kalošský arcibiskup. Ondrejovi synovia sa na prelome 13.a 14. stor. dostali do konfliktu s Matúšom Čákom Trenčianskym, ktorý ich vyhnal z ich starých majetkov a niektorých príslušníkov rodu nechal dokonca fyzicky zlikvidovať⁽⁴⁾. Spoločného predka s Ivánkom mali aj šľachtici z Nových Sadov /de Curth/. Prvými známymi príslušníkmi tejto vetvy boli Milvan, Tomáš a Čanád. Ich potomkovia si roku 1264 rozdelili dovtedy spoločne užívané majetky. Okrem sídelného majetku Nových Sadov im patrili dediny: Sila, Výčapky, Suľany, Koplotoyce /časť/, Čeladice /časť/, Chrenová /časť/, Vajka nad Žitavou /časť/ a zem Žitava⁽⁵⁾. Pri porovnaní týchto majetkov s lokalitami uvádzanými v testamente šľachtica Stojslava z roku 1185 /Koplotoyce, Vajka, Sila, Nové Sady/ je zrejmé, že Stojslav a šľachtici z Nových Sadov pochádzali z toho istého rodu⁽⁶⁾.

Šišovsko-hradnianskej vetve Hont-Poznanovcov patrili okrem prédia na juhu Nitrianskej župy /Nitriansky Hrádok?/ súvislejšie majetkové celky v Suchej doline /povodie riečky Livinej/ a v hradnianskom archidiakonáte. Najvýznamnejším predstaviteľom tejto vetvy rodu bol Mikulášov syn Bečend, ktorý dosiahol hodnosť bána. Spolu so spríbuznenými šľachticmi zo Šišova mu patrili ako dedičné majetky: Šišov, Riadok, Libichava a Veľká a Malá Hradná. V priebehu 13. stor. k týmto majetkom pripojili Višňové /dnes Trenčianske Jastrabie/, Hoste, Pochabany, Ruskovce, Kochnáč, časť Ostratic a lokalitu "Delech". Okrem toho bán Bečend v období po tatárskom vpáde získal aj majetky v Trenčianskej /Výčapy pri Pruskom a časť dediny Rozvadze/ a Ostrihomskej župe /Šarkan/. Bečendovi potomkovia /vnuk Štefan zvaný Pohan/ roku 1329 vymenil svoje majetky s kráľom Karolom Róbertom za majetky v Sedmohradsku⁽⁷⁾. Oveľa menšími majetkami disponovali šľachtici zo Šišova, ktorými okrem ich sídelného majetku patrili iba Malé Hoste, Višňové a lokalita "Delech". Je prekvapujúce, že práve z tejto chudobnej vetvy Hont-Poznanovcov pochádzali patróni Zoborského kláštora⁽⁸⁾. V priebehu 14. a 15. stor. patrili šľachtici zo Šišova napriek svojmu urodzenému pôvodu k drobnej šľachte.

Nesporne najvýznamnejšie postavenie spomedzi všetkých príslušníkov rodu Hont-Poznanovcov nadobudli grófi zo Svätého Jura a Pezinka. V prvých troch deceniách 13. stor. sa príslušníci tejto vetvy rodu striedali vo významných dvorských hodnostiach a donáciami získali rozsiahle majetky, väčšinou v Bratislavskej župe. V Nitrianskej im okrem podielu z Kozmovho prédia /pri dnešných Nových Zámkoch/ patrili donáciami získané majetky Ďorok /1214/, Skalica /1206/1217/ a Veľké Kostolany /1208/1216/⁽⁹⁾.

Najpočetnejším príbuzenstvom sa v druhej polovici 13. stor. vyznačovala sečiansko-bučianska vetva Hont-Poznanovcov. Pôvodným sídelným majetkom rodu bol Sek /neskôr Veľký, Kostolný a Mlynský/. Pri majetkovej deľbe z roku 1267 sa ako šľachtici užívajúci spoločný predikát /de Zeg/ spomínajú Ivanovi synovia Beňadik a Joachim, ďalej Ibrahimovi synovia Poznan a Juraj, ďalej Kolanov syn Hejm /Cheem/ a Ivánkovi synovia Moča a Kernen pochádzajúci od jedného predka /ex uno avo/. Od ďalšieho spoločného predka pochádzali : Ďugov syn Omodej, Omodejov syn Lukáš, Jánov syn Ladislav a Michalov syn Dedač. Ďalšieho predka mali Rubajov syn Čama a Mojšov syn Bodovk⁽¹⁰⁾. Spomínaným

(4) Pri základných genealogických údajoch o Hont-Poznanovcoch v zásade vychádzanie z diela J. Karácsonyiho: *A Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II*, Budapest 1901, ss. 204-229.

(5) Maďarský krajinský archív, zbierka stredovekých listín /ďalej MOL DL/ 68 085.

(6) CDSI I, s. 92, č. 97.

(7) Nagy, E. - Nagy, J.: *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis III*, Budapest 1880, s. 396, č. 348.

(8) Roku 1246 sa ako jeden z patrónov kláštora uvádza Adrián zo Šišova, CDSI II, s. 161, č. 231; roku 1270 je to zasa Kozma zo Šišova, Biskupský archív Nitra /ďalej iba BAN/ Cap. I, fasc. 1, nr. 4.

(9) CDSI I, s. 143, č. 188, s. 174, č. 221 a s. 117, č. 149.

(10) Fejér, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ec civilis IV/3*, Budae 1829, s. 401-402.

šľachticom okrem sídelného majetku Seku patrili dediny: Kuča, Nitr. Hrádok, Bánov, Tlmače, Tovarníky, Sv. Jur, Sv. Kríž, Hala a Andovce /všetko v okolí Nových Zámok/ a na základe majetkovej výmeny získané Šurany. Okrem toho donáciami získali príslušníci tejto vetvy rodu aj Veľké Krškany, Slov. Meder /Palárikovo/, Lukáčovce a Diviacku Novú Ves. Väčšina Poznanovcov zo Seku vymiera na prelome 13. a 14. stor. bez mužských potomkov. Iba Ibrahimovo potomstvo reprezentované Petrovými synmi Jánom a Poznanom sa udržalo aj v tomto kritickom období. Väčšinu starých rodových majetkov integroval Jánov syn magister Michal žijúci v druhej polovici 14. stor., ktorý zastával aj významnú funkciu pri kráľovskom dvore /bol županom kráľovských dvorníkov/. Sídlil na opevnenom hrádku v Šuranoch. Keďže zomrel bez mužských potomkov, hradné panstvo Šurany zaujal kráľ Žigmund napriek tomu, že Michalovi synovci Štefan, Michal a Ján sa celkom oprávnené dožadovali dedičstva po svojom bohatom strýkovi⁽¹¹⁾. Svoje skromné pozemkové vlastníctvo si udržali aj synovia Bodovka Peter a Mikuláš, ktorý si zvolili za svoje sídlo Bučany. Okrem toho im patrili majetkové podiely v blízkych Zeleniciach, Bohuniciach a Nevidzany v Tekove. V službách Kontových potomkov /Ujlakiovcov/ sa vyšvihol Jurajov syn Osvald, ktorý získal hodnosť mačovského bána a roku 1452 mu Mikuláš Ujlaki daroval hradné panstvo Korlátka⁽¹²⁾.

Z Hontovej línie Hont-Poznanovcov sa v Nitrianskej stolici uplatnili predovšetkým príslušníci biňanskej vetvy rodu, konkrétne Kazimírovi synovia Pangrác, Ugrin, Peter, Lampert, Ladislav a Štefan. V druhej polovici 13. stor. im v Nitrianskej patrili 4 hradné panstvá: Bojnice, Prievidza, Čachtice a Tematín. Okolnosti získania týchto rozsiahlych majetkov nie sú známe. Roku 1273 Pangrác a Peter ubránili svoj hrad Čachtice pred útokom českého kráľa Přemysla Otakara II. Kazimírovi synovia sa v časoch vlády Ondreja III. spojili s Čákovcami a významnou mierou sa podieľali na rastúcej feudálnej anarchii. Predmetom ich útokov a drancovania sa stali predovšetkým majetky cirkevných inštitúcií. Matúš Čák sa však nakoniec nepekne zachoval aj ku svojim najbližším spoločníkom. V príhodnej chvíli ich zbavil všetkých starých majetkov. Roku 1299 prebehli Ugrin, Peter, Lampert a Ladislav ku kráľovi Ondrejovi III., ktorý im z vďačnosti vrátil ich staré dedičné majetky - už spomínané panstvá Čachtice, Piešťany /Tematín/, Bojnice, Prievidzu a Rajec⁽¹³⁾. Matúš Čák však platnosť tejto donácie neuznal a ani po jeho smrti roku 1321 sa synom Ugrina a Lamperta nepodarilo získať nič z týchto rozsiahlych rodových majetkov.

Rod Branč-Lipovníckych

Významné postavenie v Nitrianskej župe mal aj doteraz málo známy rod Branč-Lipovníckych⁽¹⁴⁾. Najstarším sídelným majetkom boli Branč ležiaci na juh od Nitry. Správnosť tohoto predpokladu potvrdzuje skutočnosť, že práve v Branči mali majetkové podiely všetci príslušníci široko rozvetveného rodu. V chotári Branča sa podarilo identifikovať zemepanský hrádok obývaný v 12. a 13. stor., ktorý slúžil ako najstaršie sídlo rodu. Prvým známym predstaviteľom Branč-Lipovníckych je Cherubínov syn Gothard, ktorý vystupuje roku 1210 ako kráľovský pristald⁽¹⁵⁾. Roku 1234 sa spomína ďalší príslušník rodu - Malšov syn

⁽¹¹⁾ MOL DL 98 862.

⁽¹²⁾ MOL DL 104 994.

⁽¹³⁾ Oklevéltár a gróf család történetéhez I/1, Budapest 1919, s. 29-30.

⁽¹⁴⁾ J. Karácsonyi c.d. II, s. 345-350 vedie tento rod pod názvom Lipovnok, ale ide o zúženie pôvodne staršieho a väčšieho rodu.

⁽¹⁵⁾ CDSI I, s. 130, č. 164.

Mikuláš v spore o dedinu Livinú⁽¹⁶⁾. V nasledujúcom roku zasa tretí známy príslušník tohto rodu Eča z Krušoviec⁽¹⁷⁾. Pri tomto rode je pozoruhodné, že iba na jednu z takmer 20 dedín, ktoré tento rod vlastnil, poznáme donačnú listinu, čo svedčí o starobylosti majetkovej držby siahajúcej hlboko do 12. stor. Pozoruhodná je aj kompaktnosť týchto majetkov, ktoré tvorili tri od seba oddelené samostatné celky. Najväčší z nich sa nachádzal severne od Topoľčian a tvorili ho dediny: Krušovce, Horné a Dolné Chlebany, Horné a Dolné Bedzany, Rajčany, Solčianky, Liviná a Norovce a roku 1255 získané Borčany. Ďalší majetkový komplex tvorili dediny v podhorí Inovca. Boli to: Lipovník, Blesovce, Vozokany, Šeptince, Nová Ves /dnes Hájna Nová Ves/ a majetkové podiely v Lužanoch a Krtovciach. Najviac rozptýlené majetky rodu Branč-Lipovnických sa nachádzali na juhu Nitrianskej župy. Okrem Branča to boli zaniknuté Božňany /Bosman, Bosnan/, Nyárhíd /dnes N. Zámky/, zem Scemej pri Topoľníkoch, majetkový celok v susedstve Hornej Kráľovej a vinice v Pohraničiach⁽¹⁸⁾.

V listinách z rokov 1247, 1272 a 1281 sa zachovalo množstvo mien šľachticov pochádzajúcich z rodu Branč-Lipovnických. Boli to: Sygarchovi synovia Erdeus a Štefan, Adov syn Dominik, Kozmov syn Peter, Jánov syn Ipolit, Tvrđovi synovia Peter a Jakub, Radislavov syn Ján, Ipolitov syn Ipse, Dobešov syn Ján, Geroldovi synovia Gerold a Renold, Vavrincov syn Vavrinec, Bodislavov syn Ondrej, ďalej Sykusdovi synovia Peter, Marek a Báš, Betlehemov syn Drag, Michalov syn Ondrej, Donátovi synovia Blažej a Móric a Ečov syn Móric. Ako jednotlivci sa ešte spomínajú Sebastián, Paška a Belo.

V poslednom decénií 13. stor. začali príslušníci rodu Branč-Lipovnických postupne predávať svoje majetkové podiely v Branči Martinovi Bugárovi, taverníkovi Matúša Čáka a väčšina z nich prešla bývať na svoje majetky v okolí Topoľčian⁽¹⁹⁾. Sykusdovi synovia sa usadili vo Vozokanoch, Donátovi zasa v Blesovciach a Lipovníku, Gerold a Renold v Krušovciach a Borčanoch, Dragovi synovia v Rajčanoch, Kračúnovi potomkovia v Norovciach a Mikuláš zvaný Plavý /Zeuke/ v Šeptinciach /Hájna Nová Ves/. Tu založili samostatné vetvy rodu, ktoré pretrvali až do konca stredoveku.

Ludanovci

Ludanovci patria k tým málo šľachtickým rodom, pri ktorých ani maďarská historiografia nepochybuje o ich nemaďarskom pôvode. V kronike Šimona z Kézy sa o nich konštatuje, že pochádzajú z Čiech. V prostredí samotných Ludanovcov sa ešte v prvej polovici 14. stor. udržiavala tradícia o ich domácom slovenskom pôvode. Podľa nej sa pôvodné majetky rodu nachádzali v Turci a odtiaľ boli údajne predkovia Ludanovcov vyhnaní bez akejkoľvek príčiny nástupcom Sv. Štefana Petrom Orseolom, t.j. v polovici 11. stor. O ich návrat do Uhorska sa údajne pričínal až Ondrej II. po svojom návrate z križiackej výpravy do Svätej Zeme /po r. 1218/. Všetky tieto údaje sa spomínajú v listine Bela IV. z roku 1246, ktorá však je nepochybne falzom⁽²⁰⁾. Niektoré údaje listiny však odrážajú historickú skutočnosť a treba ich brať do úvahy. Ludanovci skutočne mali aj majetky v Turci a časť príslušníkov rodu sa zrejme dlhší čas zdržiavala v Čechách,

⁽¹⁶⁾ MOL DL 95 539.

⁽¹⁷⁾ CDSI II, s. 5, č. 1.

⁽¹⁸⁾ Väčšina listín týkajúcich sa rodu Branč-Lipovnických sa nachádza v Kapitulnom archíve v Nitre vo fascikli 44.

⁽¹⁹⁾ Por. kandidátsku dizertáciu autora: Vývin stredného a severného Ponitria do začiatku 16. stor. /rkp./ s. 65, pozn. 310.

⁽²⁰⁾ CDSI II, s. 159, č. 230.

čo sa odrazilo aj na ich menách /Indrich, Vavrinec zvaný Čech atď./. Majetková doména rodu najmä v Nitrianskej župe sa budovala dlhodobo prinajmenej už od polovice 12. stor. V prvej polovici 13. stor. Ludanovcov už nachádzame pevne uchytенých na Ponitří v priestore medzi Topoľčanmi a Nitrou a v najbližšom okolí Trnavy. Od obdobia po tatárskom vpáde sa v písomných prameňoch príslušníci rodu sústavne označujú podľa svojho najstaršieho sídelného majetku - Ludanic /de Ludan, de genere Ludan/, ktorý bol v polovici 13. stor. ich dedičným majetkom prinajmenej už v tretej generácii. Aj v tomto prípade mali všetky významnejšie vetvy rodu majetkové podiely v tejto dedine. Rozdelenie rodových majetkov medzi jednotlivých dedičov sa uskutočnilo v časoch, keď sa tieto právne úkony ešte nespisomňovali, t.j. začiatkom 13. stor. O významnom postavení rodu vo včasnostodovekom období svedčí aj existencia malého benediktínskeho opátstva v Ludaniciach, ktoré slúžilo predovšetkým ako pohrebné miesto pre príslušníkov rodu.

V druhej polovici 13. stor. bol už rod Ludanovcov rozdelený na 8 samostatných vetiev: ludanickú, čeladickú, janíkovskú, cabajskú, lefantovskú, kapinskú, chrabranskú a kovarskú. Vlastnú ludanickú vetvu reprezentovali v druhej polovici 13. stor. Sebeslavovi synovia Vítko, Bohumír a Sebeslav. Bohumír, ktorý bol trenčianskym županom, zomrel v polovici 13. stor. bez dedičov. V Ludaniciach sa usadil komes Vítko, ktorému patrili aj blízke dediny Horné Obdokovce, Urmince a Veľké Dvorany a roku 1246 získané Horné Štitáre. S veľkou pravdepodobnosťou boli jeho majetkom aj Vítkovce pri Kuzmiciach. Jeho potomkovia ešte zaokrúhlili rodové majetky o Pusté Obdokovce a majetkové podiely v Banke pri Piešťanoch a Chrenovej pri Nitre.

Pomerne rozsiahlymi majetkami disponovala čeladická vetva Ludanovcov. Zo starých rodových majetkov jej pripadli dediny: Dvorany nad Nitrou, Malé Ripňany, Malé Zálužie, Rozvadze /časť/ v Trenčianskej, zaniknutý Tešín pri Ratnovciach, Chrenová /časť/, Čeladice, Dolná nad Váhom, majetok v Turci a podiely v Banke a Ludaniciach. Tieto majetky ďalej rozmnožovali Mikuláš a Jób, synovia Zocha a ich potomkovia. Zdedené i nadobudnuté majetky užívali spoločne až do roku 1274, keď došlo k majetkovej deľbe. Mikulášovým synom Folkušovi a jeho bratovi Zochovi pripadla časť Ludanic, Dvorany nad Nitrou, Čeladice a Rozvadze. Zvyšné majetky získal ich strýko Jób a jeho synovia Alexander, Beluš, Matúš a Mikuláš. Najvýznamnejší predstaviteľ tejto vetvy Folkuš kúpami ďalej rozmnožoval svoje majetky a definitívne sa usadil v Čeladiciach.

Prvým známym predstaviteľom janíkovskej vetvy rodu bol Sebeslav /brat Vítka a Bohumíra/. Spomína sa roku 1247 pri odchôdzke chotára mesta Nitry ako vlastník časti Malých Krškán a Veľkých Janíkoviec. Sebeslav získal prostredníctvom svojej ženy majetkové podiely vo Veľkých Ondrejovciach a ďalších dedinách v Tekove. Jeho syn Peter sa v posledných dvoch decéniách 13. stor. vyznačoval ešte výraznejšou aktivitou pri rozširovaní svojej majetkovej držby. Získal majetky v Lapáši a roku 1280 mu Ladislav IV. udelil majetok Kendy v susedstve Zbehov. Roku 1284 získal ďalší kráľovský majetok Malantu ležiacu medzi Pohranicami a Hrnčiarovcami. Pred rokom 1292 kúpil od Hont-Poznanovcov zo Seku Úľany nad Žitavou /Fedymes/ a tento majetok ešte zväčšil kúpou dvojjoplužného majetku Agač v chotári dnešného Mojzesova. Peter Ludanický vstúpil do služieb Matúša Čáka a patrilo k jeho popredným dvoranom. Na prelome 13. a 14. stor. vlastnil okrem sídelného majetku V. Janíkoviec aj Úľany nad Žitavou, Veľké Ondrejovce, Malé Krškany, Kľačany pri Urminciach a Lapáš. Podľa najstaršieho Petrovho syna Soboňu /Zobonya/ sa neskôr príslušníci tejto vetvy

začali nazývať Soboňovci a ako jediní z Ludanovcov si aj za Anjouovcov udržali významnejšie postavenie.

Zakladateľom cabajskej vetvy Ludanovcov bol Indrich, ktorý už pred rokom 1262 vlastnil časť Cabaja. Okrem toho mu zo starých rodových majetkov patrili Veľké Ripňany, Dvorany /časť/ a lokalita Horvatun /zaniknutá v chotári Veľkého Cetína/. Indrich rozšíril svoju majetkovú držbu o lokalitu Čokaje v susedstve Hlohovca a roku 1262 získal od kráľa hradský Cabaj s rozlohou 6 popluží. Jeho synovia Bohumil, Tomáš a Indrich si roku 1285 otcovské majetky rozdelili. Najväčší majetok Cabaj pripadol Bohumilovi a Indrichovi. Veľké Ripňany, Čokaje a Horvatun získal Tomáš Ludanický. Dedinu Dvorany nechali do doživotného užívania svojej matke. Cabajskovci sa v období Matúša Čáka zmocnili aj susednej dediny Čápor. Kráľ Karol Róbert však ich nároky neuznal a r. 1326 Čápor vrátil Nitrianskemu biskupovi.

Najsilnejšou a najmajetnejšou vetvou Ludanickovcov boli šľachtici z Lefantoviec, ktorí sa osamostatnili zrejme ešte začiatkom 13. stor.⁽²¹⁾. Ich sídelným majetkom sa stali Lefantovce. Väčšina ich starých dedičných majetkov však ležala v okolí Trnavy. Boli to dediny: Šúrovce, Biely Kostol, Parná, Fančal, Jarná, Jablonec a Cífer /časť/. Zväčšovanie majetkovej držby tejto vetvy Ludanickovcov môžeme sledovať už od 40. rokov 13. stor. Roku 1244 získal komes Dezider /Derš/ a jeho bratia, synovia Ondreja z Lefantoviec za odobratú Parnú hradský majetok Dubnicu /dnešné Súlovce/. Do roku 1272 získali v okolí Lefantoviec Bádice, Podlužany pri Súlovciach a zem Gereky ležiacu severne od Lefantoviec. V Bratislavskej župe tiež pokračovali šľachtici z Lefantoviec v rozmnožovaní svojich majetkov. Často sa to dialo aj prostredníctvom majetkových výmen. Roku 1252 postúpili kráľovi svoj majetok Dlhú nad Váhom, za čo získali dva drobné majetky v susedstve Cífera - zaniknuté Preseľany a Bašúr. Roku 1261 vymenili získaný majetok Dubnicu /Súlovce/ za Fančal, ktorý dovtedy patril Nitrianskej kapitule. Od roku 1266 do roku 1282 odkúpil postupne Ondrej Lefantovský od Bukvena z rodu Hont-Poznanovcov celý Majcichov. K svojmu staršiemu majetku v Šúrovciach /pov. Kostolný Šúr/ pripojili šľachtici z Lefantoviec 4 menšie majetkové celky, ktoré získali kúpou od miestnych hradných jobagiónov a šľachticov zo Zvaru. Rovnakým spôsobom rozšírili svoju majetkovú držbu aj v susedstve Parnej - kúpami od trnavského richtára a miestnych zemanov. Šľachtici z Lefantoviec nestratili ani po smrti Matúša Čáka žiaden zo svojich majetkov. Karol Róbert nielen potvrdil staršiu majetkovú držbu Dezidera Lefantovského, ale za verné služby mu udelil aj ďalšie majetky.

Prvými známymi predstaviteľmi kovarskej vetvy Ludanovcov boli synovia Jána komesi Gothard, Ján a Čaba. Dedične im patrili majetky v Kovarciach, Nitrianskej Strede, Preseľanoch a majetkové podiely v Dvoranoch a Rozvadziach v Trenčianskej. V rokoch 1272-1280 získal Gothard Ludanický hradské Čermany a Trepkovce pri Kovarciach. Gothardov brat Ján, ktorý sídlil v Nitrianskej Strede získal roku 1278 blízke Čefadince. Kovarská vetva Ludanovcov však svoje majetky čoskoro stratila. Komes Gothard sa v dospelom veku stal mníchom a keďže nemal mužských potomkov, svoje majetky odkázal roku 1285 Eliášovi z Diviak. Čabovi synovia Mikuláš a Miko získali na základe majetkovej deľby z roku 1280 dediny Kovarce, Preseľany a Rozvadze. Zo zachovaných prameňov nevedno, či sa Čabovi synovia vôbec dožili dospelosti. Začiatkom 14. stor. boli majetky tejto vetvy v rukách kráľa.

(21) Roku 1257 sa šľachtici z Lefantoviec uvádzajú ako pokrvní príbuzní Ludanovcov. CDSI II, s. 396, č. 569. Túto skutočnosť nezohľadnil vo svojej monografii E. Fügedi: *Az Elefánthyak*. Budapest 1992.

Vcelku nepatrnými majetkami disponovala kapinská vetva Ludanovcov. Jej zakladateľom bol Vavřinec zvaný Čech, ktorý už v polovici 13. stor. vlastnil Malé Kapince. Jeho syn Vavrinec v priebehu 70. rokov 13. stor. postupne skúpil väčšinu drobných majetkov hradných jobagiónov v Horných Čermanoch. Iba z neskorších prameňov je známe, že šľachticom z Kapiniec patrili aj majetkové podiely v Kostolných Merašiciach, Stredných Behynciach a Hornom Čepeni v Bratislavskej župe.

Zakladateľom chrabranskej vetvy Ludanovcov bol Beňadik. Okrem vlastného sídelného majetku tejto vetve rodu patrili majetkové podiely v Dlhej nad Váhom, v Urminciach a Ludaniciach a majer Bratské v chotári dnešných Kolíňan. Zrejme na základe donácie zaskali aj dedinu Zeleneč v Bratislavskej župe⁽²²⁾.

Diviakovci

Starým autochtónnym rodom boli aj Diviakovci, ktorým dedične patrili majetky v okolí strategicky významného hradiska Vyšehrad na rozhraní Turca a hornej Nitry, ďalej horné povodie Nitrice a majetkový komplex v okolí Motešíc. Na základe donácií zrejme získali ďalšie majetky na strednom ponitří - Bošany a Krnču. Ich pôvod je nejasný, ale zrejme ide o jednu z vetiev rodu Hont-Poznanovcov. Na túto skutočnosť by poukazovalo aj tesné susedstvo ich majetkov na hornej Nitre a v hradnianskom archidiakonáte s Hont-Poznanovcami. Je veľmi pravdepodobné, že pozemková držba rodu rozdelená do 4 väčších majetkových komplexov sa vytvorila na základe majetkovej deľby z pôvodne väčšieho majetkového komplexu niekedy v druhej polovici 12. stor. a mala jediného spoločného vlastníka. Bol ním Blažej z Diviak, ktorý sa spomína v rokoch 1208 a 1210 ako majiteľ prédia v Motešiciach. Od neho, prípadne od jeho bližšie neznámeho súrodenca možno odvodiť všetko početné potomstvo Diviakovcov. V priebehu 13. stor. sa sformovali tri hlavné vetvy rodu. V písomných prameňoch sa najskôr objavuje Mikova resp. motešická vetva, ktorú v polovici 13. stor. reprezentovali Mikovi synovia Blažej, Ratold, Bojan a Mikuláš. Roku 1246 si rozdelili otcovské majetky v Motešiciach, Krnči, v Diviakoch a zem Buk. Z Mikových 4 synov zanechali po sebe mužské potomstvo iba Ratold a Mikuláš. V priebehu 14. stor. sa z ich dedičov sformovali šľachtické rody Majténiovcov (z Mojtína), Motešickovcov, Besnákovcov, Bačkádovcov a zemanov z Krnče.

Od bližšie neznámeho spoločného predka pochádzali bratia Budimír, Folkmar a Akur. Okolo polovice 13. stor. si aj oni rozdelili otcovské majetky na 3 rovnocenné diely. Keďže však Budimírovo manželstvo zostalo bezdetné, pripadli po jeho smrti /pred rokom 1258/ jeho majetky Folkmarovým a Akurovým potomkom. Iba majetkový podiel Budimíra z prédia Vyšehrad /neskoršie Solka/ pripadol na základe jeho testamentárnej dispozície Turčianskej prepozitúre. Akurových 6 synov zostalo sídlíť na otcovských majetkoch v údolí Nitrice. Z ich početného potomstva sa v priebehu 14. stor. sformovali šľachtické rody Novoveskovcov z Diviacej Novej Vsi, Rudňanskovcov /Rudnay/ z Nitrianskeho Rudna, Čermanskovcov z Čermian, Diviakovcov z Kostolných Diviak, Drgoňovcov zo Somorovej Vsi, zemanov Ješkovicov a Volkovcov z Ješkovej Vsi nad Nitricou a Turčianskovcov z Turčianok a Bošanskovcov z Malých Bošian.

Zakladateľmi tretej samostatnej vetvy rodu boli Folkmarovi synovia Bán a Kozma, ktorí sa po roku 1258 usadili vo Veľkých Bošanoch. Až do roku 1275 užívali otcovské majetky spoločne. V tom istom roku si však rozdelili všetky

(22) Podrobnejšie údaje k Ludanovcom por. v štúdiu autora: Majetky a postavenie Ludanickovcov na Slovensku do začiatku 14. stor. Historický časopis 38, 1990, s. 3-14.

dediny v údolí Nitrice i majetky nachádzajúce sa pod Vyšehradom. Iba Bošany zostali v spoločnom užívaní ich potomkov až do roku 1332. Najvýznamnejšími predstaviteľmi tejto vetvy rodu boli Bánovi synovia komesi Barlev, Budimír a Jaroslav, ktorí sa v poslednom decéniu 13. stor. pričínili o ďalšie rozšírenie svojej majetkovej držby. Od kráľa Ondreja III. získali Klátovu Novú Ves a od šľachticov z Krásna kúpili susednú Janovu Ves. Bratia Barlev a Jaroslav ako aj ostatní Diviakovci sa stali stúpenkami Matúša Čáka. Roku 1299 však prešli na stranu kráľa, ktorý ich za tento čin odmenil významnými hodnosťami /Barlev bol istý čas vicepalatínom/. Matúš Čák im za tento čin časť ich majetkov skonfiškoval. Dovtedy spoločne užívané majetky si Bánovi potomkovia rozdelili roku 1316. Barlev a synovia jeho brata Jaroslava zostali bývať vo veľkých Bošanoch a stali sa zakladateľmi rodu Bošaniovcov. Synovia Budimíra sa usadili v Klátovej Novej Vsi a konštituovali samostatnú vetvu Novoveských⁽²³⁾.

V Nitrianskej župe existovali v stredoveku aj ďalšie šľachtické rody, ktoré však nemajú tunajší, autochtónny pôvod. Išlo o jednotlivých príslušníkov cudzích rodov, ktorí sa tu uchytili pomerne neskoro, väčšinou okolo polovice 13. stor. Na prvom mieste treba spomenúť trenčiansku vetvu Čákovcov, ktorá na Ponitří získala prvé majetky v období po tatárskom vpáde. V 80. rokoch 13. stor. už vlastnili Topoľčany a všetky dediny na západ od Topoľčian až k pohoriu Inovec. Koncom 13. stor. získali aj Oponice, kde nechali postaviť kamenný hrad. Majetkovými výmenami /veľmi často i násilím/ sa v krátkom čase zmocnili rozsiahlych šľachtických i kráľovských majetkov a posledný predstaviteľ tejto vetvy Matúš Čák Trenčiansky zaujal dominantné postavenie v tejto oblasti⁽²⁴⁾.

Významné postavenie v Nitrianskej župe v druhej polovici 13. stor. získala aj hlohovecká vetva Abovcov. Abov syn Tomáš získal roku 1247 Dvorníky pri Hlohovci. Jeho brat Aba získal od Ladislava IV. roku 1275 aj samotný Hlohovec. Roku 1297 hlohovskí Abovci výhodne vymenili svoj starší majetok Sobotište za majetky Abraháma Červeného Kľačany, Šág /Sasinkovo/, Bojničky Díč, čím vlastne vytvorili hradné panstvo Hlohovec. Okrem toho im patrilo aj hradné panstvo Dobrá Voda. Hlohovecká vetva Abovcov vymrela roku 1312 smrťou Abu Pekného v bitke pri Rozhanovciach⁽²⁵⁾.

V Nitrianskej župe už od 11. stor. existovala aj drobná šľachta /zemianstvo/ pochádzajúce z hradných jobagiónov. Išlo o veľmi početnú vrstvu tunajšej spoločnosti, ktorá získala svoje výsadné postavenie za vojenské služby pre uhorských kráľov. Pôvodne išlo o hradčanov usadených v starých kráľovských /hradských/ dedinách, ktorí získali právo vlastníť a dediť svoje usadlosti /nobles unius curie/. Na Ponitří máme túto vrstvu šľachty doloženú v Sádke, Jarcovciach, Malých Oponiciach, Praznovciach, Horných Čermanoch, Čížovci pri Bojne, Párovciach pri Nitre, Malom Klasove, Malých Chyndiciach, Malých Janíkovciach, Rišňovciach, Malých Krškanoch, Ondrochove, Bereksegu /Šulekove/, Somorovej Vsi /dnes Koniarovce/, Ľudovítovej a ďalších lokalitách. Na Považí išlo predovšetkým o jobagiónov zaniknutého kráľovského hradu Bana. V 13. a 14. stor. drobnú šľachtu jobagiónskeho pôvodu v tejto oblasti nachádzame v Ratnovciach, Sokolovciach, Rakovciach, Borovciach, Orvišti, Patovej, Dubovanoch, Mošovciach a zaniknutom Črngrade. Na Záhorí táto skupina drobnej šľachty úplne absentuje. Rozsah tohoto príspevku nám neumožňuje bližšie sa

(23) Lukačka, J.: Vývin osídlenia a majetkových pomerov v oblasti hornej Nitrice do 16. stor. Horná Nitra 14, 1990, s. 82-105.

(24) Karácsonyi, J.: c.d. I, s. 317-332.

(25) Hlohovec a jeho okolie. Bratislava 1968, s. 55.

zaoberať spomínanými drobnými zemianskymi rodmi, hoci v niektorých prípadoch sa nám zachovali zaujímavé genealogické údaje už z 13. stor.

Nitrianska župa bola v stredoveku typickou šľachtickou doménou. Najvýznamnejšie postavenie tu nepochybne patrilo rozvetvenému potomstvu rodu Hont-Poznanovcov, ďalej Ludanovcov, Branč-Lipovníckych a Diviakovcov. Pôvodne rozsiahle rodové majetky sa častými deľbami medzi početné potomstvo značne rozdrobilo a vo vrcholnom stredoveku sa z tejto starej šľachty sformovala typická stredná šľachta s menšími majetkovými podielmi v niekoľkých dedinách. Etnicky bola táto šľachta prevažne slovenského pôvodu, čo sa odrážalo aj v používaní slovenských národných mien až do 14. stor.

Resumé

The study deals with the basic genealogical data of the oldest noble families in the area of Nitra county. The dominant position in this region was held by the Hont-Poznan family, which was gradually divided into independent branches: Forgáč's Šišov-Hradnian, St. George-Pezinok, Sek-Bučany's and Bíňa's. Some members of this family occupied significant posts at the royal court. Hont-Poznan's received many royal donations for their military service and enlarged their property.

Ludan's was another important noble family in Nitra county. Already in the second half of 13th century it split into 8 branches: family of Ludanice, Chrabrany, Čeladice, Janíkovce, Cabaj, Kapince, Kovarce and Lefantovce.

Members of Branč-Lipovník family had their possession only in Nitra region. Their oldest seat was Branč castle. In the second half of 13th century members of this family have settled in Vozokany, Lipovník, Blesovce, Krušovce and Norovce, where they remained till the end of the Middle Ages.

The old noble family of Diviak controlled strategically important castle of Vyšehrad. This family had also significant position in upper Nitra region. They possessed the area round the river Nitrica. Descendants of this family - belonging to middle and minor nobility - formed important part of noble administration of Nitra county.

Besides old noble families there existed also lot of minor Nobility, which has gained their small properties for military service. There are evidence of their existence in about 30 localities.

POČIATKY HONTIANSKEJ ŠLACHTY

Ján Steinhübel

Najstarším šľachtickým rodom v Honte boli Hontovci (neskôr Hont-Poznanovci), ktorých počiatky písomné pramene zaznamenávajú už koncom 10. storočia. Hned po prevzatí vlády svätým Štefanom roku 997 prekvapilo ho povstanie vedené šomoďským vojvodom Kopáňom (Koppány). Na Štefanovu stranu sa vtedy postavili aj Hont a Poznan, ktorí mali majetky na Slovensku. S vojenskými silami, ktoré títo Štefanovi verní zhromaždili na slovenskom území, nadobudol knieža Štefan prevahu a roku 998 povstanie potlačil⁽¹⁾. Vojenská moc, ktorú spomínaní vojvodovia ("duces") v krátkom čase dokázali zhromaždiť, svedčí, že zastávali županské hodnosti. Vojvoda Hont ("Cuntio, Chuncio, Hont"), ktorý sa stal zakladateľom významného hontianskeho šľachtického rodu, môže byť považovaný za prvého známeho hontianskeho župana⁽²⁾. Druhý známy hontiansky župan German je menovaný v zozname svedkov v závere listiny ostrihomskeho arcibiskupa z roku 1156 ("Germanus CHontiensis comes")⁽³⁾.

K vojenským hodnostárom podriadeným hontianskemu županovi patrili roku 1256 Boleslav a Benedikt. Boli veliteľmi vojenskej posádky hontianskeho hradu: "Bolezlaus, maior exercitus Hontensis castris nostri"⁽⁴⁾, "Benedikto, maiore exercitus castris superius memorati"⁽⁵⁾. Dvaja hontianski stotníci Dražko a Alexej boli aj pozemkovými vlastníkmi a zo svojho majetku v Pečeniciach obdarovali roku 1135 kláštor v Bzovíku⁽⁶⁾.

Počiatky najstarších hontianskych šľachtických rodov (okrem spomínaných Hont-Poznanovcov) nachádzame v 13. storočí. Ich predkovia boli povýšení kráľom do šľachtického stavu najmä za vojenské zásluhy. Listiny z rokov 1256, 1279, 1281, 1300 a 1327⁽⁷⁾ vydal kráľ pre hontianskych jobagionov ("iobagiones castris Hontensis") usadených v Plášťovciach. Roku 1281 udelil kráľ Ladislav IV. šľachtický titul Álmošovi a Fabiánovi, synom Guzovým, za zásluhy na vojenských výpravách a najmä za statočnosť vo vojne s českým kráľom. Vo vojne s rakúskym vojvodom Albertom sa vyznamenal Jób, syn Ivanku, a preto kráľ Ondrej III. jeho a spolu s ním ostatných príslušníkov jeho rodiny povýšil roku 1300 do šľachtického stavu. Dve listiny z roku 1327 hovoria o povýšení bratov Juraja, Pasku, Štefana a Mikuláša.

Premenu Hontianskeho komitátu na šľachtickú stolicu máme doloženú už koncom 13. storočia. Prvým dokladom šľachtickej samosprávy v Honte je správa o

(1) Hodál, J.: Pôvod, sídlo a hodnosť predkov rodu Hunt-Pázmany. Historický zborník 4, 1946.

(2) Vojvoda Hont je spomínaný v troch listinách: v donačnej listine Štefana I. pre kláštor v Panonhalme z roku 1002, ktorá označuje Štefanových troch verných "Poznано, Cuntio, Orzio" ako "duces". V listine Štefana I. pre kláštor v Bakonybéli z roku 1037 sú v datovacej formulke rovnaké mená "Vrzio, Chuncio, Thomoyno comitibus". Veľký časový rozdiel však spochybňuje ich totožnosť /Vrzio-Orzio, Chuncio-Cuntio/ ale priamo ju nevylučuje. Listina Bélu II. z roku 1135 potvrdzuje donáciu komesa Lamperta z rodu Hontovcov pre kláštor v Bzovíku. Listina spomína aj majetok darovaný Štefanom I. Hontovi /"Hunt"/ a jeho synovi Binovi. CDSI I, ed. R. Marsina, s. 47, 50, 71.

(3) CDSI I, ed. R. Marsina, s. 79.

(4) A Palásthyak I, ed. Palásthy P., Budapest 1890, s. 3.

(5) Diplomatarium Hontense I, ed. F. Kubinyi, s. 1-2.

(6) "Centuriou quidam nomine Drask in Sceleus vineam et terram ad quattuor boves dedit sancto Stephano. Item Alexius centurio in eodem loco vineam et terram dimidii aratri dedit ecclesiae." CDSI I, ed. R. Marsina, s. 72

(7) A Palásthyak I, ed. Palásthy P., s. 3-4, 9-12, 12-13, 30-31, 53-56, 85-94.

štyroch hontianskych slúžnych v dvoch listinách z roku 1290. Kráľ Ladislav IV. a krajinský sudca Juraj Baum vyslali komesa Tomáša, zástupcu ostrihomskej kapituly, aby spolu so 4 slúžnymi Hontianskej a Novohradskej stolice ("idem comes Thomas unacum hornine quatuor iudicum nobilium de comitatus Honth et Neogradiensi constitutorum") uviedli Demetra Dobaka do vlastníctva dedín Drégeľ ("Dragul") a Ladzany ("Legen")⁽⁸⁾. Štyroch slúžnych ako predstaviteľov stoličnej samosprávy máme teda v Honte a v susednom Novohrade doložených už rok pred vydaním zákonného článku 16 z roku 1291 nariaďujúceho, aby župan súdil len spolu so slúžnymi⁽⁹⁾.

Predstaviteľmi šľachtickej samosprávy boli podžupan, slúžni a prisašní. Prvým podžupanom hontianskeho pôvodu bol Anton z Kürtu, spomínaný v rokoch 1358, 1361 a 1365⁽¹⁰⁾. Všetci jeho nástupcovia pochádzali z radov hontianskej šľachty. Hontianskymi šľachticmi boli aj všetci hontianski slúžni. Prvým písomne doloženým je komes Gervaz. Roku 1308 Egid, prepošť konventu v Šahách, vyslal na príkaz palatína Mateja svojho človeka spolu s Gervaziom, slúžnym Hontianskej stolice ("cum comite Geruasio, uno scilicet ex quatuor iudicibus Hontensis comitatus"), ktorí potom odobrali Mikulášovi, synovi Fabiána z Hébechu ("Hebech") zem Súdovce ("Zuud"), ktorú neoprávnene zbral Mikulášovi a Mutovi, synom magistra Uza ("Vz")⁽¹¹⁾.

Volenými členmi súdnej stolice z radov hontianskej šľachty boli aj dvanásť prisašní. Prvú správu o 12 prisašných Hontianskej stolice obsahuje listina vydaná na šľachtickej kongregácii roku 1342. Generálna kongregácia hontianskej šľachty pod vedením župana Morončuka mala rozhodnúť o vine Michala, syna Hypolitovho z Drženíc ("Dersene"), podozrivého z krádeže koní kráľovnej. Riešenie odovzdali dvanástim prisašným ("presentibus duodecim iuratis"), ktorí potvrdili jeho nevinu⁽¹²⁾. Listina palatína Mikuláša z roku 1358 obsahuje úplný zoznam členov Hontianskej a Novohradskej súdnej stolice, ktorý sa pod palatínovým menom zúčastnili generálnej kongregácie šľachty oboch stolíc, medzi nimi aj mená 12 prisašných Hontianskej stolice: magister Vesszös, Peter syn Bedov z Garonu, Michal z Krškán, Mikuláš syn Štefana z Demandíc, Mikuláš syn Mikuláša z Úľan, Mikuláš syn Tomáša zo Štítar, Juraj syn Petra z Byterovej, Mikuláš syn Bohuša z Oždian, Mikuláš syn Martina z Badanu, Mikuláš syn Pavla z Krškán, Pazman syn Ladislava z Malej Čalomije a Jakub zo Sucháňa⁽¹³⁾.

Členom súdnej stolice bol aj stoličný notár. Ján Literát bol notárom hontianskeho župana. Jeho meno poznáme z listiny s bližšie neurčeným datovaním roku 1353-1363⁽¹⁴⁾. Magister Pavol Literát z Kolárovy spísomňoval súdne rozhodnutia šľachtickej kongregácie zvolanej palatínom Štefanom roku 1388⁽¹⁵⁾.

(8) Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IX, ed. G. Wenzel, s. 553, 572-573.

(9) Kočiš, J.: Prehľad vývoja župnej správy na Slovensku do roku 1945, SAP 8, 1958, s. 37.

(10) A Palásthyak I, ed. Palásthy P., s. 116 Dl. 58557. Dl. 87402. Dipl. Hont. I, ed. Kubinyi F., s. 207.

(11) RDSI I, ed. V. Sedlák, s. 584-585.

(12) Dipl. Hont. I, ed. Kubinyi F., s. 131.

(13) "item magister Vezzeus et Petrus filius Bede de Garon, Michael de Keresken, Nicolaus filius Stephani de Demyen, alter Nicolaus filius Nicolai de Fedemes, Nicolaus filius Thome de Chatar, Georgius filius Petri de Byter, Nicolaus filius Bogus de Osdyan, Nicolaus filius Martini de Beda, Nicolaus filius Pauli de Keresken, Pazmanus filius Ladislai de Kischalemaya et Iaco de Zuha, iurati comitatus Huntensis." A Palásthyak I, ed. Palásthy P., s. 116. Dipl. Hont. I, ed. Kubinyi F., s. 207. Magister Vesszös bol synom Imrichových z rodu Töttös. Bakács I.: Hont vármegye Mohács előtt, Budapest 1981, s. 427.

(14) V čase jej vydania bol uz nebohý. Zanechal po sebe vdovu Sábu: "nobilis domina /Sebe/ relicta Johannis Litterati, quondam notarii comitis Huntensis, filia Miko de Kezeu".d Dipl. Hont. I, ed. Kubinyi F., s. 227.

(15) "magister Paulus Litteratus de Kouar" Dipl. Hont. I, ed. Kubinyi F., s. 315-316.

K najbohatším hontianskym šľachtickým rodom patrili Hont-Poznanovci (Hontpázmány), Dobákovci (Dobák), Litavskí (Litavaiak), Žemberovskí (Zsemer nemzetség), Šimonovci (Simonyiak). V Honte mali rozsiahlejšie majetky aj šľachtické rody, ktoré z Hontu nepochádzali : Balašovci (Balassa), Čákovci (Csák nemzetség), Miškovskí (Miskolc nemzetség). Ostatné šľachtické rody boli len drobnými vlastníkmi, častokrát len majiteľmi jednej dediny alebo len časti dediny.

Resumé

The Honts (later called Hont-Poznan) were the oldest noble family in the Hont county. The first member of this family, known by the name Hont, served king Stephan I. in the late 10th century. Together with the Dobaks, Litavskí, Žemberk and Šimonovskí families the Honts were among the richest noble families in that county. The Balaša, Čák, Miškovskí noble families who did not originate from the Hont county, also had large properties there.

NAJSTARŠIE RODY VO ZVOLENSKEJ STOLICI

Mária Ďurková

Na území Zvolenskej stolice sa podobne ako aj v okolitých oblastiach konštitovala prevažná časť šľachty v kráľovských službách. V najstarších fázach vývinu šľachty, v našom prípade približne do konca 13. storočia, nebola rozhodujúca majetková držba, ale postavenie jednotlivých príslušníkov výsadných vrstiev v služobnostnom systéme kráľovskej moci.

Vo včasnom stredoveku tvorilo územie neskoršej Zvolenskej stolice jadro rozsiahleho kráľovského majetku, známeho v prameňoch ako zvolenský komitát alebo prédium (comitatus de Zolio, praedium de Zolum)(1). Na kráľovskom hrade vo Zvolene sa často zdržiavali panovníci s celým dvorom a konali sa tu veľkolepé kráľovské poľovačky a rybačky. Na rozľahlom zväčša zalesnenom území v povodí Hrona a jeho prítokov existovali početné kráľovské osady hájnikov a rybárov. Z týchto ľudí sa mnohí uplatnili a získali zásluhy v službách kráľa(2). Kráľovskí služobníci povyšovaní za svoje verné služby predstaviteľmi ústrednej moci a odmeňovaní pozemkovými majetkami boli základom tvoriacej sa privilegovanej vrstvy spoločnosti - šľachty.

Podrobnejšie doteraz neosvetlená je otázka, aké postavenie mali príslušníci tejto výsadnej vrstvy a v akej miere sa im podarilo udržať si svoje postavenie aj v neskoršom období. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť fakt, že vytváranie výsadnej vrstvy vo Zvolenskom komitáte na nie rodovom (veľmožskom), ale služobnostnom základe, dávalo možnosť aj príslušníkom drobných (menších) rodov zaradiť sa medzi výsadné vrstvy spoločnosti. Do tejto skupiny patria aj predkovia známych šľachtických rodov Radvanských, Mičinských a Ostrolúckych.

Z rozboru zachovaných hodnoverných prameňov vyplýva, že existencia drobnej služobnej šľachty na území neskoršej Zvolenskej stolice je doložená z čias Ondreja II. (1205-1235), pričom jej počiatky pravdepodobne siahajú už do obdobia konca 12. storočia. Z listiny Belu IV. z roku 1250 totiž vieme, že istý Radun so synmi Tomášom, Madáčom a Tobiášom vlastnili zem kráľovských servientov - rybárov za vlády Ondreja II(3). Išlo o územie dnešného Hronseku a Vlkanovej. Belo IV. im potvrdil ich vlastnícke práva. Radun totiž kráľovi preukázal cenné služby, keď ho sprevádzal do prímorských oblastí na úteku pred Tatármi.

Iný príklad povýšenia do šľachtického stavu máme doložený v Badíne. Aj Badín bol osadou kráľovských servientov, strážcov lesov. Z listiny zvolenského župana Demetera z roku 1295 sa dozvedáme, že kráľ Ondrej III. za zásluhy povýšil medzi synov jobagionov (filii iobbagionum) Abrahámovho syna Mikuláša z Badína(4). Zároveň mu daroval zem v Badíne, ktorú užíval už jeho otec a príbuzný Báč (Baach). Išlo teda o starý rod užívajúci majetok v tejto oblasti už dlhé roky.

(1) Marsina, R.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae /ďalej CDSI/ I., Bratislava 1971, s. 280, č. 392.

(2) Menclová, D.: Hrad Zvolen, Bratislava 1954, s. 14-15.

(3) CDSI II. s. 242-243, č. 349. Staršia literatúra uvádza Radunov pôvod z V. Krtíša v Novohrade. Zolnay, L.: A Madáchok ősei és a Kürtősiék, Turul 1936, s. 19-29; Tenže: A Zólyomvármegyei Zolnai-család, Turul, 1938, s. 26-32. K otázke pôvodu Raduna najnovšie porovnaj: Varsik, B.: Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva, Bratislava 1988, s. 157.

(4) Magyar Országos Levéltár- Diplomatikai Levéltár /ďalej MOL DL/ 105 271. Fotozbierka v Historickom ústave SAV, Bratislava.

Po Radunovi dostala názov lokalita Radvaň, ktorá sa stala centrálnym majetkom rodu Radvanských. V okolí Radvane sa iba postupne, nie jednorázovo, formovala majetková dŕžava Radvanských. Príslušníci rodu rozširovali svoj majetok drobnými akvizíciami, najčastejšie darom a kúpou. Išlo prevažne o majetkové celky s rozlohou 1-2 poplužia. Tento proces začal prebiehať približne v druhej polovici 13. storočia a odrazil sa i v písomných prameňoch.

V donačnej listine Belu IV. z roku 1263 sa spomínajú synovia Zuechka (Zuechk, Zuechl) Peter a Geched, ktorí od kráľa dostali pre seba a svojich potomkov dve poplužia zeme, vyčlenených z územia obývaného kráľovskými rybármi, v dedine Radvaň (villa Raduana)⁽⁵⁾. V podstate išlo o územie v Malachovskej doline.

Najstarší známy člen rodu Radvanských, od ktorého poznáme priamych pokrvných príbuzných sa spomína koncom 13. storočia Jurk. Jeho syn Dionýz získal v Radvani ďalšie majetky, najmä donáciou Ladislava IV. z r. 1287 za zásluhy v bojoch proti českému kráľovi Přemyslovi Otakarovi II.⁽⁶⁾ Okrem majetku v Radvani mu kráľ daroval lúku pri Hrone pod Urpínom, vyčlenenú z územia kráľovských rybárov. V metácii sa spomína, že v Radvani mal majetok aj istý Chegned (Chegnedov dom). Tento Chegned je totožný s už spomínaným Gechedom, synom Zuechkovým, pričom nemožno ani vylúčiť príbuzenský vzťah s Jurkovým synom Dionýzom.

V potvrdení donácie Ondrejom III. z 1291 Dionýz so svojimi synmi Tomášom a Mikulášom rozšírili radvaňské územie (terra Radvana) o ďalšiu polovicu ako aj o ďalšiu časť územia kráľovských rybárov. V tom čase majetok Radvanských susedil s majetkom Saulových synov (obec Iliáš, dnes súčasť Banskej Bystrice), ďalej s kráľovskými poddanými z Kremničky a od územia mesta Banská Bystrica delila Radvaň cesta do Turca a potok Štiavnička⁽⁷⁾.

Začiatkom 14. storočia, presnejšie v roku 1323, získal Tomáš, syn Dionýza kúpou majetok komesa Hencmanna, ktorý predtým patrilo Cekedovmu (Gechedovmu) synovi⁽⁸⁾. Názov majetku sa v listine neuvádza, ale je možné, že išlo o územie neskoršej obce Podlavice, ktorá sa v rokoch 1368 a 1404 spomína ako radvanský majetok⁽⁹⁾. Okrem Radvane a Podlavíc vlastnili Radvanskí v 15. storočí aj obec Malachov, ktorá sa v prameňoch uvádza ako ich majetok v roku 1472⁽¹⁰⁾.

Rod Radvanských patrilo v najstaršom období (13.-15. storočie) medzi šľachtu, ktorej jednotliví príslušníci nedosiahli významnejšie postavenie v krajine či už v správnych alebo iných funkciách a hodnostiach. Najstarší členovia slúžili v kráľovskom vojsku a vyznamenali sa v rozličných bojoch ako napríklad už spomínaný Dionýz. V roku 1287 sa uvádza člen rodu Janus s predikátom "z Radvane" (de Rodoan), ktorého Ladislav IV. zbavil povinnosti vykonávať služobnosť na konkrétnom mieste, medzi kráľovskými rybármi, pričom sa zdôrazňuje jeho slobodné postavenie (libere conditionis)⁽¹¹⁾. V listine z roku 1291 sa Dionýz označoval ako komes. Jeho syn Tomáš sa v roku 1325 uvádzal ako "nobilis"⁽¹²⁾. V roku 1314 sa Tomáš spomína ako kastelán Ľupčianskeho

⁽⁵⁾ MOL DL 84 671.

⁽⁶⁾ MOL DL 84 696.

⁽⁷⁾ Matulay, C.: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností L, Bratislava 1980, s. 19, č. 16.

⁽⁸⁾ Sedlák, V.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae /ďalej RDSI/ II., Bratislava, Veda 1987, s. 491, č. 1137.

⁽⁹⁾ MOL DL 84 699, 84 706.

⁽¹⁰⁾ MOL DL 84 725.

⁽¹¹⁾ MOL DL 84 675.

⁽¹²⁾ Monumente ecclesiae Strigoniensis III. L.C. Dedek /ed./, Strigonii 1924, s. 65, č. 109.

hradu⁽¹³⁾. Od začiatku 14. storočia sa jednotliví členovia rodu sústavne označujú podľa centrálneho majetku v Radvani (de Rodona, de Radvan). Medzi najvýznamnejších členov patrila v druhej polovici 15. a začiatkom 16. storočia Juraj z Radvane, ktorý sa v roku 1500 spomína ako podžupan Zvolenskej stolice⁽¹⁴⁾.

Rod Mičinských dostal meno (predikát) podľa obce Mičiná ležiacej juho-východne od Banskej Bystrice. Prvým známym príslušníkom rodu bol Miko, syn Raduna. Ondrej III. mu v roku 1296 za vojenské zásluhy daroval približne dnešné územie Hornej Mičinej, Dolnej Mičinej a Môlče⁽¹⁵⁾. Okrem toho Miko už od roku 1281 s bratom Benediktom a komesom Filipom, synom Tomáša vlastnil zem Iztubna (?) a Veľkú Lúku pri Hrone⁽¹⁶⁾. Za pomoci komesa Filipa, s ktorým bol Miko v príbuzenskom vzťahu a ktorý bol i kráľovským človekom (homo regius), získal Miko od kráľa Ondreja III. ešte ďalšie dve neobývané zeme a to Ostrú Lúku (Hosteryte) ležiacu v oblasti Mičinej a zem medzi potokmi Jasenica a Lukavica⁽¹⁷⁾. Bolo len prirodzené, že komes Filip a jeho potomstvo si nárokovalo časť z týchto území. V roku 1312 Mikov syn Ján, v mene svojom, svojho otca a bratov viedol spor proti Filipovým synom Tomášovi a Petrovi o čiastku zeme Ostrá Lúka a Poniky. Medzi oboma stranami došlo k pokonaniu v tom zmysle, že polovicu sporných území mali dostať synovia Filipa a polovicu synovia Mika⁽¹⁸⁾.

V priebehu 14. a 15. storočia Horná Mičiná, Dolná Mičiná a Môlča patrili rodu Mičinských, s výnimkou časti Môlče, ktorá sa v 14. storočí vyčlenila a patrila Lupčianskemu panstvu. V roku 1424 sa Horná Mičiná uvádza ako príslušnosť Vígfašského panstva, pričom určitá časť územia, pravdepodobne Dolná Mičiná zostala aj naďalej v rukách mičinských zemepánov⁽¹⁹⁾. V roku 1424 sa totiž v prameňoch spomína spor Jána z Mičinej proti vdove po Mikulášovi z Mičinej a jej synom o časť zeme Zar ležiacej v oblasti Mičinej, ktorá kedysi patrila Štefanovi Literátovi z Mičinej⁽²⁰⁾.

Členovia rodu Mičinských v období stredoveku patrili medzi šľachtu, ktorá nedosiahla významnejšie postavenie, ani nenadobudla rozsiahlejšie majetky. V roku 1309 sa komes Miko a jeho synovia Ján, Martin a Desk uvádzajú ako "nobiles de Zolio"⁽²¹⁾. Jeho vnuk Miko II. sa v roku 1350 uvádzal s predikátom "z Mičinej" (de Michina), z ktorého sa v 16. storočí vyvinulo rodové priezvisko Mičinský⁽²²⁾. Už v druhej polovici 15. storočia členovia rodu zastávali funkcie v stoličnej správe. V roku 1492 sa spomína Ladislav z Mičinej ako podžupan Zvolenskej stolice⁽²³⁾.

Pôvod rodu Ostrolúckych siaha do druhej polovice 13. storočia. Roku 1289 daroval Ladislav IV. svojmu služobníkovi (istrioni suo) píšťaliarovi Zimanovi (Zyman) už existujúcu dedinu Ostrá Lúka (possessio Oztroluka) ležiacu južne od Budče⁽²⁴⁾. Vacovský biskup Tomáš mu ju síce vzal, ale po jeho smrti ju kráľ opäť vrátil Zimanovi. V roku 1346 sa jeho syn Ján uvádza v prameňoch s predikátom "z

(13) RDSI I, s. 469, č. 1165.

(14) MOL DL 20 997.

(15) Matulay, C: c.d. s. 20. č. 18.

(16) Fejér, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis /ďalej CDH/, Budae 1829-1844, V. 3. s. 112.

(17) CDH VI. 2. s. 33.

(18) RDSI I. s. 421, č. 979.

(19) Wenzel, G.: Okmányi adalék. Borbála és Erzsébet Magyar királynék birtokáról. In: Magyar történelmi tár, XII, 1863, s. 275.

(20) MOL DL 63 935.

(21) RDSI I. s. 295, č. 662.

(22) MOL DL 84 692.

(23) MOL DL 63 356, 63 357.

(24) Magyar Országos Levéltár - A Diplomatikai Fényképgyűjtemény /ďalej MOL DF/ 254 170.

Ostrej Lúky" (de Astroloka)⁽²⁵⁾. K významnejším členom rodu patril Demeter z Ostrej Lúky, ktorý sa v listine z roku 1473 spomína ako "nobilis vir"⁽²⁶⁾. V roku 1494 zastával Demeter funkciu podžupana Zvolenskej stolice⁽²⁷⁾.

Okrem už spomínaných rodov boli vo Zvolenskej stolici ďalšie šľachtické rody, ktorých pôvod siaha do stredoveku, ktoré mali mená (predikáty) podľa lokalít, kde mali centrálnu majetky, a ktoré sa zachovali na území Zvolenskej stolice bez prerušenia kontinuity až do 16. storočia, prípadne i dlhšie. Sú to: Zolnajovci, Dúbravický a Lukavický.

Najstarší príslušníci rodu Zolnajovcov sa spomínajú začiatkom 14. storočia. V roku 1311 sú písomne doložení ako majitelia Zolnej Bichor a Zubrata, synovia Tobiáša zo Zvolena, ktorý bol synom už spomínaného Raduna⁽²⁸⁾. Zdá sa, že Bichor a Zubrata zomreli bez mužských potomkov, pretože v rokoch 1336-1337 sa stal majiteľom Zolnej ich bratranec Tomáš zo Zolnej (de Zolna), syn Benedikta, syna Madáča⁽²⁹⁾. Keďže okolité zemianske rody Mičinských a Lukavických bránili ďalšiemu šíreniu zolnajovských majetkov, môžeme predpokladať, že Tomášovi potomkovia postupne schudobneli. V roku 1424 sa Zolná spomína ako súčasť Vígfašského panstva. V polovici 15. storočia sa v prameňoch stretávame s menom Ján Zolnaj-Steck (Steck), ktorý bol familiárom rodu Juštovcov, majiteľov Vígfaša. V dôsledku rodinných vzťahov s rodinou Steck pochádzajúcej z Kremnice znovu nadobudli Zolnajovci významnejšie postavenie. Okolo roku 1460 dostal Ján Zolnaj-Steck do daru od Jodoka Jušta dedinu Sebedín a kúriu s mlynom v Zolnej⁽³⁰⁾. Známy je aj ďalší člen rodu Peter Zolnaj Literát, ktorý bol zvolenským kastelánom (1494-1509)^{*31)}.

Rod Lukavických, zdá sa mal spoločný pôvod s Madáčovcami, ktorí mali majetky v okolí Čerína. V roku 1300 sa spomína Pavol, syn Madáča ako servient zvolenského župana Demetera. Za vojenské služby získal od Ondreja III. zem Čerín⁽³²⁾. Jeho synovia Mikuláš, Pavol a Leukuš spolu so svojimi synovcami v roku 1351 získali ďalšie majetky na okolí Čerína a usadlosť v Hrochoti, Sebedín a Lukavicu⁽³³⁾. Lukavica sa uvádza v listine ako "Leukocha" a nie je vylúčené, že názov pochádza od spomenutého Leukuša. Či Leukuš bol predkom rodu sa bezpečne nedá dokázať. V 15. storočí sa členovia rodu uvádzali s predikátom "z Lukavice". V roku 1442 bol Dominik z Lukavice (de Lwkawicza) zástupcom kráľovny Alžbety pri štatúcii do držby Zolnej⁽³⁴⁾. V zápise kongregačného protokolu Zvolenskej župy v roku 1507 sa spomína Mikuláš z Lukavice (Nicolaus de Lwkawicza)⁽³⁵⁾.

Rod Dúbravických dostal meno (predikát) podľa obce Dúbravica ležiacej južne od Poník. V roku 1333 sa spomínajú majitelia Dúbravice (possessio Dubrauicha) istý Vavrínek, syn Pavla so svojimi bratmi Mikulášom, Jánom a Pavlom^{*36)}. Pred turčianskym konventom protestovali proti násilnému zabratiu polovice ich majetku Tomášom, synom Filipa a Jakubom Šošom (dictus Soos), ktorým patrilo územie obce Poniky. O tom, či spomínaný Vavrínek, syn Pavla bol najstarší člen

⁽²⁵⁾ MOL DF 254 168.

⁽²⁶⁾ MOL DF 254 197.

⁽²⁷⁾ MOL DL 63 389.

⁽²⁸⁾ RDSI I. č. 903, s. 388.

⁽²⁹⁾ Zolnay, L.: A Zólyomvármegyei ... c.d. s. 27.

⁽³⁰⁾ MOL DL 105 273.

⁽³¹⁾ Zolnay, L.: A Zólyomvármegyei... c.d. s. 28.

⁽³²⁾ MOL DL 105 265.

⁽³³⁾ MOL DL 63 910.

⁽³⁴⁾ MOL DF 286 139.

⁽³⁵⁾ Matulay, C.: Kongregačný protokol Zvolenskej župy. Edícia stredovekej časti 1506-1526. Diplomová práca v knižnici Filozofickej fakulty UK Bratislava, fol. 2., pag. 4. s. 114.

⁽³⁶⁾ Maďarská akadémia vied - rukopisné oddelenie č. 88.

rodu Dúbravických, nemožno s určitosťou tvrdiť. V roku 1424 sa Dúbravica spomína ako príslušnosť Lupčianskeho panstva. Až koncom 15. storočia sa príslušníci rodu uvádzali s prédikátom "z Dúbravice" (de Dobrowycha). V roku 1494 sa spomína Juraj z Dúbravice ako kráľovský človek (homo regius) pri štatúcii do držby Zolnej⁽³⁷⁾. Začiatkom 16. storočia Mikuláš z Dúbravice zastával funkciu podžupana Zvolenskej stolice.

V najstaršom období máme zachované kráľovské donácie z územia Zvolenskej stolice pre ľudí, ktorí síce dostali majetok dedične, ale od ktorých ďalších potomkov nepoznáme. Je možné, že títo zomreli bez mužských potomkov, prípadne zahynuli v bojoch v kráľovských službách. V roku 1256 sa spomína strážca kráľovských lesov Budislav, ktorému kráľ Belo IV. daroval za verné služby zem v Pliešovciach⁽³⁸⁾. O osude jeho potomkov (príbuzných) nič bližšie nevieme.

Osobitne sa treba zmieniť o magistrovi Dončovi, zvolenskom županovi a jeho príbuzných. Donč, hoci bol jeden z významných veľmožov Uhorska v 14. storočí a spomína sa v mnohých listinách, ani jeden prameň ho nezaraďuje do zväzku niektorého rodu (generatio, genus). Historické bádanie dokázalo, že magister Donč spolu so svojim strýkom Demeterom, synom Mikuláša, bol predkom neskoršieho rodu Balaša, teda skutočne nebol členom ani jedného starodávnym pôvodom známeho rodu⁽³⁹⁾. Najstarší známy člen sa spomína Syk, otec prvého zvolenského župana Detrika. Je takmer isté, že Syk a jeho potomkovia boli domáceho pôvodu, pravdepodobne z okolia Zvolena. Dalo by sa očakávať, že Donč a jeho príbuzní vzhľadom na svoje postavenie boli najväčšími zemepánmi v skúmanej oblasti. Z písomných prameňov sa však nedá zistiť, resp. rozlíšiť, či im z kráľovského dominia a správcovskej funkcie na ňom niečo patrilo alebo ich treba chápať len ako správcov kráľovského majetku a príjmov. Na tento problém bude treba zamerať osobitnú pozornosť pri ďalšom historickom výskume.

V 15. storočí sa stretávame na území Zvolenskej stolice so šľachtou cudzieho pôvodu. V dôsledku mocensko-politických zápasov o uhorský trón v 40.-50. rokoch 15. storočia sa celé panstvá dovtedy v kráľovských rukách dostávali do závislosti od svojich nových zemepánov. Tak to bolo i v prípade Vígľašského panstva, ktoré v roku 1441 dala kráľovná Alžbeta do užívania už spomínanému Jodokovi Juštovi⁽⁴⁰⁾. Jušt bol kapitánom v Jiskrovom vojsku a pochádzal z Kusowa v Pomoransku (Poľsko). Spočiatku stál na strane kráľovny Alžbety a jej syna Ladislava. Neskôr sa pridal na stranu Jána Huňadyho, ktorý mu panstvo Vígľaš nielen ponechal, ale ho i prijal medzi uhorskú šľachtu. Odvtedy začal Jušt a jeho potomkovia používať prédikát "z Vígľaša" (de Wegles)⁽⁴¹⁾.

Záverom považujeme za potrebné stručne poukázať na etnicitu rodov žijúcich v stredoveku na území Zvolenskej stolice. Ich hlbším štúdiom sa ukazuje, že u príslušníkov jednotlivých rodov ešte koncom 13. a začiatkom 14. storočia sa vyskytujú osobné mená slovanského (slovenského) pôvodu ako Radun, Jurk, Ziman, Bichor (Bycov), Zubrata (Zubreta), Budislav a ďalšie. V priebehu 14. storočia, tak ako aj v iných oblastiach, aj vo Zvolenskej stolici prevládol zvyk používania kresťanských mien. Na základe donačných listín, ktoré poukazujú na skutočnosť, že obdarovaní ľudia pochádzali z miestneho obyvateľstva a rozborom osobných mien, môžeme konštatovať, že šľachtické rody vo Zvolenskej stolici od svojho vzniku v 13. storočí slovenského pôvodu.

⁽³⁷⁾ MOL DL 63 388.

⁽³⁸⁾ CDSI II. s. 373. č. 538.

⁽³⁹⁾ Zolnay, L.: Donch mester és a Balassák ősei, Turul, 1937, s. 22-39.

⁽⁴⁰⁾ MOL DL 63 236.

⁽⁴¹⁾ MOL DL 63 348, 63 388.

Resumé

From the written documents is evident that the nobility in Zvolen county were established in the late of the 12th and first half of 13th centuries. In this period was not decisive large of property but position individual member of family in servants system of the royal power. In the year 1250 some Radun possessed originally a small property which was situated in Hronsek by the river Hron. Radun like servicemen King Belo IV. in the critical years 1241 and 1242 helped King to escape before Tatar troops. Belo IV. confirmed Radun's property. After name Radun was called place Radvaň /today in territory Banská Bystrica/ which was the centre of property Radvanský family. These inherited and received property gradually were enlarged by royal donations. In the 15th century Radvanskýs possessed except Radvaň villages Podlavice and Malachov also.

In the middle ages lived in Zvolen county other families who were called after place where had their centre of property. There were Mičinský, Ostrolúcky, Zolnaj, Dúbravický and Lukavický. The oldest written note about the existence of the families are from 13th and 14th centuries.

In the middle of the 15th century arrived in this area Jodok Just a nobleman of Polish origin in Jiskra troops. He was given large property Víglaš estate from Queen Elizabeth.

The nobility in Zvolen county belonged to the lower nobility of Hungary. Some members of the families in early middle ages period served in the Hungarian troops and took part in larger military expeditions. In the second half 13th century Dionyz from Radvaň fought in the royal troops against Czech King Přemysl Otakar II. In the 15th century some members of families Radvanský, Mičinský, Ostrolúcky were in various posts and functions in Zvolen county.

ŠĽACHTICKÉ RODY V MALOHONTE

Leon Sokolovský

Malohont patril v rámci územnosprávneho členenia uhorského feudálneho štátu medzi najmenšie celky(1). Napriek tomu nachádzame v súvislosti s ním až neočakávane veľa mien šľachtických rodov. Ide tu jednak o - tak povediac - šľachtu domácu, teda tú, ktorá mala v Malohonte svoje pôvodné sídla, ale aj o takú, ktorá tu mala "len" majetkové práva. O jednej i druhej existuje pomerne slušná genealogická literatúra pochádzajúca z bádateľskej činnosti hlavne maďarských autorov. Okrem známych celouhorských syntéz od Ivána Nagya, Bélu Kempelena a ďalších je k dispozícii predovšetkým dvojzväzková práca Mihályja Forgona o šľachtických rodinách Gemersko - malohontskej stolice(2). Ďalšie viac-menej podrobné informácie sa dajú nájsť aj u Ladislava Bartolomeidesa, v tzv. miléniových monografiách Gemersko - malohontskej a Hontianskej stolice a inde(3).

Situácia nie je zlá, ani z hľadiska výskytu originálnych historických prameňov. Popri vlastných rodových archívoch sú využiteľné aj príslušné časti fondov Malohontského dištriktu a Gemersko - malohontskej stolice, uložených v Štátnom oblastnom archíve Banská Bystrica(4). Tieto dokumenty sa však vzťahujú spravidla len k 17. až 19. storočiu.

Napriek opísanému stavu literatúry a pramenného materiálu možno povedať, že genealogický výskum malohontskej šľachty sa zatiaľ zďaleka neskončil. Naopak. Existuje ešte veľa faktografických medzier, ktoré čakajú na doplnenie. Na mnohé otázky modernej vedy i v súvislosti s novými pohľadmi na genealógiu a jej pokračujúce metodologické rozpracovanie sa bude dať odpovedať iba po absolvovaní ďalšieho výskumu archívnych dokumentov a naň nadväzujúcej revízií doterajších poznatkov.

Za jeden z prvých prípravných krokov v tomto smere by sa dal azda považovať nasledujúci predbežný prehľad feudálnych vlastníkov v Malohonte od včasného stredoveku do roku 1803, čiže do jeho konečného spojenia s Gemerom. Nejde teda o genealogickú štúdiu v užšom zmysle slova. Spracovali sme ho ako jednu z kapitol dejín Malohontu pre plánovanú vlastivednú monografiu GEMER - MALOHONT.

Na základe známych miestnych názvov, archeologických, historických a ďalších súvislostí sa dá predpokladať, že zemepanské vlastníctvo v Malohonte má preduhorské korene. Prvé feudálnoprávne vzťahy na našom území sa začali presadzovať asi od počiatku 9. storočia, v rámci nastupujúceho feudalizačného procesu slovanskej (slovenskej) spoločnosti v nitrianskom a neskôr veľkomorav-

(1) Pôvodne (s výnimkou niekoľkých období dočasnej separácie a trvania jozefínskej správnej reformy 1785-1790) bol Malohont relatívne samostatným dištriktom Hontianskej stolice. Od začiatku roka 1803 sa stal jedným z okresov tzv. zákonne spojenej stolice Gemer a Malohont.

(2) NAGY,I.:Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblakkal I-XIII. Pest 1857-1867. KEMPELEN,B.:Magyar nemes családok I-XI. Budapest 1911-1932. FORGON,M.:Gömör-Kishont vármegye nemes családai III. Kolozsvárt 1909.

(3) BARTHOLOMAEIDES, L.:Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico - geographico - statistica. Leutschoviae 1806-1808. GÖMÖR - Kis Hont vármegye. Magyarország vármegyei és városai. Budapest b.r.v. HONT vármegye. Magyarország vármegyei és városai. Budapest b.r.v.

(4) MATULAY,C. a kol.: Štátny archív v Banskej Bystrici. Sprievodca po archívnych fondoch I. Bratislava, Slovenská archívna správa 1962, s.77-80 a 89-90. Do úvahy prichádzajú najmä tzv. Nobilitaria (1610-1786 1804 1847). Najkompletnejší prehľad príslušných rodových archívov poskytuje KOSÁRY,D.:Bevezetés Magyarország történetének forrásai és irodalmába I. Budapest, Tankönyvkiadó 1970.

skom štátnom útvare. Už v tomto období sa upevnili natoľko, že sa vo svojej podstate udržali aj po zániku Veľkej Moravy, počas 10. storočia. Najstaršie písomné zmienky o nich sa zachovali z 13. storočia. Vtedy bol Malohont, s výnimkou niekoľkých okrajových dedín, rozdelený na dva veľké majetkové diely. Celá Sušanská dolina od Dolných Zahorian a Oždian, cez Sušany, Jelenie, Hrnčiarске Zalužany, Maštinec, zaniknuté osady Turia Lipa a Kvetné Lúky až po Veľkú Suchú, Váľkovo a Selce, ako aj pravá strana Rimavskej doliny od Sobôtky cez Kľačany, Veľké Teriakovce, Vrbovce, Hrachovo, Dobrošću, Kocihu až po Rimavské Zalužany a zaniknutú dedinu Veľký Potok, patrili do feudálneho vlastníctva rodu Hont - Poznan. Pôvod tohto starého veľmožského rodu, príslušníci ktorého zohrali dôležitú rolu pri zakladaní uhorského štátu, sa celkom oprávnenne kladie do veľkomoravského obdobia⁽⁵⁾. Na uvedenom Hont - Poznanovskom majetku je však pozoruhodná skutočnosť, že hoci tvoril pomerne veľký, uzemne jednotný a uzavretý celok, v 13. storočí už nepatril len jednému pánovi. Fakticky bol rozdelený na viacero častí. Všetky bez výnimky však vlastnili príbuzné hont - poznanovské šľachtické rodiny, ktoré vznikli z tohoto rodu⁽⁶⁾. Okolo roku 1246 sú spomedzi tunajších feudálnych majiteľov podľa mena známi napríklad bratia Lampert a Hont⁽⁷⁾.

Núka sa tu preto vysvetlenie, podľa ktorého by sme mohli v spomínanom majetkovom komplexe hľadať jeden z ostatkov veľkého preduhorskeho panstva rodu Hont - Poznan. Pravdepodobnosť tejto hypotézy nie je neopodstatnená. Podporuje ju i známy politicko - správny vývoj Malohontu. Práve na jeho základe možno predpokladať, že dávno pred 13. storočím bola nielen Sušanská, ale aj celá Rimavská dolina, vrátane jej ľavobrežnej časti, od Rimavskej Soboty až po jej hornaté končiny na severe vo vlastníctve rodu Hont - Poznan. K rozdeleniu tohto pôvodne jednotného feudálneho panstva na spomínané diely mohlo dôjsť teda až po jeho začlenení do Uhorského kráľovstva.

V tejto súvislosti je zrejmé, že ak by sa dokázala hypotéza o pôvodnom hont - poznanovskom vlastníctve celého malohontského územia, potom by aj služobnícke osady Teriakovce, Kľačany, Čerenčany a Psiarany museli byť v čase svojho vzniku súčasťou staršej, preduhorskej sústavy kniežacích dvorcov. Potvrdiť, alebo vyvrátiť takúto možnosť budú môcť azda len širšie koncipované archeologické a iné vedecké výskumy.

Druhou možnou hypotézou je variant berúci do úvahy iba vývoj v podmienkach uhorského štátu. Na tomto základe by sa dalo predpokladať, že celá malohontská oblasť sa po jej ovládnutí Arpádovcami stala najprv majetkom kráľa. Ten ju potom niekedy v 12. alebo 13. storočí rozdelil na dve časti. Jednu dal do vlastníctva veľmožom z rodu Hont - Poznan, druhú kaločskému arcibiskupovi. V tomto prípade by sa však logika politicko - správnej príslušnosti Malohontu k Hontu javila podstatne problematickejšie. Isté je, že v 13. storočí patrila už do vlastníctva kaločského arcibiskupa Rimavská Sobota a ďalšie dediny na ľavej strane Rimavy od zaniknutého Trnovca, Čerenčian, Nižnej a Vyšnej Pokoradze, cez Melé Teriakovce, Nižný Skálnik až po Kraskovo. Od Rimavskej Bane nahor vlastnil arcibiskup celý priestor po oboch stranách Rimavy a jej prítokov až po ich pramene. Z konkrétnych lokalít sú tu na ten čas priamo doložiteľné Rimavica, Kokava nad Rimavicou, Rimavské Brezovo, Tisovec. Relatívne samostatnou

(5) HODÁL, J.: Pôvod, sídla a hodnosť predkov rodu Hunt - Pázmány. In: Historický sborník Matice slovenskej IV. Turčiansky Sv. Martin 1946, s.136-164. (Výhrady sú len k nekritickejmu záveru!)

(6) DIPLOMATARIUM Hontense I. Editor: KUBÍNYI, F. Budapest 1888 (ďalej iba: DH). GYÖRFFY, GY.: Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest, Akadémiai kiadó 1987, s.267-274. FORGON, M.: c.d., I, s. 13.

(7) FORGON, M.: c.d., I, s.58-59.

územnou súčasťou majetkov patriacich arcibiskupovi boli osady Mojín a Majša, náležiacie inak do Gemerskej stolice⁽⁸⁾. Z neskorších majetkovo - právnych pomerov však vyplýva, že mu patrili tiež ostatné lokality, ktoré do začiatku 14. storočia existovali v rámci horevymedzeného územia. Z nich menovite napríklad Likier, Hnúšťa, Klenovec a ďalšie.

Významné zmeny vo feudálnomajetkovej príslušnosti malohontských obcí a ich poddanských obyvateľov sa odohrali v priebehu 14. a 15. storočia. Ich charakteristickou črtou bol postupný rozpad pôvodných veľkomajetkov na viaceré stredných a malých feudálnych panstiev. V prípade hont - poznanovského vlastníctva išlo hlavne o dôsledok ďalšieho prirodzeného rozrastania sa rodu. Nové rodiny, ktoré sa z neho vyčleňovali, sa stávali zárodkami ďalších relatívne samostatných rodov. Na území Malohontu v prvej polovici 14. storočia bývali ich príslušníci v Ožďanoch, vo Veľkej Suchej, v Hrachove, v Hrnčiariských Zalužanoch a možno aj inde. Ďalší hont - poznanovskí vlastníci majetkov v Malohonte sídlili mimo jeho územia. Pôvodne sa jednotlivé rodiny označovali len prídomkami: z Ožďian (Ožďiansky), zo Suchej (Sušiansky), z Hrachova (Hrachovský), zo Zalužian (Zalužiansky) a podobne. Od 15. storočia sa prídomky nahrádzali postupne novovytvorenými prírmenami, odvodenými z mien osôb považovaných tradíciou za predkov príslušných rodov. Tak napríklad šfachtici z Ožďian sa začali nazývať podľa istého Bohuša (pôvodne Boguš, z toho Bagoš a napokon Bakoš), ktorý žil okolo roku 1348, Bakošovci (mad.: Bakos)⁽⁹⁾. Podobne jedna z rodín pánov Sušianskych sa v druhej polovici 15. storočia volala Jákó (t.j. Jakub). Toto osobné meno nosili v 13. a 14. storočí viacerí jej príslušníci. Od začiatku 16. storočia sa napokon ustálilo priezvisko rodiny v podobe Jakófi (Jákóffy)⁽¹⁰⁾.

Rodu pánov Ožďianskych - Bakošovcov patrili v 14. až 17. storočí okrem ich sídelnej dediny, kde mali postavený hrad, aj Sušany, Veľké Teriakovce a do prvej polovice 15. storočia tiež Kľačany⁽¹¹⁾. Po poslednom mužskom potomkovi rodu Gabrielovi Bakošovi, ktorý zomrel roku 1666, prešlo ožďianske panstvo v druhej polovici 17. a počas 18. storočia ženskou líniou do vlastníctva rodín Mariáši, Géci, Krupinský (Korponaj), Svätójánsky (Sentiváni), Barkóci, Okoličniansky (Okoličáni) a Luženský. Koncom 18. storočia sa v Ožďanoch usadil František Luženský, zakladateľ ožďianskej vetvy tohto rodu⁽¹²⁾. Tá sa tu potom udržala až do začiatku 20. storočia.

Hrachovské feudálne sídlo rodu Hont - Poznan obývali v prvej polovici 14. storočia príslušníci rodovej vetvy nazývanej podľa jedného z ich predkov Kővér (t.j. Tučný). Používali striedavo prídomok z Hrachova (Hrachovský) alebo podľa ich druhého, boršodského sídla z Velezdu (Velezdský)⁽¹³⁾. Kővérovci sa v druhej polovici 14. storočia dostali do dedičského majetkovoprávneho sporu s rodinou pánov Sušianskych (neskorších Jakófišovcov), ktorým sa podarilo dokázať, že majú s nimi spoločného predka. Bol ním Jakub I. (mad. Jákó). Na tomto základe došlo potom roku 1379 k súdnemu rozdeleniu ich feudálneho panstva v Boršodskej a Hontianskej stolici. V Malohonte si pri tejto príležitosti podelili na dve rovnaké

(8) SOKOLOVSKÝ, L.: Kokava (a iné malohontské obce) v stredovekých prameňoch. Obzor Gemera XIII/4, 1982, s. 252-253.

(9) FORGON, M.: c.d., I, s.59. GÖMÖR - Kis Hont vármegye, c.d., s.635.

(10) FORGON, M.: c.d., I, s.321.

(11) GYÖRFFY, GY.: c.d., III, s.267. MAGYAR országos levéltár Budapest (ďalej iba: MOL), E 158 (Conscriptioes portarum), Comitatus Hontensis, Tomus (ďalej iba: Tom.) XVIII, s.603-604.

(12) FORGON, M.: c.d., I, s. 60; II, s.99.

(13) FORGON, M.: c.d., I, s.320.

čiasťky Vrbovce, Hrachovo, Kocihu, Rimavské Zalužany, Veľký Potok, Dobrošću, Veľkú Suchú a Maštinec⁽¹⁴⁾.

Jakófiovci z Veľkej Suchej ovládli v 15. storočí väčšinu z týchto dedín úplne, ba k svojmu panstvu pripojili ešte aj Hrnčiarske Zalužany, Pondelok a Rimavskú Lehotu⁽¹⁵⁾. Centrom ich malohontských majetkov sa od konca 14. storočia stalo Hrachovo, kde si na mieste staršieho hrádka vybudovali hrad, respektíve opevnený kaštieľ⁽¹⁶⁾. Žili v ňom potom až do vymretia rodu v prvej polovici 17. storočia. Kövérovcom ostali nakoniec z pôvodného malohontského feudálneho panstva iba Vrbovce. Vlastnili ich do druhej polovice 17. storočia⁽¹⁷⁾.

V jednej časti Veľkej Suchej sa asi v 15. storočí uchytila ďalšia rodina hont - poznanovského pôvodu. Je známa pod menom Jánoky, ktoré si odvodzovala od svojho staršieho sídla, abovskej dediny Janík (mad. Jánok)⁽¹⁸⁾. V druhej polovici 16. storočia vlastnili už Jánokyovci ďalšie feudálne - majetkové čiasťky vo Váľkove a Hrnčiarskych Zalužanoch⁽¹⁹⁾. Popredné postavenie medzi malohontskou šľachtou získali začiatkom 17. storočia, keď sa Gašpar Jánoky oženil s Katarínou, poslednou príslušníčkou a dedičkou rodu Jakófiovcov. Jej prostredníctvom dostali jakófiovské panstvo. No už Gašparove deti si ho rozdelili na dve čiasťky. Jedna sa formou vena dostala v prvej polovici 17. storočia do rúk Parlagyovcov. Na základe dedičnej postupnosti sa v 18. storočí z nej vyčlenili čiasťky pre šľachtické rodiny Bornemisa, Kende, Góg, Pelargius a Péči. Druhá polovica pôvodného jakófiovského majetku sa až do začiatku 18. storočia dedila po mužskej línii v jánokyovskom rode. Smrťou posledného Jánokého - Ladislava prešla do vlastníctva rodu Okoličnianskych, z ktorého pochádzala jeho manželka Anna⁽²⁰⁾. Za Okoličnianskych a ich následného príbuzenstva sa napokon v 18. a 19. storočí úplne rozdrobila na mnoho majetkových podielov.

V prvej polovici 14. storočia sa dostal do feudálneho vlastníctva veľkej čiasťky malohontského územia Tomáš z rodu Kačič, zakladateľ veľmožského rodu Sečianskych zo Sečian (Szécsény v Maďarsku). Kačičovci mali už predtým staré rodové majetky neďaleko od Malohontu, v oblasti novohradských hradov Filakovo a Šomoška. S touto skutočnosťou zrejme súvisel záujem Tomáša o gemerské hradné panstvo Hajnáčka, ktoré ležalo v bezprostrednom susedstve filakovského a šomožského panstva. Hrad Hajnáčka dostal roku 1320 donáciou od Karola Róberta po tom, ako ho kráľ odobral spojencovi Matúša Čáka Trenčianskeho Alexandrovi, synovi Vlka z rodu Hont - Poznan⁽²¹⁾. Súčasne pripadli Tomášovi, ktorý mal vtedy hodnosť taverníka kráľovnej, aj všetky ostatné Alexandrove majetky patriace k hradu. Medzi nimi i malohontské dediny Dolné Zahorany, Jelenie, časť Seliec a Sobôtka⁽²²⁾. To bol počiatok vyše storočnej zemepanskej vlády Sečianskych v Malohonte. K jej podstatnému rozšíreniu došlo o štrnásť rokov pozdejšie.

V dôsledku slabých výnosov z miestnych zlatých baní a celkovej neefektívnosti zapríčinenej veľkou vzdialenosťou od svojho sídla strácal kaločský arcibiskup od

(14) DH, č. 163, s.280-285.

(15) MOL, E 158, Tom.XVII, s.531-532, 921-926.

(16) DH, č.163, S.283.

(17) MOL, E 158, Tom.XVII, s.149, 179, 238, 272, 298, 925.

(18) MOL, E 158, Tom.XVII, s.181, 273. VARSÍK,B.:Osídlenie Košickej kotliny II., Bratislava, Veda 1973, s.116-123.

(19) MOL, E 158, Tom. XVII, s.922-926.

(20) FORGON, M.:c.d., I, s.525.

(21) GYÖRFFY,GY.:Az Árpád-kori Magyarorszá g történeti földrajza II. Budapest, Akadémiai kiadó 1987, s.480-481.

(22) GYÖRFFY,GY.:c.d., II, s.508; III, s.267.

začiatku 14. storočia záujem o majetky na Rimave. Túto situáciu využil Tomáš, ktorý sa medzitým stal sedmohradským vojvodom a jeho synovia Michal a Mikuláš. Za dediny pri Rimave ponúkli arcibiskupovi svoje majetky v Báčskej a Sriemskej stolici. Arcibiskup ponuku prijal a tak došlo roku 1334 so súhlasom kráľa k výmene. K prvším majetkom v Malohonte pripojili Sečianskovci takýmto spôsobom Rimavskú Sobotu a severne od nej celú ľavobrežnú Rimavskú dolinu až po Rimavskú Baňu. Od Rimavskej Bane nahor im patrilo celé rimavské územie. Na juhu získali zároveň Mojín a Majšu, ležiace v Gemerskej stolici(23). Strediskom novoutvoreného sečéniovského panstva v Malohonte sa stala Rimavská Sobota. V záujme jej rozvoja i celého panstva vyžiadal a dostal Tomáš Sečiansky pre ňu od Karola Róberta v rokoch 1334 a 1335 udelenie mestských výsad podľa vzoru kráľovského mesta Budína⁽²⁴⁾.

Po vojvodovi Tomášovi zdedil uvedený malohontský majetok v pôvodnom rozsahu jeho syn Mikuláš, zvaný Kóňa. K prvému deleniu sečianského panstva došlo pravdepodobne koncom 14. storočia a to medzi tromi synmi Mikuláša Kóňu. V tomto období sa v oblasti zemepanských práv na dlho spojili osudy väčšiny ich malohontských dedín s osudmi hradov Hajnáčka a Šomoška, ku ktorým začali patriť z hľadiska súkromnej zemepanskej (patrimoniálnej) správy.

Hrad Hajnáčka a v rámci jeho panstva aj malohontské dediny, alebo časti dedín Čerenčany, Nižná Pokoradz, Vyšná Pokoradz, Rimavská Baňa, Rimavica, Rimavské Brezovo, Likier, Hnúšťa, Klenovec, Tisovec, Dolné Zahorany, Jelenie, Selce a pravdepodobne tiež majetkové podiely v ďalších dedinách sa stali v dôsledku dedičskej deľby medzi Sečianskovcami roku 1411 vlastníctvom Kóňovho syna Šimona. Ale roku 1424 celý tento majetok zhabala Šimonovmu synovi Mikulášovi Šalgaimu kráľovná Barbora pre porušenie vernosti. Z kráľovskej držby sa roku 1435 dostal do zálohu pohárnikovi Štefanovi Brezovickému z Brezovice a roku 1438 Pavlovskovcom (Palóciovcom)⁽²⁵⁾. Pavlovskovci, pochádzajúci z Pavloviec v Užskej stolici, si udržali podstatnú časť hajnáčskeho panstva až do 40-tych rokov 16. storočia.

K hradu Šomoška, ktorý dostal vojvoda Tomáš roku 1341 od Karola Róberta, patrila od začiatku 15. storočia druhá časť sečianských majetkov v Malohonte. Menovite to bolo mestečko Rimavská Sobota a dediny, alebo časti dedín Nižný a Vyšný Skálnik, Rimavská Baňa, Kraskovo, Kokava nad Rimavicou, Hačava, Rimavská Píla a Tisovec(26). Toto panstvo ostalo až do polovice 15. storočia zachované ako jeden celok v rukách Sečianskych. Posledný mužský potomok rodu Ladislav ho odkázal svojim dcéram Hedvige a Anne. Ich prostredníctvom prešlo ako veno v rokoch 1456 - 1461 do vlastníctva Lučenskocov (Lošonciovcov) z Lučenca a Orságocov z Gutu (Rumunsko)⁽²⁷⁾.

Všeobecný proces drobenia feudálnych majetkov a s ním spojený rast počtu zemepánov ešte viac zesilnel od 16. storočia. Najväčším pánom v Malohonte sa stal roku 1595 palatín Žigmund Forgáč. Po manželke Anne, ktorá bola dcérou posledného mužského potomka Lučenskocov Štefana, zdedil väčšinu ich vlastníckych práv v Rimavskej Sobote, Nižnom a Vyšnom Skálniku, Rimavskej

(23) CODEX diplomaticus Hungaricus Andegavensis III. Editor: NAGY, I. Budapest 1883, s. 79-82. MOL, Diplomatiikai levéltár (ďalej iba: DL) 2835. CODEX diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII, 3. Budaë 1832, s. 741-743; VIII, 5. Budaë 1835, s. 216-219. Porovnaj k tomu tiež SOKOLOVSKÝ, L.:c.d., s. 252-253.

(24) ŠTÁTNY okresný archív Rimavská Sobota (ďalej iba: ŠOKA-RS), MRS, LI.

(25) ENGEL, P.: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437). Budapest, Akadémiai kiadó 1977, s. 93. GÖMÖR - Kis-Hont vármegye, s.d., s. 467.

(26) MOL, P 287 (Forgách család), 14 cs., fasc. K, no. 1. SOKOLOVSKÝ, L.:c.d., s. 250-251.

(27) MOL, DL, 59469, 59489, 59506.

Bani, Kraskove, Kokave nad Rimavicou, Rimavskej Píle a v Tisovci⁽²⁸⁾. Forgáčovci si potom tieto majetky udržali v podstate až do 19. storočia. Skoršie opustili iba časť Tisovca a Rimavskú Pílu, ktoré roku 1726 prenechali výmenou za iné majetky banskobystrickej komore, teda eráru a Rimavskú Sobotu, ktorá sa roku 1747 vykúpila od nich z poddanstva⁽²⁹⁾.

Orságovský podiel z bývalých sečianskovských majetkov bol pôvodne približne rovnako veľký a nachádzal sa v tých istých dedinách, vrátane mestiečiek Rimavskej Soboty a Tisovca, ako lučenskovský. Po smrti posledného Orsága Krištofa ho roku 1570 dostal jeho zať František Török z Enyingu (Maďarsko)⁽³⁰⁾. V rukách Törökovcov a ich potomkov sa však v 17. a 18. storočí tento majetkový komplex úplne rozložil. Premenal sa na množstvo malých feudálnoprávnych podielov, ktoré vznikali v dôsledku neprebernej spleti dedičských nárokov medzi príbuznými šľachticmi, ale aj zo strany veriteľov, záložných majiteľov a podobne. Spomedzi týchto nových malohontských zemepánov možno menovite uviesť aspoň Náriovcov, Hallerovcov, Révajovcov, Husárovcov, Beréniovcov a mnohých ďalších. K nim patrili aj Sečianski z Rimavskej Seči, ktorí začiatkom 17. storočia ovládli polovicu Rimavskej Soboty⁽³¹⁾. Po nich dostali túto majetkovú časť (asi podobne ako ostatné sečianskové panstvo v susednom Gemeri) donáciu niekedy ku koncu 17. storočia Koháριοvci. Z koháριοvského poddanstva sa mestečko vyplatilo postupne v 90-tych rokoch 18. storočia⁽³²⁾.

V 16. storočí sa opäť začali hýbať aj feudálno - vlastnícke pomery na hajnáčskom panstve. Okolo roku 1542 ovládol majetky príslušné k tomuto panstvu v malohontských mestečkách a dedinách Matej Bašo⁽³³⁾. No súčasne v dôsledku zmätkov, ktoré nastali v krajine počas dvojvládia a po smrti kráľa Jána Zápoľského, si nároky na ne robili tiež ďalší feudáli. Roku 1549 ich zaujal Eustach Feledi⁽³⁴⁾. Právne nároky na ne získal však až roku 1552, keď ich so súhlasom kráľa Ferdinanda I. odkúpil od Ladislava Parlagiho. Tak sa na ďalších štyridsať rokov stali Felediovci zemepánmi v Dolných Zahoranoch, Jelení, Selciach, v Nižnej a Vyšnej Pokoradzi, v Čerenčanoch, Horných Zahoranoch, v polovici Rimavskej Bane, Rimavskom Brezove, Likieri, Klenovci, Hnúšti a v polovici Tisovca⁽³⁵⁾. Roku 1592 ich napokon spolu s ďalšími majetkami v okolitých stoliciach dali do zálohu svojim príbuzným Lorántfiovcom⁽³⁶⁾. O dva roky neskôr, keď Felediovci a Lorántfiovci spoločne prehrali dlhodobý spor o hodejovské panstvo, boli nútení kvôli úhrade súdnych výdavkov prepustiť svoje feudálne práva v Klenovci, Hnúšti a Tisovci do vlastníctva Kubínskym⁽³⁷⁾. Rod Kubínskovicov sa ako zemepanská vrchnosť na majetkoch v týchto troch malohontských lokalitách, ktoré sa stali napokon aj sídlami niektorých kubínskovicovských rodín, usadil roku 1594. Ako taký tu zotrval potom až do konca

(28) MOL, P 287, 36 cs., fasc. V, no.348. Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I. Editori:MARSINA,R. KUŠÍK, M. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959, s.548-554.

(29) SOKOLOVSKÝ, L.:Mestský erb a postavenie Tisovca počas feudalizmu. In:Vývoj správy miest na Slovensku. Zborník zostavil:MARSINA,R. Martin, Osveta 1984, s.270-271. GÖMÖR - Kis-Hont vármegye. c.d., s. 109.

(30) MOL, 519 (Orczy család), 6 cs., no.95, fol.217.

(31) TOMÁŠ SÉČIANSKY je ako zemepán Rimavskej Soboty doložený v portálnom súpise z roku 1610. MOL, E 158, Tom.XVIII, s.605.

(32) GÖMÖR - Kis-Hont vármegye. c.d., s.109.

(33) MOL, E 158, Tom.XVII, s.43-50.

(34) MOL, E 158, Tom.XVII, s.149 a 531.

(35) MOL, E 158, Tom.XVII, s.270-274, 279-300. FORGON, M.:c.d., I, s.229.

(36) FORGON, M.:c.d., I, s.229; II, s.85.

(37) FORGON, M.:c.d., II, s.51.

feudalizmu⁽³⁸⁾. Ostatné majetkové čiastky hajnáčskeho panstva v Malohonte sa v 17. a 18. storočí rozdrobili medzi felediovskými a lorántfiovskými dedičmi na množstvo dielov a dielikov.

Okrem prirodzeného rozpadu dvoch veľkých majetkových celkov v Malohonte, ktorý bol dôsledkom dedičského delenia medzi potomkami Hont - Poznancov a Sečianskocov v 14. až 18. storočí, vyčlenilo sa z nich súčasne aj niekoľko nových, relatívne menších panstiev. Na základe kráľovskej donácie Vladislava II. prešli napríklad koncom 15. storočia Malé Teriakovce a Sobôtka do vlastníctva šľachticov Pútnickocov z Pútnika (Putnok v Maďarsku). Ich posledným pánom z tohto rodu bol Juraj, ktorý zomrel v polovici 16. storočia⁽³⁹⁾. Od jeho vdovy prevzal obe dediny roku 1554 Žigmund Balaša, ktorý ešte predtým vlastnil majetkový podiel vo Veľkej Sucheji⁽⁴⁰⁾. V dôsledku následnej tureckej okupácie však veľa úžitkov z nich už nemal⁽⁴¹⁾. Koncom 16. storočia získali Malé Teriakovce, spustnutú Sobôtku a niekoľko ďalších majetkových čiastok v okolitých lokalitách Orlejovci. Tí si toto panstvo udržali až do prelomu 17. a 18. storočia. Po vymretí rodu sa ho ujali Šeréniovci a ďalší orlejovskí dediči⁽⁴²⁾.

Podobne vznikol nový samostatný majetok v Pondelku. Po vymretí Galambošovcov, ktorí vlastnili jeho časť v 17. storočí ako veno od Jánokiocov, pripadla táto koruna. Roku 1727 ju kráľ udelil donáciou Michalovi Rótovi⁽⁴³⁾. Rótovci ostali potom pondelskými zemepánmi až do prvej polovice 19. storočia. Takýchto malých feudálnych panstiev sa v Malohonte vytvorilo viac. Ich počet vzrástol najmä v 17. a 18. storočí.

V niekoľkých malohontských dedinách si od včasného stredoveku udržali postavenie feudálnych pánov miestni drobní šľachtici. Roku 1324 sa napríklad spomína Mikuláš, syn "Poka" (presnejšie Póka, t.j. Pavúka) z Kurinca⁽⁴⁴⁾. Zeme-panská rodina Kurinských (Korynczy) vlastnila túto dedinu až do jej úplného zničenia a vyľudnenia na konci 16. storočia⁽⁴⁵⁾.

Prvým známym vlastníkom dediny Rimava bol zasa Tomáš "Tuk" (čiže Tyúk, t.j. Kura), ktorý žil v druhej polovici 15. storočia⁽⁴⁶⁾. Jeho synovia a ďalší potomkovia premenovali túto dedinu v 14. storočí po ňom na Tomašovú. Rodina šľachticov Tomašovských tu mala svoje majetky aj počas 16. a 17. storočia. Vtedy im patrila aj osada Príboj pri Rimavských Zalužanoch⁽⁴⁷⁾. Obe lokality si postupne rozdelili ich dediči Horvátovci - Mladoševičovci, Kazajovci, Ragašiovci a ďalší. Roku 1677 predali Ragašiovci časť Tomašovej neďaleko ležiacemu mestečku Rimavskej Sobote⁽⁴⁸⁾.

Dedina Lukva, ležiaca na juhozápadnom okraji Malohontu, patrila v 13. storočí k fiľakovskému hradnému panstvu. V prvej polovici 14. storočia boli jej páni synovia Leonarda z novohradských Veľkých Draviec. Títo vtedy ovládali aj susedný Apátik, ktorý - ako sa zdá - pôvodne patrila rimavsko-janovskému

(38) Kubíniovci tu ostali samozrejme aj po roku 1848. Ich potomkovia žijú dodnes napríklad v Tisovci, Kokave nad Rimavicou a inde.

(39) MOL, E 158, Tom.XVII, s.177, 180, 297, 299, 369.

(40) MOL, E 158, Tom.XVII, s.181, 244, 273.

(41) MOL, E 158, Tom.XVII, s.557-559.

(42) GÖMÖR - Kis-Hont vármegye. c.d., s.76 a 653. FORGON, M.:c.d., II, s.161.

(43) FORGON, M.:c.d., II, s.222-223.

(44) GYÖRFFY, GY.:c.d., III, s.268.

(45) MOL, E 158, Tom.XVII, s.181; XVIII, s.462.

(46) GYÖRFFY, GY.:c.d., III, s.271.

(47) ŠOKA-RS, MRS, jednoduchý odpis listiny zo 17. storočia, bez signatúry. MOL, E 158, Tom.XVII, s.532 a 149.

(48) ŠOKA-RS, MRS, kr.6, s.56 a 62.

benediktínskemu opátstvu⁽⁴⁹⁾. Rodina zemanov Draveckých (Daróci) držala obe dediny nepretržite až do polovice 17. storočia. Potom dostala Apátik, už len ako majer, zemiarska rodina Batikovcov. Roku 1667 predal Imrich Batík jeho jednu polovicu rimavskosobotským richtárom⁽⁵⁰⁾. Aj spustnutú Lukvu si v 17. storočí podelili viacerí feudálni páni.

Prvým pánom Psiaran bol asi panovník. No najneskôr v 13. storočí sa stali súkromným majetkom nejakej šľachtickej rodiny. Krátko pred ich zničením a úplným zánikom v polovici 16. storočia patrili zemanovi Jánovi Sölöšimu (Zewlewssy)⁽⁵¹⁾. Chotár Psiaran sa potom rozdelil medzi feudálnych vlastníkov okolitých dedín.

Pôvodnými majiteľmi Zacharoviec boli príslušníci veľmožského rodu Balogovcov. Dostali ich zrejme od kráľa spolu s ostatnými majetkami v povodí rieky Blh niekedy koncom 12. storočia⁽⁵²⁾. V 14. storočí si Zacharovce a pravdepodobne už i Horné Zahorany rozdelili medzi sebou rodiny pánov Sečianskocov a Drienčanských (Derenčéniovcov), ktoré vznikli z tohto rodu⁽⁵³⁾. Neskôr v oboch dedinách získali prevahu Drienčanskovci. V polovici 16. storočia sa títo gemerskí feudáli na určitý čas stali podielnymi (záložnými?) zemepánmi aj v ďalších malohontských dedinách a to v Malých Teriakovciach, Veľkých Teriakovciach a v Kraskove⁽⁵⁴⁾.

V dôsledku naznačeného procesu rozpadu pôvodne jednotných majetkových celkov rástol od storočia k storočiu počet nových feudálnych panstiev. Rovnako sa rozširovali rady strednej ale najmä drobnej malohontskej šľachty. Začiatkom 17. storočia neexistovala už v Malohonte prakticky žiadna dedina, ktorá by ako celok bola vlastníctvom iba jediného zemepána⁽⁵⁵⁾. Okrem toho okolo stovky zemiarskych rodín žilo v Rimavskej Sobote. Pritom pozemkové vlastníctvo väčšiny z nich nepresahovalo majetok bežných mešťanov. Vďaka stavovským privilégiám mali však títo šľachtici rozličné hospodárske výhody. Výrobné - obchodné podnikanie drobnej šľachty postavené na tomto základe sa v 17. a 18. storočí stalo príčinou vážnych konkurenčných rozporov medzi ňou a ostatným nešľachtickým obyvateľstvom mesta.

Z predchádzajúceho rozboru vidno, že komplexné sledovanie vývoja feudálne - vlastníckych vzťahov na pozadí genealógie umožňuje pochopiť mnohé, inak nezodpovedateľné otázky. Na druhej strane je takýto prístup významne obohacujúci i pre samotnú genealógiu. Ba na základe konkrétnych skúseností sa nazdávame, že by ho bolo možné akceptovať aj ako jednu z dopĺňujúcich bádateľských metód tejto pomocnej vedy historickej. V prípade Malohontu sme vďaka jej uplatneniu mohli načrtnúť základnú množinu tunajších šľachtických rodov a rodín, vrátane ich počiatkov a mnohorakých genealogických súvislostí. Vytvorili sme tak (dúfame) vhodnú bázu pre ďalší, týmto smerom vedený výskum.

(49) GYÖRFFY, GY.:c.d., II, s.482 a 524.

(50) SOKA RS, MRS, kr.6, č.62.

(51) MOL, E 158, Tom.XVII, s.532.

(52) O pôvode a vývoji rodu Balogovcov pozri SOKOLOVSKÝ, L.:Erb Rimavskej Seči. In:Vlastivedné štúdie Gemera 8. Zborník zostavil: BOLFÍK,J. Martin, Osveta 1990, s. 15-17.

(53) ŠOKA-RS, RS, novveký odpis listiny z roku 1368, bez signatúry.

(54) MOL, E 158, Tom.XVII, s.531-532.

(55) MOL, E 158, Tom.XVIII, s.602-604.

Resumé

Malohont in terms of territorial - administrative classification of feudal hungarian state pertained to the smallest parts of the state. Apart from some exceptional periods the region has been developed as relative independent district of Hont County up to 1805 year when it had been afflied to the Gemer County by law. Unexpectedly in spite of this fact there is found a lot of names of nobility connected with Malohont. Partly autochthonous nobility i.e. the nobility by origin in Malohont; partly the nobility with "the only" property rights is concerned.

It is supposed under some indications the beginnings of feudal property relations and existence of nobility as well are of pre hungarian roots going down to the 9th - 10th century in this territory. Probably the first owners of Malohont for this once of its predominant part were the members of the magnate's Family of Hont - Poznan. Step by step such significant noble families as the Bakoš of Ožďany, the Jakófi of Veľká Suchá, the Jánoki of Hrachovo and others originated from this family.

In the first half of the 14th century Tomáš of the Family of Kačič, founder of the magnate's Family of Sečiansky of Sečany (Szécsény in Hungary) became the feudal owner of the big part of the territory of Malohont. In the half of the 15th century through the daughters of his last male descendant Ladislav the property of the Sečéni in Malohont passed into the Lučenský of Lučenec and the Orság of Gut (Romania). From the end of the 15th century they were followed during the process of continued disintegration of originally homogeneous property of Sečiansky's by the Töröks of Ening (Enyning in Hungary), the Forgács of Gýmeš and many others.

As far as the rest of the significant families who found the position and left the distinct traces behind in the history of Malohont are concerned the Feledis, the Lorántfis, the Kubínis, the Róts and the Luženskies must be mentioned. Local origin is attributed to the gentry (untitled nobility) - the families of Kurinec and Tomašová, etc.

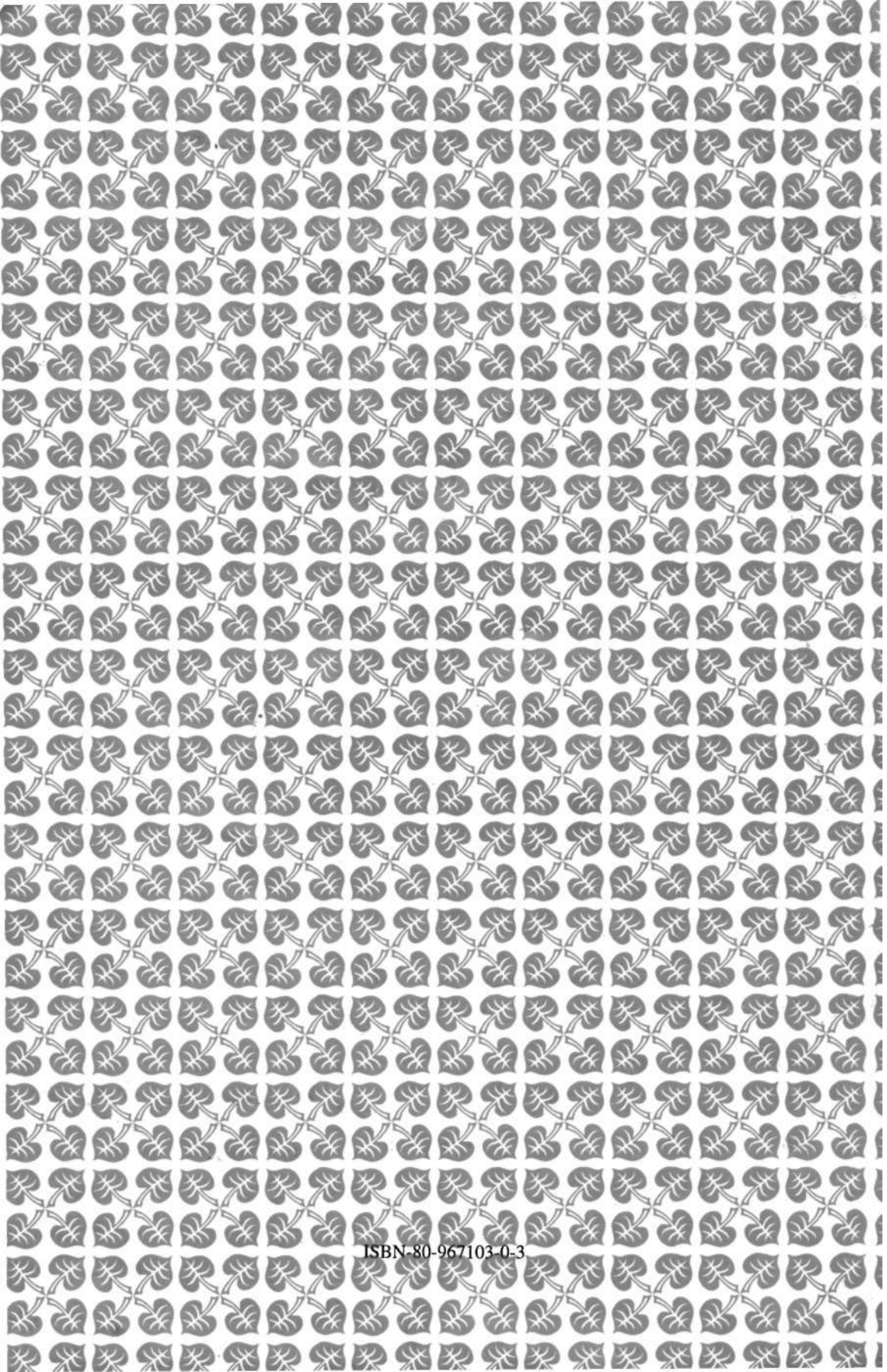
The development of feudal property relations against the genealogy has been followed in this paper. Owing to this fact several unanswerable questions could be understood. On the other hand genealogy is also assumed to be enriched trough the approach described. Even according to the author's experience this approach could be acceptable in terms of one of the complementary research methods of this auxiliary historical sciens.

OBSAH

PREDHOVOR JOZEF NOVÁK	3
GENEALÓGIA AKO HISTORICKÁ VEDA JOZEF NOVÁK	5
GENEALOGICKÉ METÓDY VÝSKUMU NAJSTARŠÍCH RODOV ROMAN ZELENAY	14
VÝVIN POMENÚVANIA OSÔB NA SLOVENSKU MILAN MAJTÁN	28
ŠTRUKTÚRA ŠLACHTY NA SLOVENSKU V 9.-13. STOROČÍ RICHARD MARSINA	35
ANONYMOVO DIELO AKO GENEALOGICKÝ PRAMENŇ VICENT MÚCSKA	44
PANOVNÍCKA DYNASTIA V 10.-11. STOROČÍ LADISLAV	54
VRTEL	54
NAJSTARŠIA ŠARIŠSKÁ A UŽSKÁ ŠLACHTA FERDINAND ULIČNÝ	65
NAJSTARŠIA ŠLACHTA NA SPIŠI IVAN CHALUPECKÝ	77
NAJSTARŠIA TURČIANSKA, LIPTOVSKÁ A ORAVSKÁ ŠLACHTA JÁN BEŇKO	81
RODY TRENČIANSKEJ ŽUPY (STOLICE) RICHARD MARSINA	88
NAJSTARŠIE RODY V BRATISLAVSKEJ ŽUPE VINCENT SEDLÁK	96
NAJSTARŠIE NITRIANSKE ŠLACHTICKÉ RODY JÁN LUKAČKA	104
POČIATKY HONTIANSKEJ ŠLACHTY JÁN STEINHÜBEL	111
NAJSTARŠIE RODY VO ZVOLENSKEJ STOLICI MÁRIA ĎURKOVÁ	114
ŠLACHTICKÉ RODY V MALOHONTE LEON SOKOLOVSKÝ	120

Náklad 750ks

Tlač IBI PRINT, sazba SEMANČÍK, grafická úprava SIGNUM

ISBN-80-967103-0-3